

Brood & Rozen^{2008/4}

EDITO

Paule Verbruggen, Twijfel én belofte p. 2

BIJDRAGEN

Etienne Verhoeyen, Het avontuurlijk leven van Hermann Knüfken, zeeman en revolutionair. Het 'Belgische hoofdstuk' (1935–1939) . p. 5

Evert Peeters, Over lichamelijke beloften en burgerlijke twijfel. Een geschiedenis van de natuurlijke levenswijze in België p. 23

Luc Peiren, 'Coupe syndicale': een syndicale geschiedenis van de Belgische haarkappers p. 37

OPGEMERKT

Rik Hemmerijckx, Op zoek naar de arbeidersklasse. Intellectuelen-arbeiders in de nasleep van mei '68 p. 48

Annelies Tollet, Samen aan tafel. Dagboek van een garçon p. 65

César van der Poel, Dwarse Pierre. Over Pierre van der Poel p. 70

COLLECTIE

Herman Balthazar, i.s.m. Rita Calcoen, Fotoalbum van het krijgsgevangenkamp Göttingen (1915–1918), instrument van de Duitse 'Belgienpolitik' p. 76

Martijn Vandenbroucke, Het archief van Vooruit opnieuw geïnventariseerd p. 85

Kim Robensyn, Work in progress. De filmcollectie van Amsab-ISG (deel 1) p. 88

Karel Van Keymeulen, Een website voor patisserie Bloch p. 90

PUBLICATIES

Luc Peiren, CHARLOTTE DUBRAY, RAPHAËLE CORNILLE, STÉPHANIE MANFROID, MANUELA VALENTINO, Le Mundaneum. Les archives de la connaissance..... p. 94

Denise De Weerd, GHISLAINE JULÉMONT, Femmes Prévoyantes Socialistes. Des combats d'hier aux enjeux de demain..... p. 96

Piet Creve, HAZEL VANDE KERCKHOVE & WOUTER VAN GOMPEL, 50 jaar Jeugdbond: Excursie vertrekt!..... p. 98

RECENSIE

Els Witte, DANIEL VANACKER, Een averechtse liberaal. Leo Augusteyns en de liberale arbeidersbeweging. Van activist tot antifascist. Leo Augusteyns en het Vlaams-nationalisme p. 100

ISSN: 1370-7477

Brood & Rozen 2008/4 jaargang 13

BELGIE-BELGIQUE
P.B.
9000 GENT 1
3/5327

2008/4

Driemaandelijks tijdschrift

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis heeft getracht alle rechthebbenden op copyright te bereiken. Wie zich desondanks in zijn rechten tekortgedaan voelt, wordt verzocht contact op te nemen met Wouter Steenhaut, Amsab-ISG vzw, Bagattenstraat 174, 9000 Gent

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw *Brood & Rozen*-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking.

Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet Verwerking Persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-ISG.

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

UITGEVER

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Directeur: Wouter Steenhaut
Voorzitter: Frank Beke

REDACTIE

Hoofredactie: Paule Verbruggen
Eindredactie: Ludwine Soubry, Paule Verbruggen
Correcties: Pascale Welvaert
Kernredactie: Herman Balthazar, Rita Calcoen, Piet Creve, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Luc Peiren, Ludwine Soubry, Wouter Steenhaut, Geert Van Goethem, Paule Verbruggen, Donald Weber
Redactieraad: Hendrik Defoort (Gent Cultuurstad), Gita Deneckere (UGent), Henk De Smaele (UA), Maria De Waele (STAM), Marc Jacobs (FARO), Florence Loriaux (CARHOP), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Bob Reinalda (Radboud Universiteit Nijmegen), Marc Reynebeau (De Standaard), Sven Steffens (Gemeentelijk Museum Sint-Jans-Molenbeek), Patricia Van den Eeckhout (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Maarten Van Ginderachter (UA), Guy Vanthemsche (VUB), Christophe Verbruggen (UGent)

REDACTIEADRES

Paule Verbruggen, Bagattenstraat 174, 9000 Gent
[T] +32 (0)9 224 00 79 - [F] +32 (0)9 233 67 11
[E] broodenrozen@amsab.be

VORMGEVING

Patricia Rau

DIGITALE BEELDBEWERKING

Geert Bonne

ILLUSTRATIES

Geert Bonne, Rita Calcoen, Françoise Charlier, Renée Cuypers, Andreas Hansen, Rik Hemmerijckx, Sylvain Libert, Stéphanie Manfroid, Dominique Meeûs, Evert Peeters, Luc Peiren, Bob Van de Voorde, Greet Vanderhaegen, César van der Poel, Sylvia Van Peteghem, Etienne Verhoeyen, Annelies Tollet, Martijn Vandenbroecke, Stephan Vanfraechem

DRUK:

New Goff, Kaleweg 5 - 9030 Mariakerke (Gent)

ADVERTENTIES:

broodenrozen@amsab.be

TWIJFEL ÉN BELOFTE ...

Voor eind 2008 enkele verhalen over mensen die streden tegen onrecht, zich verenigden om betere arbeidsvoorwaarden af te dwingen, of in een eerder persoonlijke zoektocht naar verandering streefden. Verhalen over ontgoocheling, verveling en twijfel. Maar ook over vriendschap, geloof en belofte.

Etienne Verhoeyen vertelt over Hermann Knüfken, een Duits zeeman wiens herinneringen onlangs werden uitgegeven. Knüfken was een 'linkse' communist die in 1935, na een bewogen verblijf in de Sovjet-Unie via Nederland in België terechtkwam. Hier werkte hij van 1936 tot 1939 voor de Internationale Transportfederatie (ITF). Als Duitse emigrant moest hij contacten leggen met Duitse zeelieden opdat, in geval van oorlog, hun schepen niet naar Duitsland zouden terugkeren. Het verhaal van een avontuurlijk leven dat eindigde in teleurstelling.

Evert Peeters laat ons kennismaken met de naakte archivaris van het archief van

de Internationale Naturisten Federatie in Berchem en voert ons zo mee naar de laat-19e-eeuwse en vroeg-20e-eeuwse Lebensreformbeweging, die bestond uit een bont allegaartje van vegetariërs, naturisten, hygiënisten, natuurgenezers ... Of hoe een radicale kritiek op de burgerlijke cultuur diezelfde cultuur hielp continueren.

Luc Peiren en Annelies Tollet hebben dit jaar een boek gemaakt over de honderdste verjaardag van respectievelijk de Algemene Centrale en de Voedingscentrale. Uit het bijna onuitputtelijk aantal beroepen dat zich bij de Algemene Centrale aansloot, licht Peiren dat van de haarkappers, om de eeuwigsgeschiedenis van de Centrale in de verf te zetten. Tollet van haar kant brengt haar boek over de Voedingscentrale in de aandacht met het dagboek van een kelner die vertelt over de oprichting van de Gentse afdeling van de Hotelcentrale.

Rik Hemmerijckx blikt terug op de voorbije mei '68-hype. Van de verschillende politieke

Postkaart uit het fotoalbum van het Duitse kamp voor Belgische krijgsgevangenen in Göttingen tijdens WO I (Amsab-ISG)

stromingen die daaruit voortvloeiden, was die van het maoïsme wellicht de meest specifieke. Die sloeg vooral aan bij een deel van de geradicaliseerde Vlaamse studenten van de K.U.Leuven, maar ook bij studenten van de Université Libre de Bruxelles (ULB) en van de Université Catholique de Louvain (UCL). Die Franstalige groep kreeg tot hiertoe nauwelijks aandacht in het onderzoek. Rik ging praten met Françoise Charlier en Dominique Meeùs, resp. UCL-student en -docent, die als arbeider in de fabriek gingen werken.

César van der Poel schrijft over zijn broer Pierre, die 30 jaar lang als journalist in het dagblad *Vooruit* werkte, en dit jaar overleed. De geschiedenis van de krant in een notendop.

Herman Balthazar en Rita Calcoen laten ons meebladeren in een merkwaardig fotoalbum dat in Amsab-ISG is beland. De foto's tonen een Duits modelkamp in Göttingen waar tijdens WO I Belgische krijgsgevangenen

verbleven. Een staaltje van Duitse propaganda, maar de foto's liegen niet: ze tonen ook gemis, angst en verveling.

En dan is er nog nieuws over het herverwerkte archief van de coöperatie sm Vooruit, over de filmcollectie van Amsab-ISG, over enkele nieuwe boeken en over de website van de vermaarde patisserie Bloch die in maart 2008 haar deuren sloot en waar 'le tout Gand' (zowel de – nog steeds – Franstalige Gentse bourgeois als de 'linkse' alternatieve-ling) boterkoeken kocht of zijn zaterdagse koffie dronk.

* * *

Een heel mooi nieuwjaar
met twijfel én belofte ...

Paule Verbruggen

Het avontuurlijke leven van Hermann Knüfken, zeeman en revolutionair. Het 'Belgische hoofdstuk' (1935–1939)

Over Duitse politieke emigranten, die na de nazimachtsovername in 1933 in België (soms een relatieve) gastvrijheid genoten hebben, bestaan nog maar weinig studies. Een van de meest markante emigranten was Hermann Knüfken, die van 1936 tot eind 1939 in Antwerpen samen met andere emigranten actief was voor de Internationale Transportarbeidersfederatie (ITF). Zijn onlangs verschenen 'Erinnerungen' leken mij een goede gelegenheid om het 'Belgische hoofdstuk' uit zijn bewogen leven in de verf te zetten. Tegelijk wordt ook de rol van de Belgische Transportarbeidersbond (BTB) in de organisatie van de internationale solidariteit in de strijd tegen het fascisme beschreven. Daarnaast biedt Knüfkens aanwezigheid ook een inkijk in het optreden van Belgische en vooral Duitse politiediensten tegenover deze emigranten.

Meer dan vijftig jaar nadat ze geschreven werden, zijn nu eindelijk de herinneringen verschenen van Hermann Knüfken (Düsseldorf 1893 – Brighton 1976), zeeman en politiek activist, die ongetwijfeld behoort tot de meest markante figuren uit de socialistische zeeliedenbeweging.¹ Het boek is uitgegeven door Andreas Hansen in samenwerking met Dieter Nelles, die enige tijd geleden een magistrale studie publiceerde over de ITF, waarin Knüfken vanaf 1936 een vooraanstaande rol speelde.² Naast de eigenlijke *Erinnerungen* van Knüfken bevat het boek ook nog tijdsdocumenten uit de archieven van de Derde Internationale (Komintern), de ITF en de Gestapo, korte biografische notities over de personen die in de tekst worden genoemd, evenals een belangwekkend nawoord van Nelles. Het boek is geïllustreerd met niet eerder gepubliceerde foto's. Kortom: een zeer verzorgde uitgave van een belangrijke tekst, waaraan Knüfken rond 1955 heeft gewerkt.

Hermann Knüfken, Brussel, 1935–36 (collectie Dieter Nelles)

Van Kiel naar Leningrad (1917–1930)

De herinneringen van Knüfken zijn vooral interessant door het verhaal van enkele exploten waardoor hij in Duitsland en daarbuiten bekend raakte. Als jonge communist en zeeman nam hij actief deel aan de matrozenopstanden die sinds 1916 binnen de Duitse Kriegsmarine uitbraken en mede leidden tot de Duitse nederlaag van 1918. Zonder schaamte schrijft Knüfken, die in mei 1917 deserteerde, dat het de expliciete bedoeling was de oorlog in het nadeel van Duitsland te doen eindigen door actieve ondermijning van het Duitse leger. In november 1918 was hij ook betrokken bij de pogingen om revolutionaire radenrepublieken te vestigen, waarin zeelieden een grote rol speelden, onder meer in Kiel. Om twee vertegenwoordigers van de Kommunistische Arbeiterpartei Deutschlands (KAPD, een linkse afsplitsing van de pas gestichte Kommunistische Partei Deutschlands, KPD) de kans te geven het tweede Kominterncongres in Moskou bij te wonen, maakten Knüfken en enkele van zijn medewerkers zich in 1920 meester van de trawler Senator Schröder en voeren er via Moermansk mee naar Leningrad. Lenin begroette later Knüfken en de KAPD-gedelegeerden in Moskou als “*Genossen Pirate*”. Knüfken werd ingeschakeld in de Komintern, onder meer als geldkoerier en voor het verzamelen van militaire gegevens in Duitsland, maar hij blijft hierover zeer discreet. In 1920 werd hij tijdens een van zijn reizen voor de Komintern in Stettin gearresteerd en wegens de kaping van de Senator Schröder tot vijf jaar veroordeeld. Na verscheidene hongerstakingen kwam hij op 1 mei 1923 vervroegd vrij. Hij vertrok naar de Sovjet-Unie, waar hij tot 1930 communistische zeelieden uit Scandinavië en Duitsland organiseerde (in het kader van de ISH, de Internationale der Seeleute und Hafenarbeiter). De ISH was onder meer gesticht als concurrerende organisatie van de links georiënteerde maar niet-partijgebonden ITF. Ook was Knüfken nauw betrokken bij het opzetten van de zogenaamde *Interklubs* (onder meer in Leningrad, Hamburg, Rotterdam en Antwerpen), waar zeelieden elkaar konden ontmoeten, eten, boeken ontlenen, dansen, voorstellingen bijwonen, en waar communistische organisaties probeerden leden te rekruteren. Deze clubs vormden een belangrijk onderdeel van het grotendeels ondergronds internationaal verbindingsapparaat van de Komintern. Hierover schrijft Knüfken, die vanaf 1920 de leiding had over de *Interklub* in Leningrad, interessante bladzijden.

Knüfken behoorde van meet af aan tot de ‘linkse’ communisten, die de parlementaire democratie, de eis van absolute partijdiscipline en later de personencultus rond Stalin beslist afwezen en voor alles de basisdemocratie verdedigden. De Russische geheime politie (de GPU) hield hem reeds zeer vroeg in de gaten, maar hij werd pas in september 1929 gearresteerd nadat hij in 1927–28 betrokken raakte bij de georganiseerde oppositiebeweging tegen Stalin en het partijcentralisme. Officieel werd hij – ten onrechte – beschuldigd van financiële malversaties bij zijn werk onder zeelieden, maar het was duidelijk dat de Sovjets hem om louter politieke redenen gevangenzetten. Na acht maanden, waarvan hij er enkele in de beruchte Lubjankagevangenis van de GPU doorbracht, werd hij in niet opgehelderde

omstandigheden vrijgelaten. Over zijn verblijf in de diverse gevangenissen schrijft hij een boeiend hoofdstuk.

Na 1930

Knüfken en de Antwerpse ITF-groep

Na zijn vrijlating werd Knüfken op een zijspoor gezet bij de buitenlandse afdeling van de koopvaardijvloot van de USSR. Samen met zijn vrouw Sonia vertrok hij in 1932 naar Hamburg. Hij was nog wel lid van de KPD, maar toonde zich steeds kritischer tegenover het stalinisme. In 1934–35 organiseerde hij in Rotterdam, als instructeur van de ISH, de illegale werking onder binnenschippers en zeelieden. In december 1934 werd hij gearresteerd en naar België afgeschoven. Hij verbleef aanvankelijk illegaal in Antwerpen bij de Belgische communist August Lemmens, Dambruggestraat 75, maar op 14 januari 1935 meldde hij zich bij de politie van Brussel. Het koppel vestigde zich in Sint-Joost-ten-Node, in de Heuvelstraat. Hij kreeg reeds op 25 januari 1935 een verblijfsvergunning en in mei een identiteitskaart als vreemdeling. Vanaf juli 1935 gaf Knüfken samen met enkele in Antwerpen gevestigde emigranten *Die Schiffahrt* uit, waarin onder meer antifascistische informatie over Duitsland te vinden was. Leden van zijn groep en vrouwelingen die op Duitse schepen voeren, brachten het clandestien aan boord.

In 1935 kwam Knüfken in conflict met de KPD. Er waren meningsverschillen omtrent vorm en inhoud van het illegale werk onder Duitse emigranten en hij kreeg het hoe langer hoe moeilijker met de personencultus rond Stalin. In dat verband bevatten de bijlagen bij de *Erinnerungen* enkele interessante documenten. Het conflict leidde tot zijn uitsluiting uit de KPD en zijn toenadering tot de ITF, die vanuit Amsterdam geleid werd door Edo Fimmen. Knüfken kreeg in Antwerpen de leiding over een groep van een vijftiental emigranten, die meestal uit de KPD kwamen.

Dat was onder andere het geval voor Knüfkens rechterhand, Kurt Lehmann en zijn broer Werner, evenals voor Paul Dix, die tot mei 1940 in Antwerpen zou blijven, en voor twee vrienden die we hierna nog zullen ontmoeten, Harry Bahlke en Helmuth Bruhns. Over de werkwijze van de Antwerpse ITF-groep bij het contacteren van Duitse zeelieden en van de *Vertrauensleute* op Duitse schepen zijn we ingelicht door de uitvoerige verklaringen die Paul Dix na zijn arrestatie in Frankrijk in 1941 aan de Gestapo aflegde.³ Knüfken ging dagelijks met de trein naar Antwerpen, waar de BTB hem een kantoor ter beschikking had gesteld in zijn gebouw aan de Paardenmarkt. Maar afspraken met *Vertrauensleute* werden doorgaans in cafés gemaakt. Blijkbaar had de ITF twee stamkroegen voor dit doel: het nog steeds bestaande café De Bierstal (Klapdorp 8, doorgaans voor zeelieden) en de Portugese Kelder (Klapdorp 46, doorgaans voor binnenschippers). Zodra een schip waarop zich ITF-vertrouwensmannen bevonden in de haven van Antwerpen was aangemeerd, gingen de vaste medewerkers van Knüfken (een van de broers Lehmann, of vaker nog Paul Dix) hen in de haven zoeken en begeleidden zij hen tot de plaats van afspraak. Van daaruit

Het BTB-gebouw
(m.) aan de
Paardenmarkt te
Antwerpen

werd meestal een andere, minder bekende kroeg opgezocht, waar publicaties en geld werden verdeeld en waar vaak ook politieke discussies werden gevoerd. Knüfken hechtte ook groot belang aan gegevens over scheepsladingen, scheepsroutes, aan de politieke gezindheid van matrozen en andere zeelieden, de materiële omstandigheden aan boord (eten of tekort daaraan, bijvoorbeeld). Een van de cafés die het best bekend waren bij ITF-leden, was Roter Sand, Veemarkt 3. Het werd tot eind 1938 uitgebaat door Anna Kaiser, beter bekend als ‘tante Anna’, die onder Duitse emigranten heel populair was. Toen een zestal leden van de ITF-groep in Spanje vochten, stuurden zij hun post naar dit adres. Enkele medewerkers van Knüfken logeerden er enige tijd. Dit café, evenals de reeds genoemde cafés De Bierstal en de Portugese Kelder, stond op de lijst van kroegen die om politieke redenen voor Duitse zeelieden verboden waren – een lijst die door het Duitse consulaat-generaal in Antwerpen was aangelegd en regelmatig werd herzien.⁴

Het ging er de ITF om voldoende vertrouwelingen op Duitse schepen te hebben om een van de hoofddoelstellingen te kunnen uitvoeren: desnoods door sabotage verhinderen dat deze schepen in geval van oorlog naar Duitsland zouden terugkeren en daar voor de oorlogvoering zouden worden ingezet.

Knüfken en de BTB

Tussen de Antwerpse ITF-groep en de leiding van de socialistische BTB, die bij de ITF was aangesloten, bestond een nauwe samenwerking. Een aantal Duitse emigranten die tot de Antwerpse ITF-groep behoorden, kreeg van de BTB een maandelijks toelage van 100 BEF. Ook burgemeester Huysmans steunde de ITF-leden. Dat de Belgische socialistische hun gevluchte Duitse kameraden hielpen, is eerder al in zijn algemeenheid gesteld⁵, maar dankzij enkele dossiers van de Dienst Vreemdelingenzaken kunnen we ook concreet beschrijven hoe die steun verliep. Het gaat hier om een groep van zes vrienden, die de BTB-leiding als haar beschermelingen beschouwde: de broers Kurt en Werner Lehmann, Otto Staack, Helmuth Bruhns, Harry Bahlke en Hubert Haag. Alle zes waren voor de machtsovername door de nazi's actief in de KPD of aanverwante organisaties. In 1933 werden ze allen een tijdlang opgesloten; ze kwamen in 1933–34 naar België, sommigen rechtstreeks, sommigen via Nederland. De BTB en wellicht voor sommigen ook Camille Huysmans, zorgden ervoor dat de ITF-leden een tijdelijke verblijfsvergunning kregen die al dan niet kon verlengd worden.

Voor Harry Bahlke zette Huysmans zich persoonlijk in. Bahlke, geboren in 1912, werd in 1928 lid van de Duitse communistische jeugd, later van de KPD. In 1930 trok hij naar zee. Na de machtsovername van de nazi's besloot hij begin 1934 – nadat hij in 1933 samen met zijn vriend Helmuth Bruhns een tijdlang in het concentratiekamp van Esterwegen was opgesloten geweest – na een nieuwe zeereis niet meer naar Duitsland terug te keren en in Antwerpen contact op te nemen met plaatselijke socialistische leiders. Op 4 mei 1934 werd Bahlke gearresteerd wegens landloperij – niet moeilijk voor wie illegaal in het land verbleef. Zijn dossier bij Vreemdelingenzaken bevat een nota van een ambtenaar van de Openbare Veiligheid, waaruit blijkt dat de Antwerpse hoofdcommissaris van politie reeds op 8 mei in opdracht van Huysmans ten gunste van Bahlke tussenkwam: *“M. Camille Huysmans s'intéresse particulièrement à cet Allemand, qui s'est évadé d'Allemagne. Il lui procurera une occupation.”* De volgende dag besliste de administrateur-generaal van de Veiligheid dat Bahlke moest vrijgelaten worden: Huysmans had een bedrag op zijn rekening laten deponeren. Huysmans moet dus zeer snel van Bahlkes aanwezigheid op de hoogte zijn geweest; de communistische overtuiging van Bahlke was voor hem geen reden om niet te zijnen gunste te interveniëren. Na zijn vrijlating ging Bahlke in het Duits Zeemanshuis, Oude Waag 7, wonen, later in een ander verblijf voor Duitse zeelieden in de Gorterstraat 26. Van bij de vorming van de Antwerpse ITF-groep in 1935 maakten Bahlke en zijn vrienden er deel van uit. Hij ontving wekelijks 80 tot 100 BEF van de groep en verspreidde ITF-propaganda onder Duitse zeelieden die in Antwerpen aanmeerden. Eind 1935 werden Bahlke en enkele van zijn vrienden gearresteerd omdat zij zich volgens de Openbare Veiligheid niet gehouden hadden aan het verbod aan politiek te doen. Hoelang zij precies in 'de Begijnenstraat' hebben doorgebracht, blijkt niet uit het dossier, maar in mei 1936 verbleven alleszins Staack, Bruhns en Bahlke nog in de gevangenis. Lehmann en Haag waren op vrije voeten. Kort tevoren had Philemon De Witte,

De Scheldekaaien tussen 1928 en 1930. Hier meerden de schepen aan, waarop de mannen van de ITF voeren (Gemeentelijk Havenbedrijf Antwerpen)

algemeen secretaris van de BTB aan de minister van Justitie, de socialist Eugène Soudan, laten weten dat Staack, Bruhns, Bahlke, Kurt Lehmann, Haag en Thieme “in dienst zijn der Internationale Transportarbeidersfederatie en door deze bezoldigd worden, bezoldiging waarvan wij de goede regeling in handen hebben”. Ongetwijfeld hebben deze interventies van Belgische socialisten ertoe bijgedragen dat de groep van zes werd vrijgelaten. De steun van de BTB en het Matteottifonds (socialistisch steunfonds voor politieke emigranten) reikte echter niet ver genoeg om ook hun erkenning als politiek vluchteling te bekomen. Daarover werd op 7 augustus 1936 beslist door de Interministeriële Commissie die belast was met onderzoek naar de situatie van gevluchte vreemdelingen. Guillaume Vanderveken, algemeen secretaris van het Matteottifonds, kwam voor hen tussenbeide, maar een interventie van de directeur van de Openbare Veiligheid volstond om hun vraag tot erkenning af te wijzen. Vanderveken had nochtans bij hoog en bij laag gezworen dat de zes zich niet met de Belgische politiek zouden inlaten. Wel erkende hij dat zij vroeger communistische propaganda verspreid hadden onder Duitse zeelieden. Maar directeur Victor Liekendael vond dat “l’activité politique de ces Allemands risque d’être préjudiciable à notre pays, et [il] redoute qu’ils ne se livrent à leur propagande sur le territoire même de la Belgique. En tout cas, ils la prépareront sur notre sol, ce qui est déjà à ses yeux une dérogation aux lois de l’hospitalité” en daarmee was de kous af.

Eind september 1936 vertrok Bahlke samen met Bruhns, Haag, Staack en de broers Lehmann naar de Internationale Brigaden in Spanje (volgens Dix vertrokken zestien leden en vertrouwensmannen van de Antwerpse ITF-groep naar Spanje). Bahlke en Haag werden er geselecteerd voor een opleiding als officier van de Spaanse inlichtingendienst, die door Russische officieren geleid werd. Zij werden er ondervraagd over hun relatie met Knüfken, en dat bleek voldoende om hen te weren. Zij keerden in september 1937 terug naar België en werden aanvankelijk niet verontrust. Maar de Belgische overheid wilde of kon kennelijk de verblijfsvergunningen van de ‘BTB-beschermelingen’ niet eindeloos verlengen. Op een of andere manier kwamen de zes vrienden van Knüfken in Frankrijk terecht, waar ze – als Duitsers, ingezetenen van een vijandelijke mogendheid – geïnterneerd werden. Ondanks demarches van Fimmen bij de Franse overheid, waarbij hij ongetwijfeld zijn relaties met de Franse inlichtingendienst heeft uitgespeeld, kwamen zij niet vrij.

Maar de hulp van de BTB beperkte zich niet tot materiële steun en tussenkomsten bij officiële instanties. In enkele gevallen werkte de Bond samen met Knüfken om ITF-leden, die in België ‘verbrand’ waren of het risico liepen te worden gearresteerd, per schip naar het buitenland te laten vertrekken. In deze vorm van hulpverlening speelde BTB-secretaris Eric Van der Heijden, die in Gent en Antwerpen werkzaam was, een belangrijke rol. Van der Heijden, die tot 1938 zijn kantoor had in café Maritime aan de Gentse haven en vervolgens in het vakbondsgedebouw aan de Vrijdagmarkt, zorgde voor de uitbetaling van werkloosheidsvergoedingen, de inning van lidgelden, het bijleggen van geschillen tussen werkgevers en werknemers en in overleg met de waterschout ook voor de aanmonstering van zeelieden die over

een 'blauwe kaart' beschikten (dat waren ingezetenen van landen die met België een arbeidsovereenkomst hadden gesloten). Daarnaast kreeg Van der Heijden enkele keren opdracht van de algemeen secretaris van de BTB, Philemon De Witte, om Duitse emigranten in te schepen. Van der Heijden wist dat de vraag telkens van de 'Knüfken-Lehmann'-groep uitging. Hij maakte kennis met Knüfken toen hij in 1935 of 1936 voor zijn werk in het BTB-gebouw in Antwerpen kwam.

Eveneens op vraag van Knüfken was Van der Heijden betrokken bij het vertrek van de ex-communist Richard Krebs naar de Verenigde Staten. Krebs speelde tussen 1918 en zijn arrestatie in 1933 een niet onbelangrijke rol als propagandist van de *Interklubs* en was in die periode ook enkele keren in Antwerpen, waar hij in mei-juni 1933 een ISH-groep organiseerde. Hij kende Knüfken uit de tijd dat deze in 1931–32 actief was in de Hamburgse club. Krebs werd in november 1933 tijdens een zending voor de ISH in Duitsland gearresteerd en tot vier en een half jaar opsluiting veroordeeld. In maart 1937 was de Gestapo bereid hem vrij te laten op voorwaarde dat hij voor haar ging werken. Krebs ging akkoord, naar eigen zeggen enkel 'in opdracht van de Komintern'. Deze en vele andere verzonden beweringen komen uit een sterk geromantiseerde autobiografie, die Krebs in 1941 als Jan Valtin onder de titel *Out of the night* in New York publiceerde. Het boek werd een bestseller en wordt nog steeds herdrukt.

De Gestapo zette Krebs eerst in in Kopenhagen en vervolgens in Antwerpen, waar hij in november 1937 contact zocht met Knüfken, die hem logies en onderhoudsgeld verschaftte. Hij biechtte op dat hij door de Gestapo was aangeworven, maar dat hij in feite naar de Verenigde Staten wilde en met de Gestapo niets meer wilde te maken hebben. Knüfken zorgde ervoor dat Krebs via Van der Heijden met een Engels schip kon vertrekken. Alles wijst er echter op dat Krebs nog tijdens zijn reis, mogelijk vanuit een tussenhaven, een rapport over de Antwerpse ITF-groep naar de Hamburgse Stapoleitstelle stuurde, waarin hij ook over de activiteit van Knüfken rapporteerde. Op grond van dit verslag werd Van der Heijden, wiens rol Krebs in detail uit de doeken deed, na de Duitse inval door de Gestapo gearresteerd.⁶

Knüfken en de geheime diensten

De Britse Secret Intelligence Service (SIS)

Volgens Dieter Nelles is het mogelijk dat Knüfken reeds in 1933–34, tijdens zijn verblijf in Rotterdam, in contact kwam met de Britse buitenlandse inlichtingendienst SIS. Op een onbekend tijdstip, vermoedelijk in 1936, kwam ook Fimmen in contact met een vertegenwoordiger van deze dienst. Dat leidde er onder meer toe dat de ITF, en ook Knüfken zelf, betrokken werden in het plan voor een nieuwe afdeling van de SIS die in 1938–39 sabotage in Zweden wilde organiseren om te voorkomen dat het Zweedse ijzererts in geval van oorlog naar Duitsland geëxporteerd werd. In dat kader was gepland dat Knüfken in 1939 naar Zweden zou reizen, maar de Britten zagen uiteindelijk van dit plan af.

Onder meer via de rapporten van Krebs wist de Duitse politie vrij snel dat Knüfken voor de Britten werkte. Zekerheid daarover kreeg ze in november 1939 na de ontvoering in Venlo van de SIS-vertegenwoordiger in Nederland, Richard Stevens, die tijdens ondervragingen door de Gestapo prijs gaf dat Knüfken als ‘agent 101 B’ voor de SIS had gewerkt. Zijn *case officer* was de tot Brit genaturaliseerde Belg Henry Augustus Heyndrickx, die in Nederland en in Antwerpen onder de naam Hendricks voor de SIS werkte. Wellicht is het feit dat Fimmen en Knüfken bij het uitbreken van WO II in september 1939 naar Engeland konden vertrekken een gevolg van hun geprivilegieerde relatie met de SIS. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat Fimmen en Knüfken de Britten de gegevens doorgaven die zij van hun vertrouwelingen op Duitse schepen kregen. In 1939 had de ITF contacten met bemanningsleden van 600 schepen (waarvan er zo’n 200 regelmatig in Antwerpen aanlegden) en beschikte zij over vertrouwelingen op 322 schepen, dat wil zeggen zowat op een derde van de Duitse koopvaardijvloot en binnenschepen.

De Franse Service de Renseignements (SR)

Voor het vergaren van informatie over Duitsland waren de Franse inlichtingendiensten, zoals de Britse SIS, grotendeels aangewezen op de medewerking van politieke emigranten en van zeelieden en binnenschippers. Dat verklaart waarom vooral de SR Marine belangstelling voor hen had. Mogelijk kwam Knüfken eerder dan Fimmen in contact met de SR. Dat contact zou verlopen zijn via een *commissaire spécial* in Duinkerken. We weten uit de geschiedenis van een andere Duitse emigrant in Antwerpen, Waldemar Pötzsch, dat de SR in Duinkerken sterk geïnteresseerd was in wat zich in de havens van Antwerpen en Rotterdam afspeelde, en met name in de mogelijkheid om via emigranten militaire en economische inlichtingen over nazi-Duitsland te bekomen.⁷ Nadat de broers Lehmann in 1939 naar Frankrijk vertrokken waren, onderhielden zij contacten met dezelfde *commissaire spécial*. De ITF stond ook in contact met een andere *commissaire spécial*, Pierre Jean-jean, die in Straatsburg agenten wierf onder Duitse, Belgische en Franse Rijnschippers die door de ITF gesteund werden.

Fimmen zelf kwam vermoedelijk eind 1938 in contact met de SR via Willi Münzenberg, een door de wol geverfde Duitse communist die lang de propaganda voor de Komintern had verzorgd, onder meer in Frankrijk, waar hij sinds 1933 verbleef en waar hij het bekende *Braunbuch* had uitgegeven. In 1936 raakte Münzenberg in conflict met de Komintern over politieke vraagstukken, wat er begin 1939 toe leidde dat hij ontslag nam uit de KPD. Inmiddels was hij reeds in verbinding gekomen met de SR – hoe is niet bekend. In oktober 1938 stichtte Münzenberg het tijdschrift *Die Zukunft*, dat door Fimmen en de ITF gefinancierd werd. In maart 1939 belegde hij in Parijs een ontmoeting tussen hemzelf, Fimmen, Knüfken en twee officieren van de SR.

Het lijkt tegenstrijdig, linkse revolutionairen die contact zoeken met de inlichtingendiensten van ‘kapitalistische’ staten. Maar de verklaring die Nelles hiervoor geeft lijkt plausibel: voor politieke emigranten waren er nagenoeg geen mogelijk-

Edo Fimmen (r.) in het Sportpaleis in Antwerpen tijdens de staking van juni 1936. Helemaal links zit Louis Major.

heden meer om in Duitsland zelf tegen het nationaalsocialisme te ageren. Medewerking met de Franse en Britse inlichtingendiensten – die er zelf ook alle belang bij hadden gegevens over Duitsland te vergaren en in geval van oorlog uiteraard geen Duitse overwinning wensten – kon een onrechtstreekse bijdrage vormen tot een Duitse nederlaag.

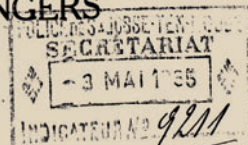
De Duitse replek: Abwehr en Gestapo contra Knüfken en de ITF

De Duitse politiediensten, in de eerste plaats de Geheime Staatspolizei (Gestapo, ook wel Stapo), hadden sinds 1933 grote belangstelling voor politieke emigranten. Zij zochten informatie over politieke organisaties van emigranten die in Duitsland verboden waren (vooral KPD en socialistische partij) en die vanuit het buitenland tegen nazi-Duitsland ageerden. Een van hun middelen daartoe was het infiltreren van agenten in die emigrantenorganisaties. De ITF stond hoog op de lijst, mede omdat de Duitse politie er sinds 1938 van uitging dat deze betrokken, zo niet verantwoordelijk was voor een reeks bomaanslagen (sinds 1937) op Duitse, Italiaanse en Japanse schepen die (onder meer) wapens naar de Franco-aanhangers in Spanje

COMMUNE
de
Saint-Josse-ten-Noode

Numéro du dossier
de la Sûreté publique :

POLICE DES ÉTRANGERS

Demande de la carte d'identité dans le Royaume.

Nom : **K N U F K E N**
Prénoms : **Hermann**
Lieu et date de naissance : **Dusseldorf (Allemagne) le 9 février 1893**
Nationalité : **Allemande**
Etat civil (époux, veuf, divorcé) : **époux Doniach, Sofia, née à Riga (Lettonie)**
le 10 janvier 1910.
Profession exacte : **sans profession**
Résidence en Belgique : **Saint-Josse-ten-Noode, rue des Coteaux, n° 35**
Date de l'entrée en Belgique : **14 janvier 1935** 193
Durée approximative du séjour dans le Royaume : **Ignorée.**
Raisons que l'intéressé fait valoir pour prolonger son séjour : **Aucune raison spéciale.**
Réfugié politique.

Indication de l'autorité qui a délivré le passeport, date et numéro : **Passeport n°140/31 délivré à Leningrad, le 3 décembre 1931, par le Consulat Général d'Allemagne, valable pour cinq ans.**
Numéro, date et lieu de délivrance du visa belge, qui a permis au titulaire de pénétrer en Belgique :
Néant.

Durée de validité de ce visa : " " 8 MAI 1935
Références : " "

(Signature du requérant),

Hermann Knüfken

Fait à Saint-Josse-ten-Noode, le **30 avril** 1935

S.M.

A Monsieur l'Administrateur de la Sûreté publique,
Rue Ducale, 61, Bruxelles.

T. S. V. P.

brachten. Sindsdien weten we dat deze aanslagen het werk waren van leden van communistische actiegroepen die geleid werden door Ernst Wollweber en daarom bekend staan als 'Wollwebergroepen'. Knüfken en de ITF hadden er geen enkele organisatorische band mee. Weliswaar waren Knüfken en Wollweber sinds hun werk voor de ISH geen onbekenden voor elkaar, maar hun wegen liepen sinds 1935 uiteen en met de aanslagen had de ITF niets te maken. Er zijn aanwijzingen dat de Duitse politie reeds in 1938 wist dat de eigenlijke daders communisten waren, maar zij volhardde er tot 1940 in de hoofdverantwoordelijkheid toe te schrijven aan twee Duitse emigranten die in Antwerpen actief waren: Knüfken en de sociaaldemocraat Waldemar Pötzsch. De reden voor deze hardnekkigheid ligt in het feit dat zowel Knüfken als Pötzsch voor de SIS werkten, zodat de Duitsers de aanslagen in de schoenen van de Britse geheime dienst meenden te kunnen schuiven. Dat was vooral handig in de periode waarin het niet-aanvalspact tussen de USSR en nazi-Duitsland van kracht was en Duitsland de Sovjet-Unie niet voor het hoofd wilde stoten (september 1939–juni 1941).

Omdat de Duitsers wisten dat Knüfken ook bij 'spionage' tegen Duitsland betrokken was, werd de infiltratie niet enkel door de Gestapo, maar ook door de Abwehr (de militaire contraspionage) georganiseerd. Beide diensten werkten daarvoor goed samen. Deze vaststelling ondergraaft in aanzienlijke mate de na de oorlog in Duitsland wijdverspreide mening dat tussen Abwehr en Gestapo een uitgesproken vijandigheid bestond; de Abwehr, dat waren 'de goeden' en de Gestapo 'de slechten'. De samenwerking ging zelfs zover dat in sommige gevallen dezelfde agent zowel voor de Abwehr als voor de Gestapo werkte. Het belang dat de Duitsers aan deze infiltratieoperatie hechtten, blijkt uit het feit dat er niet minder dan vier Abwehrstellen en zes Staatspolizeistellen aan deelnamen. Er zijn rapporten bewaard van ten minste vijftien agenten die tussen oktober 1938 en augustus 1939 tegen Knüfken en de ITF werden ingezet: zes door Abwehrstelle Wilhelmshaven, zes door Stapo Bremen, twee door Stapo Hamburg en één door Stapo Düsseldorf. Het ging zelfs zover dat de Duitse politieleiding vond dat de agenten ongecoördineerd werden ingezet en elkaar voor de voeten liepen.

De Gestapo

Het zou ons te ver leiden de rol van alle agenten te beschrijven, maar op enkelen willen we toch ingaan omdat hun optreden de werkwijze van de Duitse diensten laat zien en aangeeft wat zij wisten over Knüfken en de ITF-groep. Na Krebs was de eerste agent van enig belang de scheepsstoker Wilhelm Schäfer, een gewezen communist die in 1933 en 1938 werd gearresteerd en zwaar mishandeld. In 1938 aanvaardde hij onder de deknaam 'Steward' voor de Stapo Bremen te gaan werken, als alternatief voor een gevangenisstraf. Hij behoorde tot de categorie van agenten die

Kopie van het formulier waarmee Knüfken in 1935 in Brussel zijn inschrijving in het vreemdelingenregister vraagt (Dienst Vreemdelingenzaken, dossier H. Knüfken)

volgens Knüfken het gevaarlijkst waren: *alte Genossen* die door de Duitsers waren 'gedraaid', wat de emigranten niet wisten. In december 1938 ging Schäfter voor het eerst naar Antwerpen. Hij werd er opgewacht door Werner Lehmann en Paul Dix. Zelf beweert hij dat zijn aankomst vooraf geregeld was met Kurt Lehmann, die hij in Duitsland had gekend. Tot eind juli 1939 stuurde Schäfter ten minste negen rapporten over de ITF naar Bremen. Hij berichtte onder meer over de kroegen waar Knüfken en zijn medewerkers hun vertrouwensmannen ontmoetten. Knüfken sprak met hem vrijuit over het streven van de ITF om op elk Duits schip ten minste één vertrouwensman te hebben om de bemanning klaar te maken voor de eindstrijd, die er onder meer in zou bestaan in geval van oorlog desnoods met geweld te verhinderen dat Duitse schepen naar Duitsland terugkeerden. Schäfter slaagde er zelfs in zich als vertrouwensman te doen aanvaarden; hij kreeg het nummer 321 (uit voorzichtigheid kreeg een vertrouwensman een ander nummer telkens hij van schip veranderde). Knüfken bezorgde hem een aantal exemplaren van *Die Schiffahrt* en *Faschismus* en vertelde hem dat een aantal van zijn vroegere medewerkers zoals de broers Lehmann en Bahlke nu (maart 1939) voor de ITF in Marseille werkten. Met een introductie van Knüfken kon Schäfter op 12 juli 1939 zelfs een tiental minuten spreken met Fimmen in het ITF-kantoor aan de Vondelstraat 61 in Amsterdam. Veel nieuws vernam Schäfter daar niet, en over de identiteit van de vertrouwelingen – een punt waar de Gestapo groot belang aan hechtte – kwam hij ook niets te weten.⁸

Een andere aanwinst voor Stapo Bremen was de zeeman Hermann Noe, die een tijdlang vertrouwensman van de Antwerpse ITF-groep was. Zijn Belgische vrouw nam eind 1938 het bij de ITF-groep populaire café Roter Sand over, wellicht in de hoop dat Noe op die manier de groep beter zou kunnen bespioneren. Knüfken en zijn vrienden verlegden echter hun werkterrein naar andere cafés. Zijn wantrouwen tegenover Noe was terecht, want in mei 1939 verraadde Noe drie ITF-leden aan de Stapo.

De Abwehr

De Abwehr was de inlichtingendienst van het Duitse leger, die in de eerste plaats geïnteresseerd was in militaire gegevens over de vijand en in zijn agenten. Hier loont het de moeite even in te gaan op enkele agenten van de Abwehrstelle Wilhelmshaven. Emil Stehr werd als 'GV 817' in september 1938 ingezet en was vooral belangrijk als werfagent. Als zeeman kwam hij geregeld in Antwerpen; in december 1938 maakte hij zijn achtste reis in opdracht van de Abwehr. In oktober 1938 had hij de Tsjechische zeeman Rudolf Ptasznik aangeworven die voor zeven weken in Antwerpen verbleef. Ptasznik was in zoverre interessant omdat hij Knüfken in 1922–23 in Leningrad had gekend. Stehr kon inderdaad rapporteren dat Ptasznik Knüfken ontmoette in café De Bierstal en vertrouwelijk met hem omging. Ptasznik vertelde Stehr ook dat hij wist dat Knüfken zich met spionage tegen Duitsland inliet. Na zijn verblijf van zeven weken keerde Ptasznik naar Duitsland terug. Op 20 april 1939 ging hij opnieuw als Abwehragent naar Antwerpen. Als referenties gaf hij bij

de Vreemdelingenpolitie de BTB en Knüfken op. Hij verbleef illegaal in de Zilver-smidstraat 13 en werd daarom op 16 mei 1939 gearresteerd door agenten van de Bijzondere Opdrachten (BO) van de Antwerpse gemeentepolitie. Zij rapporteerden dat Ptasznik Duitse zeelieden bespioneerde, reden waarom hij vervolgens werd uitgewezen.⁹ Knüfken, die Ptasznik niet vertrouwde, had een aandeel in die uitwij-zing. Volgens Dix had de ITF-groep uitstekende contacten met de chef van de BO, inspecteur Frans-Ignace De Smedt, die rechtstreeks van burgemeester Huysmans afhing en via zijn agenten het Duitse emigranten- en zeeliedenmilieu heel goed kende.

Een andere agent die door Stehr werd aangeworven lijkt belangrijker voor Ab-wehrstelle Wilhelmshaven te zijn geweest dan Ptasznik. Het gaat om Willi Müller, die een vooraanstaande rol had gespeeld in de KPD, waarvan hij sinds 1922 lid was en waarvoor hij in 1923 *Reichsleiter* werd van het Einheitsverband der Seeleute, Hafenarbeiter und Binnenschiffer. Hij vluchtte in 1934 naar Denemarken en vertrok later naar de Sovjet-Unie. In 1935 moest hij er voor het Centraal Comité van de KPD (toen in Moskou) de illegale vakbondswerking onder Duitse zeelieden organiseren. Hiervoor reisde Müller naar verscheidene Europese havens, waaronder Antwerpen. Eveneens in 1935 probeerde hij met Fimmen een overkoepelende vakbond voor zeelieden en transportarbeiders tot stand te brengen. In 1936 speelde Müller een rol bij de uitsluiting van Knüfken uit de KPD, maar na enkele maanden werd hij zelf uit de partij gestoten. In oktober 1938, toen hij evenals Ptasznik verbleef in de Schippersstraat 47 – waarschijnlijk een logementshuis voor zeelieden – werd hij door Stehr voor de Abwehr gerekruteerd. In juli 1939 reisde Müller naar Duitsland, waar hij de Stapo Bremen alles vertelde wat hij wist over Knüfken en zijn groep. Dat was niet weinig, maar de meeste gegevens (namen van medewerkers van Knüfken, cafés waar Knüfken zeelieden ontmoette, zijn relatie met de BTB) waren de Stapo niet onbekend. Wat ze mogelijk nog niet wist was de relatie van Knüfken met buitenlandse inlichtingendiensten. Over de Britse en de Russische diensten kon Müller slechts algemeenheden vertellen, maar het feit dat ITF-Rijnschippers inlichtingen bezorgden aan commissaris Jeanjean in Straatsburg was nieuw.¹⁰

1939–1944: Knüfken in Zweden

Knüfkens werk voor de SIS werd hem in 1940 bijna fataal. In september 1939 was hij nagenoeg gelijktijdig met Fimmen en het ITF-secretariaat naar Engeland ver-trokken, van waaruit de ITF haar werking voortzette. Op 29 oktober 1939 reisde Knüfken illegaal onder de naam van de ‘Deense ingenieur Carl Knudsen’ naar Zweden om van daaruit het werk tegen nazi-Duitsland voort te zetten. Hij contac-teerde er de ITF-voorzitter (en SIS-agent) Charles Lindley en enkele Duitse vertrou-welingen van de ITF. Een Duitse zeeman die Knüfken in Antwerpen had gekend en die in Zweden van zijn schip gedeserteerd was, verschaftte hem belangrijke inlich-tingen waaruit kon opgemaakt worden dat Duitsland een aanval op de Scandina-

vische landen voorbereidde. Knüfken wilde deze gegevens zo vlug mogelijk naar Londen sturen via de Britse legatie in Stockholm. Hij deed dat op het middaguur, de *Passport Control Officer* (en SIS-vertegenwoordiger) was afwezig, dus vroeg hij de Zweedse conciërge de gegevens door te sturen. Dat deed de man niet; hij verwittigde integendeel de Zweedse politie, die Knüfken op 16 november 1939 arresteerde. Hij werd op 13 december tot vijf maanden cel veroordeeld wegens spionage ten gunste van een 'vreemde mogendheid' en wegens het gebruik van een valse naam. Na informatie bij de Deense collega's wist de Zweedse politie dat Carl Knudsen niet bestond en dat het in feite om Hermann Knüfken ging. Knüfken, die ongetwijfeld wist dat uitlevering aan Duitsland vrijwel zeker zijn dood zou betekenen, beweerde dat hij in feite statenloos was, omdat de Duitse consuls in Rotterdam en Antwerpen in 1935 geweigerd hadden zijn verlopen Duits paspoort te verlengen. "*Sindsdien*", zo stelde hij, "*beschouw ik mij niet meer als Duitser*". Maar de zaken lagen juridisch toch enigszins anders. In tegenstelling tot vele andere emigranten had de Duitse overheid Knüfken zijn Duitse nationaliteit niet ontnomen en was hij dus in 1940 nog steeds wel degelijk Duitser. De Zweedse politie bracht bijgevolg de collega's van de Gestapo, met wie de Zweedse politiechef Martin Lundquist goede relaties onderhield, op de hoogte van Knüfkens arrestatie. De reactie liet niet lang op zich wachten: op 25 april 1940, toen Knüfken zijn straf van vijf maanden bijna had uitgezeten, kwam de Duitse justitie met de vraag tot uitlevering. Knüfken werd ervan beschuldigd de hand te hebben gehad in tien aanslagen tegen onder meer Duitse schepen. Een beschuldiging die de Duitsers niet hard konden maken, en waarom de Zweden hem niet uitleverden. Maar er moest nu wel iets met hem gebeuren. Toen hij zijn vijf maanden had uitgezeten, kwam hij niet vrij, maar in maart 1941 werd hij als 'gevangene nummer 271' in de geïsoleerde afdeling voor geesteszieken van de gevangenis van Stockholm ondergebracht. Tot 1943 bleef de Gestapo tevergeefs aandringen op zijn uitlevering. Het lijkt geen twijfel dat Knüfkens opsluiting in de ziekenboeg zijn leven heeft gered. Hij kwam vrij op 11 februari 1944, maar mocht pas in oktober 1944 naar Engeland terugkeren.

Na WO II

Volgens een naoorlogse getuigenis van zijn vrouw Sonia ontpopte Knüfken zich in Engeland ietwat onverwacht tot huisvader: het paar kreeg er twee kinderen. Van 1946 tot 1949 woonden zij opnieuw in Duitsland, waar Knüfken in opdracht van de Britse regering deelnam aan de denazificatie van Duitse zeelieden. Vanaf 1950 werkte hij in de haven van Londen voor het Foreign Office, vrijwel zeker een dekmantel voor de Intelligence Service, die zijn kennis van de communistische wereld ongetwijfeld op prijs zal gesteld hebben. Zelf heeft hij daarover, evenmin als over zijn vooroorlogs werk voor de geheime diensten, nooit iets losgelaten.

Na de oorlog was Knüfken teleurgesteld over wat hij beschouwde als de medeschuld van de Duitse arbeidersklasse en over de al te gemakkelijke capitulatie van

de Duitse vakbonden voor het naziregime. Dat blijkt duidelijk uit een tekst uit 1945 die in de *Erinnerungen* is afgedrukt. In dit hoofdstuk met de titel *Und was nun?* stelt hij vast dat de internationale solidariteit tussen zeelieden na de oorlog verdwenen was. Eigenlijk hoopte hij na 1945 dat de arbeiders en met name de zeelieden die niet gecapituleerd hadden de kern zouden vormen van de nieuwe Duitse vakbondsorganisaties. Hij stelde echter vast dat de vooroorlogse leiders nu weer een grote bek opzetten terwijl ze in 1933 de moed niet hadden om de strijd tegen de nazi's aan te gaan. Zijn analyse brengt hem tot een bittere conclusie: de arbeidersklasse heeft de organisaties en de leiders die ze verdient. Hij speelde nog een actieve rol in het Gesamtverband, een vroege voorloper van de nieuwe transportarbeidersbond ÖTV, maar werd reeds in 1947 uitgesloten, vermoedelijk omdat hij enkele leiders van de Hamburgse ÖTV te scherp op de korrel had genomen in verband met hun houding in 1933. Op het einde van zijn leven maakte Knüfken een bocht van 180°: hij werd lid van de Britse Conservative Party. Zijn geloof in de 'proletarische democratie' en in een 'internationale broederschap', dat hij in 1945 nog uitsprak, had het kennelijk niet gewonnen van zijn teleurstelling.

- (1) H. KNÜFKEN, *Von Kiel bis Leningrad. Erinnerungen eines revolutionären Matrosen 1917 bis 1930*, Berlin: BasisDruck Verlag, 2008, 473 p.
- (2) D. NELLES, *Widerstand und internationale Solidarität. Die Internationale Transportarbeiter - Föderation (ITF) im Widerstand gegen den Nationalsozialismus*, Essen: Klartext, 2001, 388 p. Een uitgebreide recensie van dit boek werd gepubliceerd in *Brood & Rozen*, (2002)1, p. 109-115. Van belang voor de geschiedenis van de ITF is ook het collectieve werk onder redactie van B. REINALDA, *The International Transportworkers Federation, 1914-1945, The Edo Fimmen Era*, Amsterdam: Stichting Beheer IISG, 1997, 301 p. Gegevens die in dit artikel zonder bronvermelding worden opgenomen, zijn doorgaans ontleend aan het boek van Nelles.
- (3) Bundesarchiv Berlin, ZC 20, Band 8.
- (4) Rijksarchief Beveren, archief van het parket van de Procureur des Konings Antwerpen, PK Antwerpen, 2001 C, nr. 1794, Spionage vóór 10 mei 1940, verslag van commissaris G. Block over 'bespieding', 24/07/1939. In april 1938 had het Duitse consulaat-generaal kenbaar gemaakt dat volgende cafés voor Duitsers verboden waren: Oberbayern (Van Ertbornstraat), Hamburger Bierstube (Rijnkaai 30), Bierstal, Portugese Kelder en Sandeman (Falconplein). Deze beslissing werd ook medegedeeld aan de waterschout en aan de gerechtelijke politie.
- (5) H. BALTHAZAR, Camille Huysmans en Duitsland. In: *Bijdragen tot het Camille Huysmans-onderzoek*, Antwerpen, 1971.
- (6) Van der Heijden werd op 17 juli 1940 door de Geheime Feldpolizei gearresteerd en ondervraagd in hotel Excelsior aan de Meir. Op 15 augustus 1940 werd hij overgebracht naar Bremen, en tot mei 1945 verbleef hij in verscheidene Duitse gevangenissen. Uit zijn dossier bij de dienst Oorlogsslachtoffers blijkt niet dat hij door een Duitse rechtbank veroordeeld werd, wel dat hij beschuldigd werd van 'voorbereiding tot hoogverraad' (zie ook: Bundesarchiv Berlin, ZC 20, Band 7).
- (7) Zie o.m. H. NAVARRE, *Le service de renseignements 1871-1944*, Parijs: Plon, 1978, 351 p. In het boek (p. 119) wordt de Antwerpse ITF-groep vermeld als een belangrijke bron van de SR Marine voor militaire en economische inlichtingen.
- (8) De rapporten van Schäfter in: Bundesarchiv Berlin, ZK 13941.
- (9) Dienst Vreemdelingenzaken, dossier nr. A 1269636, R. Ptasznik.
- (10) Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, RW 58/39810-II, p. 216-233, rapporten van en over Müller, juli 1939.

Over lichamelijke beloften en burgerlijke twijfel. Een geschiedenis van de natuurlijke levenswijze in België

In deze bijdrage wordt een zicht geboden op het 19e- en 20e-eeuwse verlangen om 'terug naar de natuur' te keren. Dat verlangen, zo zal worden betoogd, beperkte zich niet tot nieuwe non-conformistische milieus zoals het vegetarisme, de natuurgeneeskunde en het naturisme. Het leek integendeel een zaak van de burgerlijke cultuur als geheel. Vooral onder de nieuwe stedelijke middenklassen werden 'natuurlijke' leef- en geneeswijzen populair. Nieuwe middelen deden zo een oude cultuurkritiek à la Rousseau herleven. Opnieuw hielp een radicale kritiek op de burgerlijke cultuur diezelfde cultuur continueren.

Of het niet stoorde, vroeg hij me. Als het ongemakkelijk was, moest ik dat gewoon zeggen. Maar ik was wellicht meer gewoon? In elk geval had ik in een archief nog nooit een naakte man ontmoet. Ik had intussen nochtans al enkele archieven bezocht. Het archief van de politierechtbank in Anderlecht, bijvoorbeeld, of het Letterenhuis in Antwerpen, de stedelijke archieven in Aalst en Sint-Niklaas, het Am-sab-Instituut voor Sociale Geschiedenis in Gent. Het personeel was er dienstbaar en charmant geweest – zoals in Gent – of juist heel vervelend en inefficiënt – zoals in Anderlecht. Maar op geen van die bewaarplaatsen was de archivaris naakt geweest. Nooit eerder had ik een 'classeur' ontmoet die, zoals de man die hier voor me zat, tijdens het ordenen van de oude documenten zijn stoffige overall (en toe-behoren) over de rugleuning van zijn stoel pleegde te hangen. Het was een blauwe overall – om een of andere reden heb ik vooral dat onthouden.

De ruime zolder die ik die middag had betreden, hoorde toe aan de Internationale Naturisten Federatie, *Standort Berchem*, dicht bij de volkse Driekoningenstraat. Op hoge rekken lagen eindeloze reeksen naturistische tijdschriften uit alle landen

'Naturistische' postkaart uit Duitsland, ongedateerd

van Europa opgehoopt. Het naakte groepsbestuur van de Federatie prijkte in een groot kader aan de muur, in de archiefdozen vond ik tientallen vergeelde foto's van Belgische naturalisten uit de jaren 1920 en 1930. Ik moest niet flauw doen: in die context kon een naakte archivaris er ook nog wel bij. Het stoorde niet, zei ik. Moest hij opdraaien voor mijn verwarring? Ik wou hem op mijn beurt niet bruuskere, ook al omdat hij zo sympathiek was en niet ophield nieuwe dozen aan te dragen. Het was een beetje bizar, dat wel. Maar had ik dit allemaal niet zelf gewild? Hoorde dit alles niet heel logisch bij het proefschrift dat ik per se wilde schrijven? Ik probeerde me in te beelden of en hoe ik dit 's avonds thuis zou vertellen en hoorde niets dan schaterlachen. Ook dat gelach had ik verdiend.

Het lachen klonk bovendien als een verre echo. Wat was immers die laat-19e-eeuwse en vroeg-20e-eeuwse terugkeer naar de natuur waarover ik wilde schrijven? Het thema leek in elk geval excentriek. Zeker, de vrees dat de industrialisering en verstedelijking te ver doorgeschoten waren, kon omstreeks 1900 ook bij respectabele burgers worden gehoord. Émile Verhaeren, de nationale dichter en vertrouweling van Leopold II, gaf uiting aan zulke gedachten in zijn bekende *Les Villes tentaculaires* en Nobelprijswinnaar Maurice Maeterlinck had gelijkaardige opvattingen. Ook de socialist en latere staatsman Émile Vandervelde, voorvechter van de tuinvijkgedachte en het antialcoholisme, en hygiënist-artsen (liberalen) als Alfred de Vauleroy behoorden tot die 'respectabelen'. Maar er waren ook – en vooral – andere(n). Zoals de naturalisten die ik in Berchem op het spoor kwam. Of de natuurgeneeskundige beweging die, zo bleek, ook al op het einde van de 19e eeuw op gang gekomen was. En ook de geschiedenis van het vegetarisme mocht niet ontbreken. Al die thema's bleken bovendien nauwelijks onderzocht – toch niet binnen de Belgische context.

Het waren de eerste sporen van een onderzoeksplan waarop steeds meer kruispunten verschenen en ook steeds nieuwe vertakkingen naar andere, even excentrieke fenomenen. Zo bleken de veelsoortige praktijken die sinds de late 19e eeuw onder de noemer 'natuurlijke levenswijze' werden beoefend en gecommercialiseerd niet zelden verknoot met nieuwe vormen van spiritualiteit. In het fin de siècle manifesteerde zich immers ook een nooit geziene Europese interesse in het boeddhisme en het hindoeïsme. Het Oosten arriveerde in de verpakking van de populaire theosofie en antroposofie. Ook Helena Blavatsky en Rudolf Steiner eisten hierin hun plaats op. Dat deden ook de 'individualistische anarchisten' die in dezelfde periode het voorbeeld van de zogenaamde 'Naturiens' in Frankrijk volgden. De massa-actie van de georganiseerde arbeidersbeweging en de instrumentele (parlementaire) politiek van de sociaaldemocratie verruilden deze 'Naturiens' voor een hoogstpersoonlijk en utopisch project van zelfhervorming, dat in geïsoleerde buitenkolonies op het platteland werd voltrokken. Het was een bont en haast onoverzienbaar gezelschap dat ik in Berchem op de staart trapte. Een gezelschap dat naar de mening van Max Nordau – zo schreef hij in zijn befaamde *Entartung* uit 1893 – handelde in "een wonderlijk allegaartje van associatieve onzin".¹

De vele gedaanten van de Lebensreform in Duitsland

En toch moest ik *method in this madness* zien te vinden. Ik was – natuurlijk – niet de allereerste die zich aan dit onderwerp waagde. In de historische departementen van de Duitse universiteiten lijkt het onderwerp de stevigste wortels te hebben. Dat heeft uiteraard alles te maken met de exemplarische rol die Duitsland zelf gespeeld heeft in de burgerlijke terugkeer naar de natuur. Daar immers had zich omstreeks 1900 de zogenaamde beweging voor *Lebensreform* gemanifesteerd – de term werd ook voor mijn onderzoek een codewoord. Van Wolfgang Krabbe, die in 1974 als eerste een systematische overzichtsstudie aan de *Lebensreformbewegung* wijdde, leerde ik dat de term in de jaren 1890 voor het eerst opdook in een tijdschrift als *Kraft und Schönheit*. Ook daar ging het om een vage koepelterm voor zeer uiteenlopende stromingen die een natuurlijke retoriek en een oppositioneel zelfbeeld deelden, maar daarom nog geen organisatorische eenheid vormden.²

De veelvormigheid toonde zich, bijvoorbeeld, in de Duitse natuurgeneeskunde, die sinds de eenmaking van het land in 1860 in verschillende varianten werd beoefend. De hydrotherapie van Kneipp, van Vincenz Priessnitz, van Louis Kuhne en van talloze anderen werd uitgedragen door lokale natuurgeneeskundige verenigingen, die in 1888 fuseerden tot de Bund der Vereine für Gesundheitspflege und arzneilose Heilweise. Kort voor WO I bereikte deze bond, intussen herdoopt tot Deutscher Bund der Vereine für naturgemässe Lebens- und Heilweise, een aanhang van meerdere tienduizenden leden.³ Ook de Duitse vegetariërs die sinds de jaren 1860 in lokale bonden actief waren, voeren onder de Lebensreformvlag. Zij eigenden zich het moderne vegetarisme toe dat niet in Duitsland, maar in het Britse Manchester voor het eerst was verschenen. Daar hadden dissenters in 1855 de eerste Vegetarian Society opgericht. Het voorbeeld vond navolging in de Duitse vegetarische beweging, die zich in 1892 verenigde in de al-Duitse Vegetarier-Bund.⁴

Natuurgenezers en vegetariërs kregen omstreeks 1900 niet alleen het gezelschap van de eerste Duitse naturalisten, die zich verenigden in organisaties als de Treubund für aufsteigendes Leben van Richard Ungewitter⁵, maar ook van tegenstanders van vaccinatie en vivisectie, van geheelonthouders en van propagandisten van de tuinvrijgedachte.⁶ Onder de retorische koepel van de *Lebensreform* konden zich in Duitsland groepen en figuren scharen die elders in Europa geïsoleerder optraden en in het historisch onderzoek ook meestal als afzonderlijke fenomenen zijn bestudeerd. De diversiteit aan verenigingen die zich in Duitsland onder de Lebensreformkoepel schaarden, wekte veel meer de indruk van een “hevig gewarrel” dan van een homogene beweging.⁷ Toch onderschreven al die deelstromingen het idealistische programma dat de *Grosse Herder-Enzyklopädie* later met het begrip *Lebensreform* zou verbinden. Het ging om het geheel van alle “strevingen die zich als doel stellen, het leven zinvoller vorm te geven en het opnieuw met de algemene natuurwetten in overeenstemming te brengen. De beweging gaat van de vaststelling uit, dat de beschaving de mens ontworteld en in tweespalt met de natuur gebracht heeft en wil deze tweespalt, door omwenteling van het hele leven, weer opheffen.”⁸

PFARRER KNEIPP REVENANT DE LA CONSULTATION PUBLIQUE.

De keerzij van het burgerlijke optimisme

Heel duidelijk was mij dat alles echter nog niet. De vraag bleef wat deze excentrieke tegencultuur mij kon leren over de burgerlijke cultuur zelf. Hadden de schimmen die ik op de Berchemse zolder ontdekte, iets te maken met de zelfverzekerde hoofdrolspelers van de 19e- en 20e-eeuwse geschiedenis? Hadden de anarchistische kolonies iets te maken met de protserige paleizen van de wereldtentoonstellingen; paste de twijfel ergens in het vooruitgangsoptimisme? De Duitse historicus Ulrich Linse schreef in 1983 al, in een studie over Duitse utopisten omstreeks 1900, dat “[een tegencultuur] niet uit een bredere cultuur kan worden losgemaakt. Elke gevestigde cultuur produceert angsten en verwachtingen die in de tegencultuur zichtbare vorm aannemen”.⁹ Het burgerlijke zelf ontleden via de omweg van de *Lebensreform*, dat leek ook mijn opzet te gaan worden.

Er bestonden aanknopingspunten om zo’n analyse op te zetten. Het leek aanemelijk om achter de grote populariteit die de *Lebensreform* sinds de late 19e eeuw verworven had, een algemener probleem te zoeken. Het ging inderdaad niet alleen om een reactie op een feitelijke ontwikkeling, op landschappelijke transformatie, industrialisering en verstedelijking. De *coming of a counterculture* signaleerde logischerwijze vooral een cultureel probleem. Zij maakte een veel fundamenteelere zoektocht zichtbaar van de burgerij naar zichzelf, naar de fundamenteën van de (burgerlijke) beschaving. In dat opzicht herhaalde de moderne burger die zich tot de *Lebensreform* bekende het ritueel van Rousseau. Ook de laat-19e-eeuwer kon zichzelf niet losmaken van het burgerlijke beschavingsideaal waarop hij zijn identiteit had gebouwd, maar vreesde niettemin dat hij in die beschaving zichzelf zou verliezen. Ook hij had nood aan (burgerlijke) beheersing en cultuur, maar kon daarin tegelijk nooit gelukkig zijn. Allerlei cultuurkritische beschouwingen boden een prettige afstand tot wat hij niet kon missen. En net als voor Rousseau was het probleem van de beschaving voor de *Lebensreformer* geen abstracte, maar een existentiële kwestie. Het entte zich op dagdagelijkse activiteiten, zoals (gezond) eten en (niet) drinken. Precies de *senses and sensibilities* markeerden voor Rousseau het verschil tussen de burgers van de toekomst en de decadent geachte adel van het verleden.¹⁰

Redeneerden de cultuurcritici van de late 19e eeuw zo anders? Wezen ook zij niet, wanneer zij de beschaving bedreigd zagen door ‘degeneratie’ en ‘verwekelijking’, vooral op lichamelijke gedragingen en ervaringen, op *senses and sensibilities*? Entte ook het *Unbehagen* van Freud zich niet vooral op het (seksuele) lichaam? En was dat uiteindelijk ook niet het geval met het *Menschliches, Allzumenschliches* credo van Nietzsche? De existentiële spanning tussen de noodzakelijke lasten van de beschaving en de gedroomde volmaaktheid van de natuurlijke ervaring was niet zomaar ‘een’ kenmerk van de moderne burgerij. Ze vormde de kern van haar iden-

De natuurgenezer Sebastian Kneipp in het Beierse Wörishofen (uit: E. GOETHALS, *Les cures pittoresques de l'abbé Kneipp. Silhouettes et récits d'un touriste*, Brussel, 1892)

titeit. Die spanning heb ik op een nieuwe manier zichtbaar willen maken. En de bonte collectie ‘associatieve onzin’ die door natuurgenezers, vegetariërs, naturalisten en aanverwanten werd gepredikt, bleek bij dat streven van bijzonder groot nut.

Eenmaal ingepast in dit veel bredere perspectief, kregen de natuurlijke praktijken van allerhande *Lebensreformers* plots de kracht van een spiegel. Die praktijken reflecteerden – net zoals Linse suggereerde – de onuitgesproken twijfels van de burgerij. Een reeks factoren pookten die twijfels tegen het einde van de 19e eeuw opnieuw op. Niet langer omdat zoals ten tijde van Rousseau, de identiteit van de burgerlijke middenklasse moest worden gecontrasteerd met (een voorstelling van) deze van de verslagen adellijke elite. Wel omdat op het einde van de 19e eeuw, bijvoorbeeld, de snelle uitbreiding van het westerse koloniale imperialisme een caleidoscoop van onbeschaafde ‘tegenwerelden’ toonde. Of omdat de nieuwe technologische doorbraken van de tweede industriële revolutie ook de kritiek op de technische rede versterkten. Ook plaatste de vergaande internationalisering van het economische leven de nationale tradities waarbinnen het beschavingsideaal altijd was gecultiveerd, op een nieuwe manier naast elkaar. En last but not least stelden de ongeziene sociale ongelijkheden van een nieuwe industrieel-kapitalistische orde de burgerij voor een moreel probleem dat, opnieuw, deed twijfelen aan de fundamenteën van de eigen beschaving. Dat alles maakte het beschavingsbegrip (en de gedragingen, ervaringen, *senses and sensibilities* waarin zij zich manifesteerde) opnieuw tot onderwerp van reflectie en strijd. De obsessie met de persoonlijke gezondheid vormde een belangrijke uitlaatklep waarlangs allerlei onvrede kon worden geventileerd over de (te) snelle groei van de metropolen, de onhygiënische leefomstandigheden aldaar of de algemene *Umwertung aller Werte* in een steeds sneller moderniserende wereld. Tegelijk kon die onvrede – net als eerder bij Rousseau – opnieuw op een persoonlijke manier worden beleefd. In de zogenaamde beweging voor *Lebensreform*, zo bleek, werd het nieuwe beschavingsdebat op het scherpst van de snee gevoerd.

De beloften van het lichaam

Dat alles bood mij een perspectief. Maar het leverde vooralsnog geen concrete instrumenten waarmee de verborgen wereld op de Berchemse zolder tot spreken kon worden gebracht. De exploratie van de tegencultuur vroeg om een nieuw onderzoeksperspectief. Concrete, dagelijkse praktijken dienden centraal te staan, kleine gebaren eerder dan (alleen maar) grote ideeën, een lifestyle eerder dan een ideologie.

Helemaal anders was het eraan toegegaan in de hoofdstroom van het *Lebensreform* onderzoek dat zich in twee fasen ontwikkelde. In een eerste fase, tijdens de jaren 1960 en 1970, stonden vooral de ideeënhistorische wortels van de *Lebensreform* centraal. De Nederlandse historicus Jan Romein beschreef de *Lebensreform* als een ideologie – de ideologie van een stuurloze burgerij die haar 19e-eeuwse zekerheden voorzichtig aan kritiek onderwierp, zonder daarvan evenwel al echt afscheid te willen nemen. Ook voor Duitse historici uit deze onderzoekstraditie – Janos Frecot

en Wolfgang Krabbe – was de *Lebensreform* een *Fluchtbewegung* van een verwarde burgerij die, stuurloos en gefrustreerd, een onmogelijke derde weg zocht tussen 19e-eeuws kapitalisme en modern socialisme. De *Lebensreform* was in dit verhaal niets méér geweest dan een doodlopend spoor, een verwarde en contradictorische ideologie die – op het breukvlak van de 19e en de 20e eeuw – niet meer bij het oude, maar ook nog niet bij het nieuwe paste.

In een tweede onderzoeksrichting die vanaf de jaren 1990 vorm kreeg, groeide een preciezer en genuanceerder beeld. Het ideeënhistorisch perspectief werd ingevuld voor een sociaalhistorische focus, de specifieke middenklasseachtergrond van allerlei *Lebensreformers* werd met cijfermateriaal gestaafd en het negatieve beeld van Romein en Krabbe bijgesteld. In de studies van, bijvoorbeeld, Eva Barlösius en Michael Hau werd de terugkeer naar de natuur niet als vlucht uit de moderne wereld, maar net als geëngageerde bijdrage aan die wereld beschreven. Deze onderzoekers merkten op dat *Lebensreformers* het dagelijks leven onderwierpen aan een strakke ‘rationalisering’ en ‘reglementering’; de gezondheidsidealen van de beweging worden nu gezien als een van de ‘regulerende en ‘disciplinerende’ vormen van een moderne hygiënische cultuur. De *Lebensreform* kon in dit perspectief ook de uitdrukking worden van nieuwe vormen van wetenschap en politiek. Niet van een antimoderniteit maar van een andere moderniteit.

Veel veronderstellingen heb ik in mijn onderzoek aan deze tweede onderzoeksrichting ontleend. Ook de Berchemse naturalisten en hun *alliés* wilde ik behandelen als een bij de tijd passende werkelijkheid, eerder dan als een gedateerd verzet. Toch heb ik tegelijk geprobeerd een stap verder te gaan. In plaats van anonieme, collectieve en massieve processen – als ‘rationalisering’ en ‘disciplineren’ – heb ik concrete, lichamelijke praktijken centraal gesteld. Niet als illustraties van omvattender processen, maar als “*important events in their own right*” (Dominick LaCapra). Pas in de lichamelijke praktijk, zo bleef mijn centrale stelling luiden, werd het *Lebensreform* ideaal zichtbaar en tastbaar. Die oefening opende een individuele ervaring, in plaats van een massief vertoog. Natuurlijk werden de ervaring en de perceptie van het lichaam ook in de *Lebensreform* beïnvloed door culturele voorstellingen, door specifieke metaforen. De lichamelijke van de *Lebensreformers* kon ook niet zonder taal, niet zonder geëxpliciteerde ambities. Niettemin was er nood aan een geïntegreerde studie van deze culturele ambities – niet als abstracte theorieën, maar als structurerende categorieën van een ervaring. Een ervaring waarin de onvrede met de moderniteit die zo typisch wordt geacht voor de late 19e en vroege 20e eeuw, voor de tijdgenoten zelf zichtbaar en voelbaar werd. Waarin de cultuurkritische opwindings zich in de (geconstrueerde) lichamen leek vast te zetten. Waarin nervositeit en degeneratie, passie en harmonie, raciaal verval en raciale regeneratie zich konden materialiseren. Pas in dat lichamelijke vertoog kreeg de zogenaamde ‘zieke stad’ impact en betekenis; kreeg de ‘overbeschaving’ een gezicht, kreeg de moderniteit haar symptomen. Cultuurkritiek was niet alleen een zaak van grote theorieën, maar ook van impliciete themata. Zij was een kader voor het alledaagse.

In deze studie is niet alleen de belichaming van een cultuurkritiek beschreven. Evengoed zijn de nieuwe betekenissen aangeduid waarmee het lichaam zelf werd beladen. In navolging van historici als George Mosse heb ik geprobeerd opnieuw zichtbaar te maken hoe het lichaam zich vanaf het einde van de 19e eeuw leek te emanciperen van de eeuwenoude onderschikking aan de geest. In de moderne sportbeoefening en 'spa-cultuur', jeugdbeweging en *Lebensreform* werden lichamen zichtbaarder, zij werden ook anders. Het naakte lichaam werd een beeld van gezondheid en kracht, terwijl ook het klassieke Griekse schoonheidsideaal opnieuw zijn plaats opeiste. Het lichaam als plaats van zonde en verderf leek achter de horizon te verdwijnen. Tegelijk werd het de inzet van een heftig medisch debat, waarin natuurgenezers en vegetariërs eeuwenoude vitalistische en holistische begrippen probeerden te rehabiliteren tegenover een bacteriologische revolutie. Die revolutie verkoos de bestrijding van de externe ziekteoorzaak – de ziektekiem – boven de versterking van de constitutie, al waren de tegenstellingen niet altijd en overal zo sterk als soms door medische historici is voorgesteld. Even dubbelzinnig was het gevecht over de plaats van de ongediplomeerde lekengenezer op een medische markt die steeds sterker door professionals werd beheerst. Ook daar hadden *Lebensreformers* en mainstream soms meer gemeen dan op het eerste gezicht gedacht werd.

'Onder' de canon van de sociale geschiedenis

Het bleek mogelijk, kortom, om met behulp van een 'lichamelijk' instrumentarium, gericht op visuele bronnen, persoonlijke getuigenissen en allerlei *Lebensreform*-raadgevings- en voorlichtingsliteratuur, een nieuwe wereld bloot te leggen. Er ontvouwde zich een moderniteit die werd bepaald door veranderende lichamelijke praktijken en een hoogstpersoonlijke zoektocht naar een nieuwe authenticiteit. De *Lebensreform* bood een verrassend nieuw zicht op de sociale geschiedenis. Dat bleek bijvoorbeeld uit de nieuwe seksuele cultuur die radicale naturisten in de maatschappelijke marges ontwikkelden vanaf de jaren 1920. Die nieuwe cultuur beleefden zij als een persoonlijk experiment, eerder dan als een sociaalpolitiek programma. Ook de moderne vrouwenbeweging, zo bewees het engagement van anarchistische feministes in het fin de siècle, was niet alléén maar een zaak geweest van stemrechtstrijd en strijd voor gelijke onderwijs- en arbeidskansen. Ook het feminisme was gedeeltelijk een persoonlijke zoektocht geweest, een experiment waarin bijvoorbeeld het officiële huwelijk werd afgewezen en met vrijere (en opzegbare) verbintenissen werd geëxperimenteerd. Ook de vernieuwingen in de religieuze beleving – de grotere klemtoon op pantheïstische elementen in bestaande religies en de zoektocht naar oosterse alternatieven – toonden de moderniteit als product van een hoogstpersoonlijke vormgeving van het dagelijks leven. Een moderniteit van vluchtige, maar tegelijk indringende transformaties.

Dat alles mag gewaagd lijken. Gaat het om meer dan grove extrapolaties, op basis van een al te kleine groep excentrieke outsiders? Een zicht op de politieke

B.V.D. 12442

L'Esperimento. — Liberecana komunista kolonio.
(provizore en Stockel-Arbejo. Anarkistoj estas...mal-
laboremuloj.

L'Expérience. — Colonie communiste libertaire.
(provisoirement à Stockel-Bois). Les anarchistes sont
des...fainéants!

Vegetariërs en anarhisten in de kolonie L'Expérience
in de Brusselse randgemeente Stokkel (IISG, Amsterdam)

verwevenheid van de *Lebensreform* kan mijn stelling verder verduidelijken. Net als de Amsterdamse historica Amanda Kluvelde heeft gedaan in haar studie over het Nederlandse antivivisectionisme, heb ik de *Lebensreform* omschreven als een voorbeeld van expressieve politiek. Het is opvallend dat precies op het moment dat de moderne massapolitiek zich – op het einde van de 19e eeuw – definitief doorzette, het politieke gevecht niet alleen met instrumentele middelen werd gevoerd. De strijd voor een rechtvaardiger, harmonischer, 'betere' maatschappelijke orde begeesterde in het fin de siècle niet alleen de parlementaire strategieën van (links-) liberalen, progressief-katholieken (christendemocraten) en sociaaldemocraten. Al evenmin werd die strijd alleen op straat gevoerd, tijdens grootschalige stakingen en betogingen. De *Lebensreform* toonde dat dezelfde strijd ook op andere terreinen, met veel individualistischer middelen kon worden gevoerd. Geheelonthouders, bijvoorbeeld, zagen hun bijdrage aan de (ethische) hervorming van de samenleving als even fundamenteel – zelfs fundamenteler – als het werk van de moderne politici. En sommige van die politici leken op hun beurt, zoals Vandervelde, minstens

te geloven dat geheelonthouding tot de verhoopde sociale omwenteling kon bijdragen. In geheelonthoudersloges zoals de Brusselse Les Bons Templiers Socialistes werden beide posities tegelijkertijd verdedigd, en zaten de voormannen van de moderne massapolitiek en de beoefenaars van de *Lebensreform* broederlijk naast elkaar. Ook dan al bleken burgers hun overtuigingen te willen tonen en beleven in plaats van anderen alleen met politieke middelen te overtuigen. Ook toen al was het persoonlijke politiek.

Dat een dergelijke 'expressieve' aanpak niet alleen de sociale geschiedenis helpt verruimen, maar ook de gecanoniseerde kaders van de Belgische geschiedenis tout court oprekt, blijkt al evenzeer. Terwijl dit onderzoek, enerzijds, de eng-Duitse specificiteit van de *Lebensreform* nuanceert, biedt het ook een nieuw zicht op die Belgische context zelf. Zo wordt in mijn boek, bijvoorbeeld, een zicht geboden op een uitgesproken katholieke *Lebensreform* – een variant die in het internationale onderzoek tot nog toe onderbelicht is gebleven. Die kleinstedse, provinciale en katholieke *Lebensreform* bleef een ambigue aangelegenheid; tegelijk rooms en rebels, tegelijk streng in de thomistische leer en vagelijk pantheïstisch. Maar ook het Belgische vegetarisme, dat vooral door overtuigde vrijzinnigen werd uitgedragen, bood een markante gevalstudie. Hier werd de *Lebensreform* ingepast in een scientistische, bij momenten positivistische retoriek. En toch speelden ook hier vage religieuze noties. Ook hier viel een spirituele, pantheïstische inslag vast te stellen die in de studie van de religieuze beleving van het fin de siècle mogelijk moet worden geherwaardeerd – en dat aan beide zijden van de levensbeschouwelijke barrière.

Belgisch waren niet alleen de levensbeschouwelijke contexten waarin de *Lebensreform* hier floreerde. Even Belgisch waren de politieke begrippen met behulp waarvan de beloften van het lichaam werden gestructureerd. De samenleving was voor *Lebensreformers* een echte *body politic*. Wie zichzelf van de onnatuurlijke levenswijze genas, genas de samenleving. Wie omgekeerd de noodzakelijke zelfhervorming weigerde, mocht volgens *Lebensreformers* alle andere sociale of politieke ambities opbergen. Dat apolitieke idee gedijde in zeer verscheiden ideologische contexten. Het floreerde in de behoudend-katholieke wereld van de natuurgeneeskunde, binnen de sociaaldemocratische, progressief-liberale en radicaal-anarchistische kaders van het vegetarisme, zelfs binnen de totalitair-linkse en totalitair-rechtse vertogen van een naturistische minderheid. En toch: de natuurlijke metaforen waarvan de beweging zich bediende – de 'harmonische toekomst', 'de nieuwe gemeenschap', 'het gezonde ras' – konden dan wel raken aan politieke vertogen, de lichamelijke ervaring bleef altijd ook botsen met die politiek – en met haar ambities.

Socialistische Jeugd op kamp aan de kust, jaren 1920 (Amsab-ISG, collectie Frank Hofman)

Open eindes

Behoort het verhaal waarvan ik in het archief van de Internationale Naturisten Federatie de eerste contouren begon te zien, echt tot de geschiedenis? Het lijkt erop dat mijn verhaal hedendaagser is geworden dan aanvankelijk de bedoeling was. De plotlijn van mijn boek vangt aan in 1890 en eindigt in 1940. Het Lebensreform-netwerk dat ik rond de Belgische natuurgenezers, vegetariërs en naturisten heb gereconstrueerd, viel dan inderdaad uit elkaar. De tot dan toe bestaande Lebensreformverenigingen gingen tijdens de oorlogsjaren haast allemaal ten onder. Een definitief einde was WO II echter niet. Natuurgenezers, vegetariërs en naturisten leken hun invloedssfeer vanaf de jaren 1970 immers gestadig opnieuw uit te breiden. In de commerciële gezondheidscultuur keerden de oude praktijken en ideeën soms nauwelijks gewijzigd terug. Of in die praktijken dezelfde ambities werkzaam waren als in de oudere, oorspronkelijke *Lebensreform*, is een vraag die verder onderzoek behoeft. Maar dat het ritueel van Rousseau nog altijd niet is uitgespeeld, lijkt evident. De moderne middenklasse die ooit drager was van dat ritueel, is na WO II onophoudelijk blijven groeien. Hoewel haar 'gouden tijd' zich in de jaren 1960 situeerde, en haar zelfvertrouwen sindsdien op de terugweg lijkt, heeft het mentale universum van die burgerij zich wel steeds verder uitgebreid. Wie deel uitmaakt van dat universum, kan tegelijk de voordelen genieten van deze hoogtechnologische, welvarende beschaving én zich zorgen maken over de draagkracht, de duurzaamheid en daarom ook de echtheid van dat alles. Daar tonen zich hetzelfde ritueel – en dezelfde twijfel. Precies omdat die twijfel nog steeds deel uitmaakt van de moderne identiteit, blijft ook de terugkeer naar de natuur een aantrekkelijke belofte.

Terwijl de archivaris in een zijkamer de dozen schikte, legde ik de foto's naast elkaar. Foto's waarop behulpzame geïnterviewden later hun vaders en andere verwanten ontdekten. Het boek dat uit dit onderzoek is gegroeid, vertelt vooral hun verhaal. Hun stemmen blijven klinken, terwijl ik mij terugtrek uit de kamer. Er blijft een lege zolder in een haast leeg gebouw. Op tafel staan alleen nog de chocolaatjes-met-munt van Côte d'Or die al ruim een jaar voordat ik ze onnadenkend in mijn mond stopte, waren vervallen. Ik stap uit dit onderzoek de wereld in en neem tegelijk ook afscheid van wat af en toe mijn maag heeft bezwaard. Alles wat voorbijgaat, rest nog meer.

De handelseditie van mijn proefschrift verscheen dit voorjaar: E. PEETERS, *De beloften van het lichaam. Een geschiedenis van de natuurlijke levenswijze in België, 1890-1914*, Amsterdam: Bert Bakker, 2008, 448 p. In deze korte bijdrage heb ik de kernthema's van dat boek gepresenteerd vanuit een wat ongewoon, persoonlijker perspectief. Ik dank Paule Verbruggen voor haar uitnodiging.

- (1) Voor een uitgebreide bespreking van Max Nordaus typering, zie P. DE ROOY, "Een hevig gewarrel". Humanitair idealisme en socialisme in Nederland rond de eeuwwisseling. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 106(1991)4, p. 625-640.
- (2) W.R. KRABBE, *Gesellschaftsveränderung durch Lebensreform. Strukturmerkmale einer sozialreformerischen Bewegung im Deutschland der Industrialisierungsperiode*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1974; J. FRECOT, J.F. GEIST, D. KERBS, *Fidus, 1868-1948. Zur ästhetischen Praxis bürgerlicher Fluchtbewegungen*, München: Rogner & Bernhard, 1972, p. 26; K. ROTHSCUH, *Naturheilbewegung, Reformbewegung, Alternativbewegung*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983, p. 107-109.
- (3) De belangrijkste bijdragen op het vlak van de natuurgeneeskundige groepsvorming zijn van C. HUERKAMP, *Medizinische Lebensreform im späten 19. Jahrhundert. Die Naturheilbewegung in Deutschland als Protest gegen die naturwissenschaftlichen Universitätsmedizin*. In: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 73(1986), p. 158-182; G. STOLLBERG, *Die Naturheilvereine im Deutschen Kaiserreich*. In: *Archiv für Sozialgeschichte*, 28(1988), p. 287-305; M. DÖRTER, *Die Naturheilbewegung in Deutschland zur Zeit der Weimarer Republik*, Universität Leipzig, doctoraatsproefschrift, 1991; C. REGIN, *Selbsthilfe und Gesundheitspolitik. Die Naturheilbewegung im Kaiserreich, 1889 bis 1914*. In: *Medizin, Gesellschaft und Geschichte*, Stuttgart, (1995)4; R. JÜTTE, *Geschichte, der Alternativen Medizin. Von der Volksmedizin zu den unkonventionellen Therapien von heute*, München: C. H. Beck 1996.
- (4) Voor de geschiedenis van het vegetarisme in Duitsland verwijs ik naar W.M. SPRONDEL, *Kulturelle Modernisierung durch anti-modernistischen Protest: der lebensreformerische Vegetarismus*. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 27(1986), p. 314-330; J. BAUMGARTNER, *Ernährungsreform. Antwort auf Industrialisierung und Ernährungswandel. Ernährungsreform als Teil der Lebensreformbewegung am Beispiel der Siedlung und des Unternehmens Eden seit 1893*, Frankfurt: P. Lang, 1992; H.-J. TEUTEBERG, *Zur Sozialgeschichte des Vegetarismus*. In: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 81(1994), p. 33-65; E. BARLÖSIUS, *Naturgemässe Lebensführung. Zur Geschichte der Lebensreform um die Jahrhundertwende*, Frankfurt: Campus, 1997, 299 p.
- Over het vroege Britse vegetarisme: C.J. ADAMS, *The Sexual Politics of Meat, A Feminist-Vegetarian Critical Theory*, Cambridge: Polity Press, 1990, 256 p.; C. SPENCER, *The Heretic's Feast. A History of Vegetarianism*, Londen: Fourth Estate, 1993, 402 p. Zie ook het oudere J. BARKAS, *Het groene geloof. Een geschiedenis van het vegetarisme*, Amsterdam: Wetenschappelijke Uitgeverij, 1978, 251 p.
- (5) Over het Duitse naturisme: G. SPITZER, *Der deutsche Naturismus. Idee und Entwicklung einer volkerseziererischen Bewegung im Schnittpunkt von Lebensreform, Sport und Politik*, Ahrensburg: Czwalina, 1983, 259 p.; U.E. ZIEGLER, *Nackt unter Nackten. Utopien der Nacktkultur. Fotografien aus der Sammlung Scheid, 1906-1942*, Berlijn: Dirk Nishen, 1990 96 p.; B. WEDEMEYER-KOLWE, 'Der neue Mensch'. *Körperkultur im Kaiserreich und in der Weimarer Republik*, Würzburg Königshausen & Neumann, 2004, 519 p.; C. ROSS, *Naked Germany: Health, Race and the Nation*, Oxford: Berg Publishers, 2005, 239 p.
- (6) Krabbe plaatste de natuurgeneeskunde, het vegetarisme en het naturisme in de kern van de beweging, terwijl hij de tuinwijkbeweging, de *Siedlungsbewegung* en de geheelonthouderij als (aan de *Lebensreform*) perifere stromingen omschreef. Zie W.R. KRABBE, *Gesellschaftsveränderung durch Lebensreform [...]*, p. 27-47 en p. 48-111.
- (7) P. DE ROOY, "Een hevig gewarrel" [...], p. 625-640.
- (8) Zoals geciteerd uit de *Grosse Herder* door A. REIBER, Katholiek Hygiënisme in het Buiteland. De Samaritaanse zusters van Volkertshausen (Baden, Duitsland). In: *Terug ter Orde*, 13(1938-1939)11-12, p. 162-164.
- (9) U. LINSE, *Zurück, o Mensch, zur Mutter Erde. Landkommunen in Deutschland 1890-1933*, München: Deutscher Taschenbuch, 1983, p. 11.
- (10) Voor een briljante analyse van Rousseaus *senses and sensibilities* en het verband tussen burgerlijke cultuurkritiek en de obsessie met gezonde voeding: R.L. SPANG, *The Invention of the Restaurant. Paris and Modern Gastronomic Culture*, Harvard: Harvard University Press, 2000, p. 34-63.

'Coupe syndicale': een syndicale geschiedenis van de Belgische haarkappers

Eind 2008/begin 2009 viert de Algemene Centrale (AC) van het ABVV haar 100e verjaardag, onder meer met de uitgave van een rijk geïllustreerd boek. Concrete aanleiding is de oprichting van de Centrale Vereeniging der Bouwwerkers van België, een eeuw geleden. Toch kozen wij niet voor de bouwvakkers om het honderdjarig bestaan van de Centrale in de verf te zetten. De naam Algemene Centrale laat (terecht) vermoeden dat zij sinds 1908–09 veel meer arbeiders (en bijgevolg ook vakbonden) groepeerde dan alleen maar bouwvakkers. Rond hun Centrale Vereeniging schaarden zich vanaf 1909 effectief een schier onuitputtelijk aantal beroepen en vakbonden waaronder deze van de klompenmakers, de houtbewerkers, de arbeiders uit de papierbewerking, de schoenmakers, de handschoenmakers, de steenkappers en -bakkers, de scheepstimmerlieden, de mandenmakers, de marmerbewerkers, de glasblazers, de arbeiders uit de lucifernijverheid, de tabaksbewerkers, de kasseiers, de schilders, de arbeiders uit de petrochemie enz. én in een recente periode evengoed de arbeiders uit de beschutte werkplaatsen, de schoonmaaksters, de arbeiders uit de sector van de dienstencheques enz. Nog een groep arbeiders die in de voorbije 100 jaar bij de AC aansloot, was deze van de haarkappers. Wij kozen voor deze bijdrage dit beroep om de eeuwgeschiedenis van de Centrale extra in de verf te zetten.

De keuze voor de haarkappers lijkt misschien verrassend. Zeker de wat oudere mannelijke lezer denkt bij het beroep van haarkapper al snel aan de kleine zelfstandige die veelal maandelijks de schaar zet in de almaar uitdunnende haardos of met het scheermes de haargroei op bovenlip en kin binnen de perken houdt. Deze beelden brengen ons eigenlijk terug naar het einde van de 19e eeuw toen het in toom of in model houden van de haargroei vooral een zaak was van en voor mannen. En jawel, de gemiddelde haarkapper was ook toen veelal een kleine zelf-

Coiffeur Schauvlieghe in de Veldstraat te Gent, rond 1920. Foto Cyrille De Kelder
(Huis van Alijn, Gent)

standige die gewoonlijk alleen en in het beste geval met enkele kappersgasten werkte. Wat België betreft zijn daar moeilijk cijfers op te plakken. In de periode waarover wij het hebben (1880–1930) komt het beroep van haarkapper niet duidelijk uit de nijverheids- en volkstellingen naar voor. Enkel de volkstelling van 1920 voorzag een categorie ‘Coiffeurs, barbiers, fabricants de postiches’. Deze werd ondergebracht bij de vrije beroepen, zonder onderscheid tussen werkgevers en -nemers, bedienden en/of hulpkrachten. Concreet ging het toen voor heel België over 6810 mannen en 1014 vrouwen die in de sector actief waren als werkgever of arbeider.¹ Dit cijfer laat al een groot contingent vrouwen in het beroep zien, maar dat was eigen aan de evolutie van het beroep in het interbellum. Daarop komen we later terug. Nu willen we eerst een beeld schetsen van het beroep van haarkapper en van zijn sociaaleconomische positie op het einde van de 19e eeuw, met andere woorden van zijn positie op de werkloer, zijn arbeidsomstandigheden, zijn loon enz.

Geen haarfijne analyse

Wie was de Belgische haarkapper eind vorige eeuw? Een antwoord geven op die vraag is zo goed als ondoenbaar. Zoals gezegd kwam de kapper of de barbier niet tot zijn recht in de tellingen uit deze periode. Om meer te weten te komen over het beroep, moeten we dan ook te rade gaan bij buitenlandse onderzoeken. Die bevestigen het beeld van een sector met veel kleine handelszaken waar de eigenaar doorgaans alleen, en in het beste geval met enkele gasten, werkte. In 1896 werkte in Frankrijk een meerderheid van zo'n 17.000 haarkappers op een totaal van ruim 30.000 alleen.² Het beroep was ook een stedelijk fenomeen. Parijs was in de tellingen bijvoorbeeld stevast goed voor de meeste haarkappers alsook voor de grootse kapperszaken (*salons de coiffure*). Dat had allicht alles te maken met de bevolkingsdichtheid en de hoofdstedelijke functie van de stad. De (Franse) nijverheidstelling van 1896 wees verder ook uit dat maar 8,6% van de haarkappers die in Parijs actief waren, vrouwen waren. Als het om eigenaars ging, steeg dit aantal tot 15%.³ Eigenaar werd men gewoonlijk door erfopvolging. Goeie gasten die zich in de gunst van hun patroon hadden gewerkt, mochten ook hopen de zaak van hem te erven.⁴ Een eigen zaak opstarten was niet evident. De immer bloeiende tweedehandsmarkt van kappersmateriaal ten spijt, verdiende een haarkappersgast vaak te weinig om op zelfstandige basis te werken. Dat de Fédération nationale des ouvriers coiffeurs, die in 1894 was gesticht, onder meer beter eten eiste voor de haarkappersgasten die bij hun baas inwoonden, en lonen die hen in staat moesten stellen om een zelfstandig leven te leiden, zegt in dat verband al veel. Er was echter nog een groter probleem dat de kappersgasten eind 19e eeuw bezighield: hun lange werkdagen. Haarkappers moesten beschikbaar zijn wanneer de klanten niet werkten. Dat was geen sinecure in een tijdvak waarin de wetgever de werkgevers niet veel in de weg legde als het op de arbeidsdag en -duur aankwam en de vakbonden nog te zwak waren om daar veel aan te doen. Concreet betekende dat voor

Kappers voor hun zaak, 1869 (Huis van Alijn, Gent)

de haarkappersgasten een zevendagenweek, lange werkdagen en vooral zeer late uren. De Franse haarkappersfederatie vroeg direct na haar stichting dan ook de beperking van de arbeidsdag van haar leden tot 8 uur 's avonds in plaats van tot 10 uur. Tot slot vroeg de federatie ook een wekelijkse rustdag en een uur middag-pauze.⁵

Een haar in de boter

De arbeidsduur was duidelijk een grote bekommernis voor de vakbonden in de sector. Met reden trouwens, want zelfs als de haarkappersgasten elke week een halve dag vrij kregen (veelal op een maandag of dinsdag, doorgaans vanaf 3 uur 's middags) dan nog zorgden te weinig rust en de ongezonde arbeidsomstandigheden voor een hoge vroegtijdige mortaliteit: rond 1900 stierf 43,4% van de Parijse haarkappersgasten voor zijn 40e (de gemiddelde levensverwachting van mannen bij onze zuiderburen was in die periode iets meer dan 43 jaar).⁶ Een en ander betekende dat de vermindering van de arbeidsduur hoog op de agenda stond van de

LE JOURNAL DES COIFFEURS

ORGANE MENSUEL DU « CERCLE DES COIFFEURS »

du « Syndicat des Coiffeurs » et de l'Ecole professionnelle de Coiffure de Bruxelles

Rédaction :

17, Rue des Commerçants, BRUXELLES

Direction-Administration : M. Henri BECKER

15, rue Fossé-aux-Loups, Bruxelles

ABONNEMENT : 2 francs

PUBLICITÉ A FORFAIT

Les demandes d'abonnement doivent être adressées à l'Administration.

Notre Journal

Plusieurs fois déjà, quelques personnalités pleines de bonne volonté et d'initiative, ont tenté de créer un organe semblable à celui que nous lançons aujourd'hui. Chaque fois ces tentatives ont échoué — car la Fortune ne sourit pas toujours aux audacieux — parce que les moyens employés étaient insuffisants ou impropres au développement de l'œuvre entreprise qui, au lieu de grandir sans cesse, comme on était en droit de l'espérer aux débuts, ne tardait pas à crouler, laissant une profonde déception et la quasi-certitude qu'il était impossible de créer un organe corporatif pour les coiffeurs belges.

Cependant, la nécessité impérieuse d'avoir une tribune, où les intérêts des coiffeurs seraient défendus avec vigueur, se manifestait sans cesse.

Faut-il rappeler, par exemple, que l'an dernier d'aucuns songèrent à interdire, sans même justifier cette prétention, l'emploi de lotions ou de certains produits indispensables dans les salons de coiffure? Un journal corporatif, semblable à celui que nous présentons aujourd'hui, aurait rendu les plus grands services dans la défense des intérêts des coiffeurs belges.

Cette fois, nous osons croire que le « Journal des Coiffeurs », vivra. Son organisation est absolument différente de celle des journaux antérieurs. Un journaliste professionnel, membre de la Presse quotidienne, a accepté la direction du Comité de rédaction. Le service de la publicité est organisé de telle façon qu'il assurera des ressources pécuniaires suffisantes pour faire face aux dépenses élevées qu'entraîne une publication régulière et intéressante. Enfin, l'élément illustré viendra compléter le texte et ajouter à l'intérêt de toutes les matières traitées dans nos colonnes.

En résumé :

Le « Journal des Coiffeurs », sera une tribune où seront défendus les intérêts professionnels des coiffeurs.

Le « Journal des Coiffeurs », par sa publicité de premier ordre, sera l'intermédiaire entre les parfumeurs et les fabricants d'objets nécessaires à l'exercice de la profession et les coiffeurs.

Le « Journal des Coiffeurs », paraîtra une fois par mois. Il aura un bulletin corporatif complet, signalant toutes les manifestations de l'activité syndicale.

Le « Journal des Coiffeurs », sera illustré.

La Direction et la Rédaction osent espérer que, dans ces conditions, le « Journal des Coiffeurs », obtiendra la faveur de ses lecteurs.

Le Bal annuel des Coiffeurs

Mars, mois détestable pour les vieux, les hypochondriaques et les gens d'affaires; mois où Nature nous joue les plus détestables blagues, où la pluie et la neige se combinent avec la poussière pour couvrir régulièrement le pavé d'une boue ignoble, dans laquelle l'infortuné passant patange avec colère et prend des attitudes de pochard, cherchant malgré tout un équilibre impossible; mois où la grêle tambourine sur nos vitres une charge désolante, où la gelée et l'orage donnent simultanément l'illusion de l'été et de l'hiver, mais aussi, mois qui garde la faveur de la jeunesse pour qu'il nous apporte — en même temps que ses capricieuses cabriolets météorologiques — ses folies carnavalesques.

Il y a eu bal partout suivant la coutume. A la Monnaie, au Pôle Nord, dans les salles de fêtes et même dans les caves. On a dansé avec distinction ou autrement, mais on a dansé : ceci est essentiel.

Les coiffeurs bruxellois ont eu leur bal comme toute société belge, imbuée des bonnes traditions. Ce bal a été donné dans les Salons Modernes, et il a été parfait. L'entrain n'y a pas manqué, ni les jolies toilettes non plus; on signalait aussi des déguisements d'une amusante fantaisie; par contre, les « Vuil-Jeanets » étaient rares.

On a valsé suivant toutes les règles de l'art. Les polkas et les mazurkas reposantes ont été reçues avec satisfaction entre un lanciers familial et un quadrille cascadeur. Mais la postérité retiendra que

Fumez la Cigarette YPHANDI

RASOIR DUYVER

à lame flexible et dos mobile

NOUVEAU SYSTÈME BREVETÉ

SEUL DÉPOSITAIRE :

S. HACKELBERG

BRUXELLES

Réservé exclusivement à Messieurs les Coiffeurs

vakbeweging in de sector. Soms – zoals in Avignon – leidde deze strijd tot de op-richting van vakbonden. Ook engageerden de Franse haarkappersbonden zich vanaf begin jaren 1890 voluit in de 1 mei manifestaties die gewoonlijk in het teken stonden van de vermindering van de arbeidsduur in het algemeen en van de acht-urendag in het bijzonder. Nog in Frankrijk steunden zij ook de diverse bewegingen voor de wekelijkse rustdag.⁷

Als het regent in Parijs, dan druppelt het in Brussel: de Belgische (meestal Brus-selse) vakbonden van haarkappersgasten engageerden zich, met andere woorden, net zo goed in de strijd voor de vermindering van de arbeidsduur. Wanneer we het over de Belgische vakbonden van haarkappersgasten hebben, valt op dat zij meest-al een anoniem of efemeer bestaan kenden. Ze traden enkel op de voorgrond als de strijd voor arbeidsduurvermindering zeer concreet werd.

Van de vakbonden die opgericht werden voor 1900 weten we weinig meer dan dat ze werden opgericht en dat de Association des Ouvriers Coiffeurs de Bruxelles eerst een vakbond was, maar al vlug werd omgevormd tot een mutualiteit omdat veel haarkappersgasten onder druk van de werkgevers niet durfden aansluiten. Als mutualiteit was deze Association de meest continue organisatie van de Brusselse haarkappers. Ze aanvaardde pas in de jaren 1890 patroons als erelid. De mutualiteit was aangesloten bij de neutrale Fédération Libre des Sociétés de Secours Mutuels de Bruxelles et ses Faubourgs en de apothekerscoöperatie Pharmacies Populaires de Bruxelles. Volgens haar eigen historiek die maar tot 1911 gaat, bereikte de mu-tualiteit in 1911 met 131 leden haar hoogste ledental. De organisatie had een zeker aanzien. Dat wordt onder meer geïllustreerd door het feit dat de Brusselse burge-meester De Mot er begin jaren 1900 erevoorzitter van was. Omdat standvastige vakbonden ontbraken, speelde de mutualiteit aanvankelijk een belangrijke rol in de sector. Zo lagen leden van de organisatie in 1895 bijvoorbeeld aan de basis van de École de Coiffure de Bruxelles (de vakschool) en vertegenwoordigde ze rond 1900 de haarkappersgasten uit de hoofdstad op de nationale congressen van en voor haarkappers (bijvoorbeeld het congres van Antwerpen in 1909 en dat van Doornik één jaar later).⁸ De Chambre syndicale des ouvriers coiffeurs kende haar hoogtepunt in 1906. Dat jaar gaf de vakbond samen met de Cercle des Coiffeurs en de vakschool het blad *Le Journal des Coiffeurs* uit. Hoewel dit blad zeker niet de confrontatie zocht met de hoofdstedelijke werkgevers stond het meinumner ervan toch in het teken van hun plannen om de lonen van hun arbeiders te halveren, nadat het parlement één jaar eerder de wet op de zondagsrust had gestemd. Deze wet was niet absoluut. In enkele sectoren of bedrijvigheden mochten de werkgevers hun arbeiders een halve en soms zelfs een hele dag aan de slag houden.⁹ Ook de sector van de 'haar-verzorging' viel onder deze regeling: haarkappersgasten mochten op zondag van 8 uur 's morgens tot maximaal 2 uur 's middags werken.¹⁰ De patroons vonden dat

Voorpagina van *Le Journal des Coiffeurs*, 01/04/1906
(Mundaneum, Bergen, Fonds Musée International de la Presse, Bruxelles)

echter te weinig en halveerden dan maar de (zondags)lonen van hun arbeiders. Voor *Journal des Correspondances*, het blad van de Syndikale Kommissie (SK), was dat de aanleiding om de Brusselse haarkappersgasten ertoe aan te zetten aan te sluiten bij de bond. Concreet moesten zij zich aanmelden bij Deblaer in de Vischverkopersstraat. In *Journal des Correspondances* hekelde Alphonse Octors de houding van de werkgevers. Hij wees hen erop dat zij hun arbeiders niet compenseerden voor hun overuren op zaterdagen, in de zomermaanden en op feestdagen.¹¹ De *Chambre syndicale des ouvriers coiffeurs* wees dan weer op eerdere beloften om de arbeiders een dag rust per week te gunnen en op het feit dat de bazen nog maar net hun prijzen verhoogd hadden omwille van de hogere kosten en huurprijzen. Leden de arbeiders daar niet net zo goed onder?¹²

Een ledige kast geeft voedsel voor gedachten'¹³

Problemen met de arbeidsduur leidden ook tot de oprichting van de Antwerpen's Coiffeurs Gasten Kring. Deze vereniging wilde vooral werk maken van de beperking van de arbeidsdag. Dagen van 15 tot 17 uur, vaak zelfs zonder onderbreking voor een behoorlijk middagmaal, *"in eene ruimte van enkele vierkante meters groot, met eene eeuwig bezwangerde lucht van alle denkbare reuken, verstoken van alle 'versche lucht' waren niet meer van 'deze tijd'".* De Kring vroeg dan ook dat de arbeidsdag afgesloten zou worden om 8 uur 's avonds. Om deze eis kracht bij te zetten wilde hij een 'nationaal verbond' vormen met Brussel. Dit kwam er echter niet: Brussel stelde te hoge eisen. Zijn aansluiting bij de Antwerpse Federatie van Vakbonden werd dan weer afgewezen: de Kring wilde politiek neutraal blijven. Hij beschikte tot slot wel over een plaatsingsbureau voor zijn werkloze leden¹⁴:

*"Collègues protégez notre ouvrage
Venez tous dans notre société
Travailler avec courage
C'est pour le repos et pour la liberté
Pour secourir nos collègues sans place
Nous devons avoir le bureau de placement
Pour obtenir cette rude tâche
Nous devons nous unir tout simplement."*¹⁵

Veel meer komen we over de Belgische vakbonden van haarkappersgasten voor WO I niet te weten. We weten dus niet of de *Chambre syndicale des ouvriers coiffeurs* te Brussel of de Antwerpen's Coiffeurs Gasten Kring met hun eisen succes hadden en of ze de tand des tijds doorstonden. Wij vrezen dat zij in beide gevallen faalden. Het syndicalisme van de coiffeurs stond op zijn zachtst gezegd nog in zijn kinderschoenen terwijl de werkgevers intussen reeds een eigen nationale federatie hadden. De *Fédération nationale des Coiffeurs belges* werd opgericht op 26 maart 1906 om de beroepsbelangen te verdedigen. Concreet betekende dat lokale werk-

ONZE BELANGEN

(MAANDBLAD)

Orgaan van "Antwerpen's Coiffeurs Gasten Kring."

Gesticht op 20 April 1905

Kenspreuk: EENDRACHT MAAKT MACHT.

Zetel: Lokaal "DEN ANKER", Klein Markt, 6

ABONNEMENTSPRIJS:
ÉÉN FRANK PER JAAR.Alle stukken vrachtfrij te zenden aan den opstelraad
6, KLEIN MARKT, 6. - ANTWERPEN.
Voor den 10^{den} volgende maandAANKONDIGINGEN
VOLGENS OVEREENKOMST

Titelvoerende leden

Onder-Eerevoorzitterschap: Mr F. Pagis
Eerlid: J. De Molder
Beschermd lid: J. Poisson
Stichters des Krings: Jos. Peeters, M. Sutherland
Voorzitters: L. Dubois, A. De Vlieger
Schrijvers: A. Crabbe, L. Gubels
Schatbewaarders: G.V. De Roye, M. Sutherland.
Plaatsbezorger: Jos. Peeters
Raadsleden: L. Fleuss, L. Bruynseels, H. Harris, G. De Raeymaeckers, Fr. Wouters.

Aan de Coiffeurgasten

VAN ANTWERPEN

onze maatschappelijke instelling te versterken.

Ook reken ik erop, dat, aangemoedigd door de nieuwe leden spoedig de dag aanbreken zal der stichting van eenen Onderlingen bijstand. Maar voor dit doel te bereiken, moeten wij elks ondersteuning hebben, zonder onderscheid van politieke opvatting, wat ook nog een groot punt van ons doel is.

Aan allen op voorhand: "DANK".

L. D.

établir une caisse de secours mutuel mais pour atteindre ce but il nous faut le soutien de tous sans distinction de parti ce qui est des bienfaits de notre constitution et je dis d'avance à tous: Merci.

L. D.

Stielgenooten, behartigt uwe belangen!

Jaarverslag

Op het einde der maand Maart 1905 ontmoetten zich twee coiffeurs-gasten M. J. Peeters en Mr M. Sutherland, en besloten onder hun beiden moeite te doen een Coiffeursgastengring tot stand te brengen. Zij wendden zich tot eenige hunner vrienden, legden hun het voorstel voor oogen en belegden eene vergadering op 12 April 1905 met 5 leden, met de volgende

Wanneer ons 150e lid?

Aux Ouvriers Coiffeurs d'Anvers

C'est donc aujourd'hui que "l'Antwerpen's Coiffeurs Gasten Kring" fête sa première

Voorpagina van *Onze Belangen*, het blad van de Antwerpse Haarkappersgasten, april 1906
(Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen)

geversorganisaties stichten, het probleem van de opleiding onderzoeken en oplossen, een coöperatie in het leven roepen om gemeenschappelijk materiaal aan te kopen, een mutualiteit oprichten, een arbitragebureau uit de grond stampen om onderlinge geschillen uit te klaren en tot slot ook vakscholen stichten.¹⁶

Zondag, rustdag

De haarkappersgasten moesten nog wachten tot na WO I voor zij eveneens een nationale centrale konden oprichten. De aanzet daartoe kwam wellicht van het Syndicat des Coiffeurs van Brussel dat in juni 1918 werd opgericht, op 31 december 1918 165 leden telde en precies één jaar later 310. Drie maanden eerder had dit syndicaat nog 370 leden, zijn hoogste ledental ooit.¹⁷ Op 16 maart 1919 vergaderden het Syndicat des Coiffeurs van Brussel en zusterorganisaties uit Gent, Luik, Leuven, Charleroi, Antwerpen en Namen een eerste maal over de oprichting van een nati-

onale vakorganisatie. Deze zou werk maken van een vast loon, aangevuld met een premie van 10% van de inkomsten en 'de afschaffing der bus' (het drinkgeld) én een poging doen om de zondagsrust te realiseren.¹⁸ Eén jaar later was de stichting van het Syndicat national des ouvriers et ouvrières de la coiffure de Belgique (SNOCB) een feit. Op 7 maart 1920 besloot het SNOCB aan te sluiten bij de SK om zo zijn eisen kracht bij te zetten. Hierna werd het eisenpakket verfijnd. Naast een uurloon van tenminste 2 frank 50 en de afschaffing van het drinkgeld ging het ook om de 48 urenweek.¹⁹ Dat laatste impliceerde de zondagsrust voor de haarkappers en de 8 uredag. Anders dan de voorlopers voor WO I ging het SNOCB voluit voor het socialisme. De aansluiting bij de SK en bij de Fédération internationale de la coiffure getuigen dat. Het SNOCB nam het Charter van Quaregnon aan als ideologisch richtsnoer, richtte een nationale werkloosheidskas op en gaf met het wel heel toepasselijke *Le Petit Figaro* vanaf januari 1921 een eigen (maand)blad uit.²⁰ In het Brusselse boekten het SNOCB en het Syndicat des Coiffeurs van Brussel vrij snel veel succes. Op 30 december 1920 verkregen de kappersgasten in de Brusselse agglomeratie immers de volledige zondagsrust.²¹ Onmiddellijk had het SNOCB een nieuw doel: *"Notre cause ne peut rester stérile; il faut en arriver à étendre cette amélioration à tout le pays."*²²

Vakbonden komen, vakbonden gaan, alleen de AC blijft bestaan

Dàt die veralgemening er gekomen is, is een feit, wanneer ze er precies gekomen is, is vooralsnog de vraag. Verder onderzoek moet dit uitwijzen. Wat we wel weten, is dat de realisatie van de zondagsrust voor de Brusselse kappersgasten meteen het einde van het zichtbare bestaan van de vakbonden van coiffeurs inluidde. In feite is dat een spijtige zaak. De periode die onmiddellijk op voornoemde realisatie volgde, stond immers bol van transformaties in de sector, die – in Frankrijk – het aanzicht van het syndicalisme van de haarkappersgasten ingrijpend wijzigden. We hebben het dan vooral over de vervrouwelijking van het klantenbestand en de aandacht voor lichaamsverzorging in bredere lagen van de bevolking die zorgden voor een expansie van het beroep.

Voor de vrouwen kwam na WO I het korte haar in de mode²³, een overblijfsel van tijdens de oorlog, toen veel Amerikaanse verpleegsters en kokkinnen (die het Amerikaanse leger waren gevolgd) er een korte snit op nahielden om de luizen de pas af te snijden. Na deze Jeanne d'Arc-look kreeg de coiffure voor dames ook een impuls door de elektrische krul- en droogtoestellen die hun intrede deden in de kapsalons.²⁴ In Frankrijk bijvoorbeeld werkten in 1911 60.709 arbeiders en werkgevers in de sector, in 1931 99.360, in 1942 170.000. De nieuwe plaatsen werden vooral door vrouwen ingenomen: tussen 1896 en 1946 steeg het aandeel van de vrouwen binnen die beroepsgroep van 10 tot 54%.²⁵ Vanzelfsprekend namen zij het vrouwelijke cliënteel voor hun rekening; door de nieuwe technologieën en modes werd dat het best betaalde marktsegment. Dit is allicht een van de redenen waarom de Franse coiffeuses niet echt geneigd waren om bij de bestaande syndicaten

aan te sluiten. Die werden immers gedomineerd door de mannen die door de band genomen vrede moesten nemen met lagere lonen en slechtere arbeidsomstandigheden, wat met zich bracht dat zij een andere houding aannamen tegenover de bazen dan de vrouwen. De arbeidsverhoudingen van de mannen waren in het interbellum conflictueus van aard, terwijl de vrouwen zich eerder vereenzelvigden met hun beroep. Dit resulteerde in een groter geloof in de sociale mobiliteit in het beroep, en bijgevolg in de kans ooit een eigen salon te kunnen openen.²⁶ Of dit ook voor België opgaat, is – vooralsnog – een onbeantwoorde vraag omdat we niet of nauwelijks weten hoe het de haarkappersvakbonden na 1921 verging. We weten wel dat het SNOCB niet uitgroeide tot een sterke centrale (wat erop zou kunnen wijzen dat hij er niet in geslaagd is om de vrouwen voor zijn zaak te – willen – winnen). Daardoor besloot het Nationaal Comité van de SK op 26 mei 1930 dat het geen zin meer had om nog langer een zelfstandige vakorganisatie van haarkappers te behouden. Voor hen was er nog maar één plaats: de gemengde vakken, die al sedert begin jaren 1920 deel uitmaakten van de Algemeene Centrale van Bouw-, Ameublementwerkers en Gemengde Vakken van België (AC). De haarkappers van Brussel en Antwerpen hebben daar overigens niet echt op gewacht. Zij waren al voor 1930 bij deze centrale aangesloten.²⁷

‘Een’ in plaats van ‘dé’ syndicale geschiedenis van de Belgische haarkappers illustreert dat wij met deze bijdrage hooguit een aanzet willen geven tot de studie van de vakbeweging van de haarkappers in het bijzonder en van de talloze kleine(re) vakbonden, die ofwel een anoniem ofwel een efemer bestaan hebben gekend in de syndicale geschiedenis, meer in het algemeen. Nochtans hebben deze bonden net zo goed hun belang voor die geschiedenis. Ze mogen dan al van het syndicale toneel verdwenen zijn, toch hebben ze de (huidige) vakbeweging hun syndicale tradities en strategieën aangereikt door op te gaan in grotere vakcentrales zoals de AC. Voor deze kleine studie beperkten wij ons dan ook tot de schaarse bronnen die wij in het kader van ons onderzoek naar de AC vonden. Doorgedreven onderzoek kan ons inziens alleen maar leiden tot het opborrelen van meer bronnen en een beter inzicht in het syndicalisme van de coiffeurs in de voorbije twee eeuwen. Onze studie is dan ook niet meer dan een aanzet tot zo’n diepgravend onderzoek.

L. PEIREN, *Wij zijn de AC. 100 jaar Algemene Centrale. 200 jaar syndicale geschiedenis*, Brussel/Gent: AC/Amsab-ISG/Tijdsbeeld & Pièce Montée, 2008, 192 p.

Bestellen: [E] orders@amsab.be of [T] 09 224 00 79
Prijs: € 20

BIJLAGE:

Lijst van vakorganisaties van haarkappersgasten die in de periode 1880–1930 opgericht werden ²⁸:

Datum van oprichting	Plaats van oprichting	Naam van de organisatie	Type organisatie	Opmerkingen
September 1886	Brussel	Syndicat ²⁹	Vakbond	
Eind 1886	Brussel	Association des ouvriers coiffeurs de Bruxelles ³⁰	Mutualiteit	De Association volgde snel bovenstaande bond op toen de patroons de leden ervan onder druk zetten om er niet bij aan te sluiten.
Mei 1896	Brussel	Vakbond van haarkappersgasten en pruikenmakers ³¹	Vakbond	Deze bond ontstond na een toespraak van Désiré Vandendorpe en Alphonse Octors, toenmalige kopstukken van de socialistische vakbeweging in Brussel. ³²
1904	Brussel	Chambre syndicale des ouvriers coiffeurs	Vakbond	Deze bond voorzag een vergoeding in geval van onvrijwillige werkloosheid en wilde de opleiding regelen, trad op als gratis arbeidsbeurs en had tot slot ook oog voor de materiële en morele situatie van de haarkappersgasten. ³³
20 april 1905	Antwerpen	Antwerpen's Coiffeurs Gasten Kring ³⁴	Vakbond	Deze organisatie had een tweetalig tijdschrift.
Juni 1918	Brussel	Syndicat des Coiffeurs	Vakbond	Deze bond sloot begin 1919 aan bij de Union des Syndicats de Bruxelles. ³⁵
7 maart 1920	Brussel	Syndicat national des ouvriers et ouvrières de la coiffure de Belgique	Vakcentrale	Deze centrale werd opgericht door het Syndicat des Coiffeurs van Brussel en de – voorlopig – onbekende vakbonden uit Antwerpen, Leuven, Luik en Gent. Syndicaten uit Charleroi en Namen beloofden zich te schikken naar de congresbesluiten. ³⁶

- (1) *Statistique de la Belgique. Population. Recensement Général du 31 Décembre 1920*, Publié par le Ministre de l'Intérieur et de l'Hygiène, Tome III, Brussel: Weissenbruch, 1926, p. 256.
- (2) P. GERBOD, Les coiffeurs en France (1890–1950). In: *Le Mouvement Social*, (janvier-mars 1981)114, p. 73-74.
- (3) S. ZDATNY, Fashion and Class Struggle: The Case of Coiffure. In: *Social History*, 18(January 1993)1, p. 53-54.
- (4) P. GERBOD, Les coiffeurs en France [...], p. 74.
- (5) S. ZDATNY, Fashion and Class Struggle [...], p. 54.
- (6) R. BECK, "C'est dimanche qu'ils nous faut". Les mouvements sociaux en faveur du repos dominical et hebdomadaire en France avant 1906. In: *Le Mouvement Social*, (juillet-septembre 1998)184, p. 28.
- (7) Zie daarvoor meer in het bijzonder R. BECK, "C'est dimanche qu'ils nous faut" [...], p. 23-52.
- (8) Voor al deze details zie 1886-1911. *Association des Ouvriers Coiffeurs de Bruxelles (Secours Mutuels)* [...], p. 35.
- (9) Zie daarvoor in het bijzonder H. WILLEMS, De lijdensweg van een rustdag: de wet op de zondagsrust (1905). In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXXII(2002)1-2, p. 73-118.
- (10) La Loi sur de Repos du Dimanche. In: *Le Journal des Coiffeurs*, 01/05/1906, n° 2, p. 2.
- (11) A. OCTORS, Les Barbiers. In: *Journal des Correspondances*, 4(juillet 1906)1, p. 10.
- (12) Lettre ouverte à MM. les Patrons-Coiffeurs. In: *Le Journal des Coiffeurs*, 01/05/1906, n° 2, p. 2.
- (13) Citaat uit *Onze Belangen*, 1(april 1906)1, p. 3.
- (14) Jaarverslag. In: *Onze Belangen*, 1(april 1906)1, p. 2.
- (15) Le repos de l'ouvrier coiffeur. In: *Onze Belangen*, 1(april 1906)1, p. 3.
- (16) Fédération nationale des Coiffeurs belges. In: *Le Journal des Coiffeurs*, 01/05/1906, n° 2, p. 3.
- (17) Rapport sur l'Activité générale de l'Union des Syndicats de Bruxelles depuis sa constitution (janvier 1919) au 31 décembre 1920. In: *L'Action Syndicale*, 12(mars-avril 1921)3-4, p. 42-43.
- (18) De Kappersgasten. In: *De Belgische Vakbeweging*, 31/05/1919, nr. 3, p. 29.
- (19) De Kongressen. In: *De Belgische Vakbeweging*, 08/05/1920, nr. 10, p. 80.
- (20) Fédération nationale des ouvriers et ouvrières de la coiffure de Belgique, Statuts. In: *Le Petit Figaro*, 1(janvier 1921)1, p. 2.
- (21) A. BRUXELLES, Coiffeurs. In: *L'Action Syndicale*, 12(janvier 1921)1, p. 2-4; Repos dominical. In: *Le Petit Figaro*, 1(janvier 1921)1, p. 1-2.
- (22) H. MATHIEU, Rapport annuel du Secrétaire. In: *Le Petit Figaro*, 1(janvier 1921)1, p. 1.
- (23) P. GERBOD, Les coiffeurs en France [...], p. 72.
- (24) Voor deze evoluties zie S. ZDATNY, Fashion and Class Struggle [...], p. 57-60.
- (25) P. GERBOD, Les coiffeurs en France [...], p. 72-73.
- (26) S. ZDATNY, Fashion and Class Struggle [...], p. 57 en 71.
- (27) F.P. ADRIAENSSENS, *De syndikale geschiedenis van de Algemene Centrale van Brussel-Halle-Vilvoorde-Liedekerke*, Heule: UGA, 1970, p. 49.
- (28) Deze lijst bevat alleen organisaties die we in de loop van ons onderzoek naar de AC tegenkwamen.
- (29) 1886-1911. *Association des Ouvriers Coiffeurs de Bruxelles (Secours Mutuels). Historique édité à l'occasion du XXVe anniversaire de sa fondation. Compte-rendu des solennités*, Bruxelles: Imprimerie des Institutions de Prévoyance A. Wormhout, 1911, p. 5.
- (30) 1886-1911. *Association des Ouvriers Coiffeurs de Bruxelles (Secours Mutuels)* [...], p. 6.
- (31) Un nouveau syndicat. In: *Le Peuple*, 06/05/1896, p. 1.
- (32) Octors werd twee jaar later zelfs de eerste secretaris van de Syndikale Kommissie van de Belgische Werkliedenpartij, de voorloper van het Algemeen Belgisch Vakverbond.
- (33) Lettre ouverte à MM. les Patrons-Coiffeurs. In: *Le Journal des Coiffeurs*, 01/05/1906, n° 2, p. 2.
- (34) Jaarverslag. In: *Onze Belangen*, 1(april 1906)1, p. 1.
- (35) Nouvelles Affiliations. In: *L'Action Syndicale*, 12(mars-avril 1919)3-4, p. 42.
- (36) De Kongressen. In: *De Belgische Vakbeweging*, 08/05/1920, nr. 10, p. 80.

Op zoek naar de arbeidersklasse. Intellectuelen-arbeiders in de nasleep van mei '68

Sinds de gebeurtenissen van mei '68 in Frankrijk wordt er zowat om de tien jaar een nieuwe golf van publicaties, herinneringen, analyses en reportages op het publiek losgelaten. De dit jaar op gang gekomen publicatiestroom overtreft haast alle andere en is nog nauwelijks bij te houden. In die zin is de meibeweging ongetwijfeld een van de meest gemediatiseerde protestbewegingen uit de 20e eeuw. Zelfs België heeft zijn aandeel gehad in de voorbije mei '68-hype. Nochtans moeten hierbij enige kanttekeningen gemaakt worden.

Vooreerst is er de vaststelling dat de Belgische variant van mei '68 vandaag in de eerste plaats door een communautaire bril wordt gezien. Hoewel de studentencontestatie een vrij veralgemeend fenomeen was, hebben de perscommentatoren vooral de protesten aan de Leuvense universiteit onthouden, omdat deze de directe aanleiding zijn geweest tot de splitsing van de universiteit. Zelfs de contestatie aan de Vrije Universiteit Brussel heeft uiteindelijk een dergelijke vertaling gekregen. Vanuit die optiek wordt mei '68 in België vooral geïnterpreteerd als de aanzet tot de federalisering van het land. Een erg reductionistische interpretatie. Zo wordt er bijvoorbeeld geen rekening gehouden met het feit dat deze stroomversnelling in de communautaire ontwikkelingen vooral teruggaat tot de staking tegen de Eenheidswet van 1960–61 en de oprichting van een Waalse massabeweging, de Mouvement Populaire Wallon (MPW). Het was deze beweging die van het federalisme een van haar belangrijkste eisen maakte en zo mee de aanzet gaf tot de volledige communautarisering van het Belgische politieke landschap.

Door de nadruk te leggen op het communautaire, gaat men bovendien volledig voorbij aan een van de centrale elementen van de studentencontestatie, met name de kritiek op de universitaire ivoren toren, de betutteling van de jongeren en de eisen van inspraak door de studenten. Dit reductionisme sluit ook merkwaardig goed aan bij een tendens tot banalisering van de contestatie. Mei '68 wordt dan

Dominique Meeüs (2e v.l.) als 'arbeider-intellectueel' in de staalfabriek Thy-Marcinelle et Monceau (T.M.M.) rond 1971 (collectie Dominique Meeüs)

afgedaan als een revolte van “*fils à papa*” (*Le Vif Historia*, januari 2008) of als een “*revolutie die nooit heeft plaatsgegrepen*” (*Knack Historia*, januari 2008). In dezelfde denkrant wordt het revolutionaire karakter van de beweging, het in vraag stellen van de toenmalige maatschappij, het zoeken naar radicale alternatieven, meer en meer opzijgeschoven om de nadruk te leggen op de mentaliteitswijzigingen (bevrijding van de seksualiteit, ontkerkelijking,...), op het aspect van een generatieconflict of dat van een culturele stroomversnelling.

Deze tendens wordt nog versterkt door de keuze van de personen die men aan bod laat komen om te getuigen over de wijze waarop zij mei '68 beleefd hebben. In het recent uitgegeven *68 Belges en Mai* (Élodie de Séllys, 2008) komt een plejade van bekende Belgen aan het woord: journalisten, advocaten, academici, psychologen, sociologen, priesters, politici, kunstenaars en schrijvers. Een eerste vaststelling is dat het begrip ‘bekende Belg’ hier in feite gereduceerd wordt tot dat van ‘bekende Franstalige Belg’. Een hele reeks van personaliteiten uit Vlaanderen, die mei '68 ook beleefd hebben, wordt daardoor buiten beschouwing gelaten. Een gemiste kans. Fundamenteler is dat door de nadruk te leggen op de rol van de personaliteiten, van personen die het op een of ander wijze ‘gemaakt’ hebben in het leven, men een enigszins vertekend beeld krijgt. Geschiedenis wordt immers niet gemaakt door personaliteiten, maar door diverse, uiteenlopende actoren. Sommigen onder hen behoren nu inderdaad tot de elite van het land, maar anderen, die daarom niet minder belangrijk waren, zijn uit ons directe gezichtsveld verdwenen of hebben zelfs nooit tot de elite behoord. Zo valt het op dat er in dit overzicht geen plaats is voor arbeiders die de meibeweging vooral via wilde stakingen en de oprichting van arbeiderscomités beleefd hebben en evenmin voor een aantal actoren voor wie mei '68 niet zomaar een fase is geweest, maar een echte ommezwaai in hun leven: de studenten of academici die eind jaren 1960 niet alleen gebroken hebben met de universitaire wereld, maar meteen ook met het burgerlijke bestaan. Zij die vanuit een maoïstische overtuiging als intellectuelen-arbeiders in de fabriek zijn gaan werken. In de maoïstische optiek was het immers de taak van de intellectueel om naar het volk toe te gaan en de arbeiders het revolutionaire pad op te leiden. In *68 Belges en Mai* wordt er in sommige getuigenissen wel verwezen naar deze intellectuelen-arbeiders, maar men heeft nagelaten om deze ook effectief aan het woord te laten.

Van de politieke stromingen die uit de contestatie van het jaar 1968 zijn naar voor gekomen is het maoïsme misschien wel de meest specifieke. Oorspronkelijk was het in België ontstaan als een afscheuring van de Belgische communistische partij. Uit ongenoegen met de zogenaamde revisionistische koers van de partij had een groep rond Jacques Grippa, leider en gewezen verzetsman, zich in 1963 afgescheurd om een eigen partij uit de grond te stampen. Ondanks de politieke en financiële steun vanuit China heeft deze partij zich nooit kunnen waarmaken. Maar de Vietnambeweging en de libertaire mythe van de Chinese culturele revolutie deed het maoïsme wel aanslaan bij een nieuw publiek: het contestataire studentenmilieu. Het Moskoucommunisme had er afgedaan, maar het Chinese commu-

nisme, dat de revolutionaire fakkel had overgenomen, leek perfect tegemoet te komen aan de revolutionaire drang van een bepaalde studentengeneratie die zich niet meer kon herkennen in de westerse waarden van dat moment. De Leuvense studentengemeenschap, en meer bepaald de Studentenvakbeweging (SVB), werd op die manier een van de broeinesten van het maoïsme en van daaruit werd eind 1970 de basis gelegd van een nieuwe marxistisch-leninistische partij: Alle Macht aan de Arbeiders (AMADA). Deze stroming, die aanvankelijk alleen actief was in Vlaanderen, heeft zich vanaf midden jaren 1970 uitgebreid naar Wallonië onder de naam Tout le Pouvoir aux Ouvriers (TPO) en zich eind 1979 omgevormd tot de Partij van de Arbeid (PVDA)/Parti du Travail de Belgique (PTB).

Het maoïsme sloeg vooral aan bij een deel van de geradicaliseerde Vlaamse KUL-studenten, maar ook studenten van de Université Libre de Bruxelles (ULB) – meer bepaald de groep van Université-Usine-Union (UUU) – en studenten van de toen nog unitaire Université Catholique de Louvain (UCL), gingen erin mee. Deze laatste groep, die zich eigenlijk ontwikkelde in de schaduw van de SVB, en later los van AMADA verder evolueerde, kreeg tot nog toe nauwelijks aandacht. Daarom wil ik hier twee getuigenissen naar voor brengen, deze van Françoise Charlier en van Dominique Meeûs, die beiden de kern uitmaakten van deze maoïstische stroming aan de UCL en later als arbeiders in de fabriek zijn gaan werken. Wie zich verder wil verdiepen in het parcours van de intellectuelen-arbeiders kan ook terecht in het boek van Imelda Haesendonck, *De fabriek* (1999).

Françoise Charlier: van de UCL naar de ACEC-fabriek

Ik ben in Kongo geboren in 1947 – mijn vader was er militair in het Belgische leger – maar mijn ouders waren eigenlijk afkomstig uit de streek van Froidchapelle. Na de onafhankelijkheid van Kongo zijn wij in 1960 halsoverkop naar België teruggekeerd. Ik heb mijn humaniora gevolgd bij de Zusters te Beaumont en in 1966 heb ik mij dan ingeschreven aan de Leuvense universiteit als studente in de thomistische filosofie. Het was een beetje een verrassende keuze. Ik was de enige vrouw tussen onder meer een groep Ierse priesters. Bovendien was ik sinds mijn zestiende niet meer naar de kerk geweest. Vooral vanaf het tweede jaar was ik daar betrokken bij de actie van de SVB waarvan Arnout Van Reusel en Kris Hertogen lid waren. De agitatie rond ‘Leuven Vlaams’ beleefde toen een van haar hoogtepunten. De discussies binnen de SVB in die tijd waren uitermate verrijkend. Er waren verschillende tendensen en personen als Paul Goossens of Walter De Bock hadden echt wel iets te vertellen. Ik geloof dat we met een drietal Franstaligen actief waren in deze beweging. Wij waren gewonnen voor een aparte Franstalige universiteit omdat wij geloofden dat Wallonië daar wel zou bij varen. Niettemin betreur ik dat het specifieke Leuvense karakter met de splitsing volledig is verloren gegaan. Na mijn tweede jaar in de thomistische filosofie heb ik dan de overstap gemaakt naar de sociologie, maar van echte studie was er geen sprake meer. Met de gebeurtenissen

van mei '68 in Frankrijk ben ik naar Parijs getrokken. Zomaar, al liftend, en ik herinner mij onder meer dat wij met de Franse studenten opgetrokken zijn naar de fabriek van Renault-Billancourt, het Parijse arbeidersbastion bij uitstek. Nadien ben ik nog naar de bezette universiteit van Kiel in Duitsland getrokken. Samen met een groepje Leuvense studenten en enkele studenten uit Latijns-Amerika ben ik toen ook Althusser beginnen lezen. Ludo Martens stond erop dat we ook Lenin zouden lezen, en dus ben ik ook aan Lenin begonnen. Je kan je wel voorstellen dat er van mijn sociologiestudies niet veel meer in huis is gekomen.

Beschouwde u zich als een maoïste op dat moment?

Ja, op dat moment maakte ik deel uit van de maoïstische stroming.

Wat trok u aan in deze stroming?

Precies kan ik dat niet uitleggen. Het was de hele atmosfeer: Vietnam, mei '68, een hele reeks van dergelijke zaken. Ik stond ook in nauw contact met de mensen van de SVB, die hoe dan ook een maoïstische organisatie was. Ik ben ze gevolgd naar de Limburgse mijnen en ook naar een mijnstaking in het Luikse. Ik had een enorme bewondering voor de SVB en zo is dan het idee opgekomen om langs Franstalige kant een gelijkaardige beweging op te zetten. Met een aantal mensen, Dominique Meeùs, Philippe Grignard, en enkele anderen – er was zelfs een zoon bij van de chocolaterie Côte d'Or – hebben we zo een eigen groep gevormd die losstond van de SVB.

Hoe is dan het idee ontstaan om naar de fabriek te gaan?

Ik was op dat moment in discussie met de mensen van de SVB. Het waren in eerste instantie de Vlaamse studenten die naar de fabriek wilden trekken. Zo heb ik ook die stap gezet, maar in Leuven is er in onze groep daarover nooit een echte discussie gevoerd. Eind 1969 heb ik de stap gezet door mij als arbeidster te laten aanwerven in de ACEC-fabriek in Charleroi. In feite had ik geen andere keuze: mijn ouders wensten mijn studies niet langer te betalen en ik was de universiteit beu. Genoeg gespeeld! Ik ben als eerste gegaan en Dominique Meeùs is dan in de loop van 1971 gevolgd. De wilde staking van Caterpillar-Gosselies in juni 1970 heeft daarin een belangrijke rol gespeeld. Léopold, mijn man, was daar direct bij betrokken. Fransstalige studenten, onder meer Dominique en Gilles, maar ook enkele Vlaamse SVB-studenten, zijn toen mee de piketten komen versterken. Er heerste een ongelooflijke sfeer, die ik nadien nooit meer beleefd heb. Sommige studentes waren ook bepaald sexy... Dominique is dan later zelf overgekomen en hij heeft zijn broer en de anderen – mensen die ik toen niet echt kende – vanuit Leuven mee naar Charleroi gebracht. Een tiental studenten hebben zich zo in de streek van Charleroi gevestigd. Dominique is aan de slag gegaan in de staalindustrie, zijn broer Gilles in de draadafdeling van ACEC. Marc Van Campen is bij het staalbedrijf Carlam (Cockerill-Sambre) gaan werken, Philippe Grignard bij Caterpillar te Gosselies. In

Françoise Charlier als arbeidster in ACEC (collectie Françoise Charlier)

die periode waren we echt overtuigde maoïsten. Wij vormden een kleine groep, vergaderden samen, hadden ook zekere contacten met een groep in Parijs, maar onze actie heeft nooit het regionale niveau overstegen. Door de sprong te maken naar de arbeidersklasse wilden de maoïsten in de eerste plaats een militante of revolutionaire actie op gang brengen. Ons aanvankelijk opzet was inderdaad om met de arbeidersklasse de 'Grote Avond' te maken. De ideeën uit deze periode hebben ons enorm getekend. Onze groep had ook iets van een sekte. Wij mochten geen luxewagen bezitten, geen televisie, een huis kopen was uit den boze. We voerden hevige discussies, waarbij we soms overgingen tot bijna openlijke schuldbekentnissen zoals in China. Maar ons sektarisme had ook iets artificieels: het waren alleen de intellectuelen die zuiver moesten zijn. Indien de arbeiders zich een auto aanschaffen of een huis kochten, werd daar geen aanstoot aan genomen. Het is vooral door mijn werk bij ACEC dat ik dat sektarisme heb kunnen doorbreken. Ik heb er mij altijd goed geamuseerd en tot op vandaag ben ik in contact gebleven met de vriendinnen van het werk. In de eerste ploeg waar ik deel van uitmaakte heb ik nog een staking uitgelokt om een directe ingang naar de kantine te verkrijgen. Kort daarop werd ik samen met een andere arbeidster naar een andere afdeling overgeplaatst. Het was toen echt niet moeilijk om de mensen mee te krijgen. Het was echt grappig, voor het minste werd het werk neergelegd. Vandaag zou het ondenkbaar zijn om voor dergelijke zaken te staken. Maar op ACEC werd het toen getolereerd, zelfs al ging het om spontane stakingen. De solidariteit was zeer groot,

maar van sabotage van het werk kon geen sprake zijn, zelfs niet indien er onvrede heerste. Sabotage werd echt afgekeurd omdat wij fier waren op de kwaliteit van het werk dat wij afleverden.

Hebt u zich als maoïste gemanifesteerd op het werk?

Nee nooit. De mensen dachten dat ik een délégué was. Ik was lid van de vakbond, maar ik ben nooit afgevaardigde geweest. Ik was meer een oppositioneel figuur. In het begin hadden we ook een blaadje, dat samen met enkele vrienden werd ineengestoken, *La Lutte continue*. Na enige tijd is dat blaadje dan verdwenen, maar ik ben wel verder blijven militeren met de mensen met wie ik werkte. Er heerste een soort van grote broederlijkheid. ACEC werd ook sterk gedomineerd door Robert Dussart, de communistische hoofddélégué. Hij had een enorme macht, was zeer charismatisch en kon op een intelligente wijze de spontane bewegingen laten recupereren door de vakbond. In ACEC was er ook het Nouveau Comité d'Action, dat een oppositionele koers volgde. Ja, wij vormden een kleine oppositionele groep. We zijn nooit echt talrijk geweest. Als we met tien rond de tafel zaten waren we al zeer tevreden, en sommigen van hen hadden in hun afdeling wel een zekere impact. Wij zijn dus steeds in de marge blijven opereren. Dussart, die soms ook iets had van een dictator, had een zodanige greep op zijn achterban, was zo zeker van zijn positie, dat hij dergelijke zaken kon laten gebeuren. Onze actie kon onmogelijk de macht van het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV) in ACEC in het gevang brengen.

Waren er nog andere groepen actief in ACEC?

L'Exploité is een tijd actief geweest, maar deze groep stond in feite buiten ACEC. Ik kan mij niet herinneren dat zij iemand binnen het bedrijf hadden. Hun blaadje werd verspreid aan de poort van het bedrijf, evenals het blaadje van de communisten en later dat van de PVDA. Wij hebben steeds van binnenuit gewerkt, omdat wij mensen en sympathisanten hadden in verschillende afdelingen. Wij hebben ons dus nooit echt naar buiten toe gemanifesteerd. Het gebeurde altijd een beetje in het geheim.

Een dergelijke sluikse actie lijkt op een echte verzetsactie.

Zijn er ooit mensen geweest die verder wilden gaan, in de richting van het terrorisme?

In elk geval niet bij ons. Op een bepaald moment werden we via een aantal Leuvense contacten wel benaderd door een Baskische groepering die effectief gewapend was, maar daar zijn we dus niet in meegegaan. Er kon geen sprake zijn van wapens. Integendeel. Wij waren meer voor het uithalen van fratsen, een beetje anarchistisch. Zo hebben we op een bepaald moment actie gevoerd tegen het betalend parkeren door de parkeermeters van Charleroi systematisch te saboteren met lijm of kauwgum. Dergelijke zaken. Ik heb er altijd een zeker plezier aan beleefd. Enerzijds was het sectair, maar anderzijds was het ook wel grappig. Zo hebben we enige tijd ook actie gevoerd tegen de uitbetaling van de lonen via een overschrijving op een bankrekening. Een hele groep mensen was ertegen en wij eisten dan de uitbetaling met een cheque,

die dan direct in de bank werd omgewisseld. Daarna gingen we samen op café. Het ging er vrolijk aan toe. Vandaag zouden dergelijke acties onmogelijk zijn.

De Leuvense maoïsten van de SVB hebben hun beweging vrij vlug omgevormd tot een gestructureerde partij, jullie hebben die stap niet gezet.

Ik heb het altijd betreurd dat Ludo Martens met een deel van de SVB een partij heeft gevormd, omdat er daardoor iets verloren is gegaan. Er heerste een reëel debat in de SVB, er waren verschillende opinies. Wij wilden geen echt zuivere partij zijn. Onze groep had meer iets van een anarchosyndicalistische beweging, vagelijk geïnspireerd door de Italiaanse groep van La Lotta Continua. Wij wilden meer een beweging zijn in plaats van een echte politieke partij.

Maoïstische studenten die in de fabriek zijn gaan werken hebben soms een grote ontgoocheling opgelopen. Is dit voor jou ook het geval geweest?

Nee. Ik heb het mij nooit beklaagd dat ik deze richting ben uitgegaan. Ik ben twintig jaar in ACEC gebleven en al mijn vriendinnen zijn gewezen arbeidsters van ACEC. We zien elkaar nog zeer regelmatig. Sociaal gezien was de stap voor mij ook niet zo groot. Mijn vader was wel boekhouder, maar zijn ouders waren arbeiders en mijn twee broers zijn ook arbeiders. De UCL-studenten die naar Charleroi zijn overgekomen, zijn over het algemeen zeer lang in de fabrieken blijven werken. Myriam heeft lange tijd in Concord Lighting gewerkt. Marc is zijn hele beroeps carrière in Carlam gebleven. Idem voor Philippe in Caterpillar. Dominique heeft lange tijd in de metaalindustrie gewerkt en ook zijn broer is vele jaren in de fabriek blijven werken. Zij hebben zich echt als arbeiders geïntegreerd.

Hoe is de groep dan uiteindelijk geëvolueerd?

De mensen die vanuit de UCL waren overgekomen, trouwden, kregen kinderen en in die omstandigheden is het zeer moeilijk om sektarisch te blijven, geen televisie te hebben, geen huis te kopen. Het maoïstische sektarisme kwam ook niet meer overeen met datgene wat ik beleefde in ACEC, met de arbeiders, met de mensen. Ik heb moeten vaststellen dat zij helemaal geen behoefte hadden aan een soort van religie. Laat ons zeggen dat we realistischer geworden zijn. De kleine groep is uiteindelijk uiteengevallen, maar we zijn vrienden gebleven. Sommigen, zoals Marc en Dominique, hebben naderhand de PTB vervoegd, maar Gilles is daar eerder kritisch tegenover gebleven. Philippe is er eveneens uit gegaan en heeft zich meer gericht op Latijns-Amerika: Nicaragua, Cuba. Ik ben zelf ook heel nuchter in die zaken geworden. Als men ziet wat er met de Sovjet-Unie gebeurd is, hoe China evolueert... indien men een beetje lucide is dan moet men erkennen dat Mao niet echt de goede God was. (lach) Ik ben een syndicaliste gebleven, maar ik ben wel tot de slotsom gekomen dat de Grote Avond, de arbeidersklasse, dat het allemaal een utopie was. Het is natuurlijk mooi om in utopieën te geloven, maar laat ons zeggen: het is meer een kwestie van realisme.

Dominique Meeùs: de odyssee van een wiskundige

Ik ben opgegroeid in een echte katholieke familie van de Brusselse Franstalige hoge burgerij. In feite was ik ouder dan de studenten die de Meibeweging meegemaakt hebben. Na mijn studies in de wiskunde ben ik in 1965 onmiddellijk benoemd tot assistent aan de UCL. Maar in het kader van mijn doctoraatsstudie heb ik het jaar 1966–67 in Parijs doorgebracht aan de École Normale Supérieure van de rue d'Ulm, die op dat moment reeds een brandhaard van contestatie was. Voor de gebeurtenissen van mei '68 was daar reeds enorm veel agitatie. Wij voerden actie rond Vietnam en gebruikten ook de methodes van de Culturele Revolutie, met handgeschreven affiches, naar het voorbeeld van de Chinese *dazibao*.

Heb je dat allemaal in Parijs ontdekt of was het ook reeds in Leuven aanwezig?

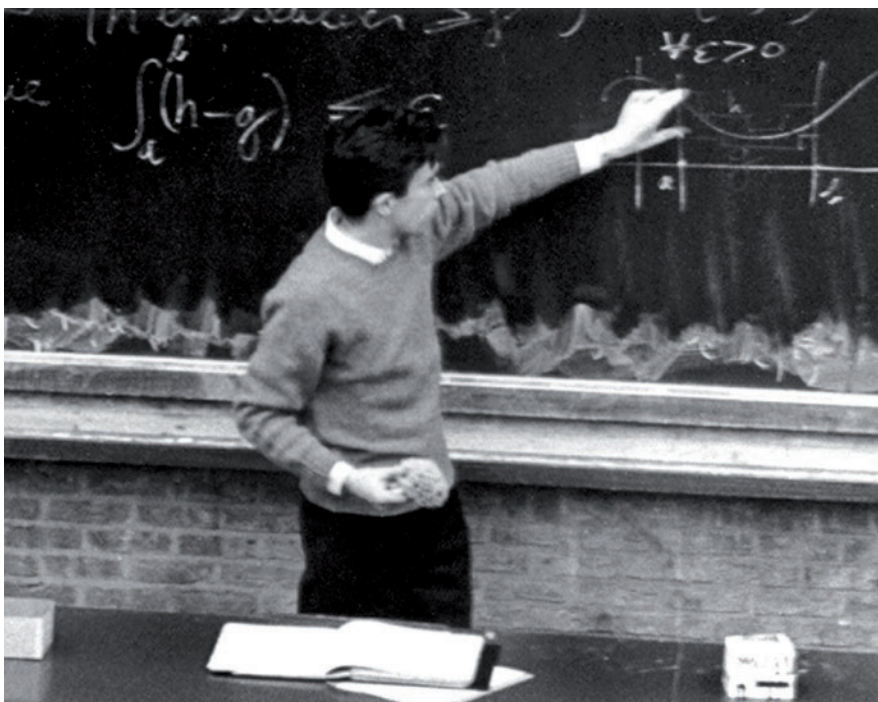
In Leuven kende ik wel een aantal mensen van het literair-politieke tijdschrift *Paroles*, een tijdschrift met een vage derdewereldinslag. Sommige van deze mensen wisten iets af van het marxisme, maar waren zeker niet politiek geëngageerd. Maar ikzelf had in Leuven geen enkele politieke vorming gehad. Ik heb mijn vorming gekregen in de Parijse Vietnamcomités en door de hele sfeer aan de rue d'Ulm. Een van die marxistisch-leninistische militanten daar heeft mij dan op een dag uitgenodigd voor een reis naar China met de Association Franco-Chinoise. Het is tijdens mijn Chinese reis dat ik het marxisme heb leren kennen.

Wat heeft je vooral getroffen tijdens die reis door China?

China bevond zich in volle Culturele Revolutie en men zag niets anders. Het was zonder meer duidelijk dat wij naar het China van de Culturele Revolutie gingen. Er waren de Rode Gardes. De jeugd was gemobiliseerd, hoewel wij op onze reis niet zoveel jongeren ontmoet hebben. Natuurlijk, de reiziger die voordien in Parijs reeds actief was in de marxistisch-leninistische groepen, die over de Culturele Revolutie had gelezen en erover gediscussieerd, kreeg onvermijdelijk het naïeve beeld dat alle Chinezen communisten waren en allemaal gewonnen voor de Culturele Revolutie. Voor ons was China echt identiek aan de Culturele Revolutie. Op een enigszins infantiele wijze beoordeelden wij in ons jeugdig enthousiasme ook de goeden en de slechten: alle Chinezen waren goed, behalve enkele uitzonderingen zoals Liu Chaoqi of Deng Xiaoping. (lach)

Het was ook de periode van het Rode Boekje.

Het *Rode Boekje* bestaat dus uit citaten uit de werken van Mao Zedong, in die tijd bekend als Mao Tsetoeng. Het is een zeer handige manier om toegang te krijgen tot het verzamelde werk van Mao. In China had iedereen het *Rode Boekje* in de hand. Men sprak over niets anders. De groepen in de fabrieken, de scholen, de volksgemeenten, overal werd er gestudeerd met het *Rode Boekje*. Ikzelf, en iedereen in het marxistisch-leninistisch milieu heeft het na 1968 gebruikt. Het was geen folklore.

Dominique Meeüs als docent wiskunde aan de ULB, academiejaar 1970-71 (collectie Dominique Meeüs)

Voor ons was het echt een handig werkinstrument om de theoretische basis te vinden voor onze praktijk. Het *Rode Boekje* is fundamenteel geweest voor een bepaalde periode en niet alleen voor ons.

De Chinareis is dus een echte revelatie geweest.

Na mijn jaar in Parijs was ik al geëvolueerd, maar het is vooral mijn Chinareis geweest in 1967 die mij compleet overhoop gegooid heeft. Tegenover mijn vriendenkring, afkomstig uit hetzelfde bourgeoismilieu, was er een enorme afstand gegroeid. In Brussel, waar ik woonde, heb ik dan de truc gebruikt die ik ook in Parijs had toegepast: aansluiting zoeken bij de Vietnamcomités. Het is op die manier dat ik in contact gekomen ben met een marxistisch-leninistische groep, geleid door Michel Graindorge en Jacques Wattiez. In feite groepeerden zij wat er overbleef van de jeugdorganisatie van de partij van Grippa, die precies uiteengevallen was omtrent een meningsverschil over de Chinese Culturele Revolutie. Ik heb mij bij hen aangesloten en toen is er mei '68 gekomen.

Welke betekenis heeft deze gebeurtenis voor je gehad?

De betekenis? Het was vooral het revolutionair enthousiasme. Wij volgden de gebeurtenissen op de voet via radio Europe n° 1, omdat deze de best geïnformeerde was op dat moment. Wij hadden vooral de indruk van een enorme beweging, dat er van alles kon gebeuren, dat er een decisieve verandering in Europa en de wereld zou plaatsgrijpen. Het was een buitengewone gebeurtenis. Ik werd echt overweldigd door enthousiasme. Ik denk dat ik toen droomde van de mogelijkheid dat dit alles op korte termijn kon leiden tot een revolutie. Dat was uiteraard een beetje naïef. We hebben gezien wat ervan geworden is.

Voordien was er ook de studentencontestatie geweest aan de Leuvense universiteit.

Ik werkte toen als assistent aan de UCL in Leuven, maar de ontwikkeling van de Studentenvakbeweging, de SVB, heb ik niet echt gevolgd. Ik had er ook de betekenis niet van gevat. Ik heb ongetwijfeld de gebeurtenissen van januari 1968 gezien, maar zonder echt het belang te begrijpen en de dimensie ervan in te zien. Hoewel ik op dat moment reeds communist was, heb ik de linkse oproep niet begrepen van mensen die zegden: *“Neen, wij zijn niet tegen de Walen, maar wel tegen de bourgeoisie.”* Ik ben die beweging blijven interpreteren als een nationalistische beweging, maar ik had wel enig begrip voor dat nationalisme. Ik had dus niet door wat er zich op dat moment afspeelde op het communistische vlak. Het is pas later, toen ik in contact kwam met Françoise Charlier en haar groep, dat ikzelf ook een aantal mensen van de SVB heb leren kennen. Het is in die periode dat ik de groep van Graindorge in Brussel verlaten heb om aansluiting te zoeken bij de marxistisch-leninistische groep rond Françoise Charlier, die in de nasleep van mei '68 was ontstaan. Dat was toen volledig nieuw. Er bestond in Leuven geen enkele traditie op dat vlak. Wij vormden slechts een kleine, puur politieke groep, die geenszins de ambitie had om een massale actie op de universiteit op gang te brengen, maar in navolging van de SVB hadden wij wel de naam van Mouvement Syndical Étudiant aangenomen.

Het is dus binnen die groep dat de grote ideologische discussies hebben plaatsgegrepen?

Wij waren jong en enthousiast en ervan overtuigd dat de arbeidersklasse een revolutionaire missie te vervullen had. Wij dienden ons dus naar de arbeidersklasse te keren en wij veronachtzaamden de universiteit. Ik heb mijn doctoraat beëindigd in de zomer van 1970 en voor het academisch jaar 1970–71 had men mij een cursus aangeboden. Ik heb dus nog een jaar les gegeven aan de Leuvense universiteit, maar dan was er de staking bij Caterpillar in juni 1970, een belangrijke gebeurtenis die mij heel erg heeft beziggehouden. Ik begon veel naar Charleroi te gaan – dag en nacht op weg van Leuven naar Charleroi – en uiteindelijk ben ik er begin 1971 gaan wonen. Vrij vlug zijn wij dan in contact gekomen met een kleine Franse groep, die de stap gezet had om te gaan werken in de fabrieken. Er vonden moeilijke discussies plaats in onze groep en toen heb ik beslist om de universiteit te verlaten, nadat ik

Dominique Meeüs (1e rij, 2e v.r.) en Kris Merckx van AMADA (2e rij, 5e v.r.)
in China met de Association Franco-Chinoise (collectie Dominique Meeüs)

mijn contract op normale wijze beëindigd had. Begin september 1971 ben ik werk beginnen zoeken. Ik was toen 29 jaar.

Hoe hebben je ouders gereageerd op deze beslissing? Ik kan mij voorstellen...

Uiteraard was dit voor mijn ouders een zeer zware slag. Ik was de oudste van zes kinderen en zij waren zeer fier dat ik geslaagd was op de universiteit, doctor geworden was, een jaar gestudeerd had in Parijs, aan de rue d'Ulm dan nog wel, daar waar Jean-Paul Sartre ooit gestudeerd had. De intellectuele vervulling was echt hun ideaal. Bovendien had men mij op de universiteit een belangrijke cursus toegewezen. Voor mijn ouders was mijn beslissing echt een catastrofe. Zij zagen de andere kinderen al mijn voorbeeld volgen. Maar zij hebben mijn engagement gerespecteerd, zonder het echt goed te keuren. Ik heb ook altijd een goed contact met hen behouden.

In welke fabriek ben je aan de slag gegaan?

In Thy-le-Château, een staalbedrijf te Marcinelle. Ik werkte er in de afdeling van de stoomketels. Enorme stoomketels zo groot als een huis. Er stonden vijf van derge-

lijke stoomketels in die enorme ruimte, die stoom leverden onder hoge druk voor de staalgietery en de hoogovens. Enige tijd na mijn huwelijk ben ik, samen met mijn vrouw, gaan werken in de kabelfabriek Anglo-Continental te Gilly. Er werden daar eenvoudige kabels gemaakt, maar ook zeer gesofisticeerde, met zeer performante machines. In 1978, bij een rationalisatie, kreeg ik mijn ontslag. Na zes maanden werkloosheid kon ik aan de slag in de staalindustrie van Montignies, in de afdeling van de blaasmachines voor de hoogovens. Ik heb toen geluk gehad, want men was reeds begonnen met de sanering van de staalindustrie. Daar ben ik gebleven tot 1985.

Het kwam er ook op aan je universitaire verleden te verzwijgen.

Ja, al diegenen die vanuit de universiteit naar de fabriek zijn gaan werken, hebben dat gedaan. Bij Thy-le-Château waren ze op zoek naar een ongeschoolde arbeider en ik heb de ploegbaas wijsgemaakt dat ik mijn humaniora niet had kunnen afmaken, dat ik wel kleine jobs had gedaan, maar dat ik op zoek was naar iets serieuzer, stabiel. Het was echt niet moeilijk om aangeworven te worden. Reeds de maandag daarop mocht ik beginnen. Er waren toen helemaal geen psychologische testen of andere controles. Later, met mijn verleden als arbeider – ik kwam uit een groot bedrijf – was het nog veel evidentier om aangenomen te worden.

In die jaren beschouwde je jezelf als een communist.

Wat betekende het in de praktijk om een marxistisch-leninistisch militant te zijn? Verkocht je een krantje op het bedrijf?

Nee, dat was onmogelijk, ik zou onmiddellijk aan de deur gezet zijn. Over het algemeen gebeurde de verspreiding door kameraden uit andere fabrieken, of zelfs het liefst door studenten uit Leuven. Meestal waren zij het die de pamfletten kwamen verspreiden. We hebben ons dus nooit openlijk als communist geaffirmeerd – we waren zeer voorzichtig op dat vlak – maar dit was uiteraard ook ons zwak punt. We hebben wel een aantal arbeiders gerekruteerd in onze groep, vooral dan via persoonlijke relaties, maar in Thy-le-Château had ik niemand anders. Wij hadden ook het probleem dat we té radicaal tegen de revisionisten waren, de aanhangers van de KPB, en een enorme terughoudendheid hadden ten opzichte van de vakbonden. Wij hadden de staking van Caterpillar meegemaakt, waar vakbondsleiders tussenbeide waren gekomen om in te beuken op de stakerspost. Zo waren we tot de conclusie gekomen dat de vakbonden een van de apparaten waren van de burgerlijke staat om de arbeiders te controleren. Bijgevolg wilden we niets met ze te maken hebben. Dat was uiteraard een zeer kortzichtige en pessimistische visie. Daar wij ons niet wilden affirmeren als communisten en weigerden in de vakbonden te werken was ons enige perspectief de wilde stakingen en de strijdcomités, die spontaan zouden ontstaan. Het was onze taak om deze te groeperen en op termijn zou daaruit misschien een meer georganiseerde structuur komen: een communistische partij geleid door strijdbare arbeiders. Wij geloofden dat alleen

zij konden garanderen dat het een echte proletarische partij zou zijn en geen bourgeoisp partij. Als intellectuelen moesten wij ons dan ten dienste stellen van de beweging.

Maoïst zijn was niet alleen een politieke opvatting, het was ook een levensstijl.

Bij Mao hebben we allerlei interessante dingen gevonden, maar soms hebben we inderdaad overdreven. Tijdens de Culturele Revolutie was er een slogan die gericht was tegen de cultus van het boek en op een bepaald moment heb ik bijna al mijn boeken uit mijn bibliotheek geliquideerd, omdat ik vond dat het typisch kleinburgerlijk was om boeken te verzamelen. Men kon het ook stellen met enkele fundamentele werken en de rest was van geen belang meer. Ja, er zijn bepaalde excessieve of naïeve elementen geweest, eigen aan de jeugd of door een gebrek aan volwassenheid...

Tijdens de jaren 1970 waren er ook nog andere marxistisch-leninistische groepen.

Ik denk aan de Union des communistes marxistes-léninistes de Belgique (UCMLB), aan Clarté of L'Exploité. Hoe was de verhouding met deze groepen?

Wij hebben de moed gehad om naar de arbeiders toe te gaan en in het begin zijn er nogal wat discussies geweest met studenten, met andere groepen, ook met de Vlaamse groep van AMADA. Maar wij hadden de indruk dat wij te veel tijd verloren met oeverloze theoretische discussies over de rol van de arbeidersklasse enz. Wij wilden rekruteren; de mensen thuis gaan bezoeken. Wanneer we iemand kenden die interessant kon zijn dan gingen we met hem praten, probeerden we vrienden te worden en zelfs op café te gaan of naar het voetbal met de werkmakers. Dat was voor ons het belangrijkste en om die reden hebben we de bruggen met die andere groepen opgeblazen, zij moesten zelf maar in de fabrieken gaan werken. Sommige van die groepen waren er ook op uit om 'onze' arbeiders in te pikken. Daar moesten we natuurlijk niet van weten. Wij probeerden de mensen ook niet plat te slaan met allerlei blabla. Als je sommigen van de UCMLB bezig zag, dan had je echt schrik om met hen geassocieerd te worden. Op Anglo-Continental was op een bepaald moment een UCMLB-militante aangenomen. Als een getuige van Jehova begon ze onmiddellijk van alles uit te kramen over de revolutie enz. ...en zeer slecht en weinig werk te leveren. Anglo-Continental was geen gemakkelijk bedrijf, men moest het werk aanleren. Enkele weken later stond ze al aan de deur. Wij hadden dus echt schrik van dergelijke groepen en wij hebben ons volledig op onszelf teruggeplooid. We hebben nog zaken gedaan, we hebben nog een zekere strijd geleverd, vooral dan op ACEC, met Françoise en Léopold. Maar uiteindelijk deden de andere leden van de groep zeer weinig. Er waren soms discussies over de actualiteit, sommigen probeerden de mensen ideeën bij te brengen, maar er is geen echt belangrijke actie meer geweest.

Er is dus nooit een poging geweest om te herstructureren als proletarische partij.

Nee, nooit. De groep is simpelweg opgehouden te bestaan, omdat we weigerden in de vakbonden te gaan werken en alleen maar actiescomités wilden. Wij zijn doorgegaan met het voeren van discussies, met vergaderen, het uitwisselen van informatie over wat er in de bedrijven gebeurde. We probeerden elkaar te helpen en we zetten ook onze theoretische vorming verder: samen discussiëren over onze lectuur. Wij gaven ook pamfletten uit. Wij hadden een stencilmachine aangekocht. Wij rekruteerden leden, die geen studenten van Leuven meer waren, maar arbeiders, en wij hadden ook een kern van arbeiders-sympathisanten om ons heen. Ik geloof dat we echt ernstig werk geleverd hebben, maar onze fundamentele politieke misvattingen hebben gemaakt dat de groep steeds informeler werd, dat er minder vergaderingen kwamen, dat we uiteindelijk niet meer vergaderden en gestopt zijn met het betalen van ledenbijdragen. De groep is nooit officieel ontbonden, maar is stilaan uitgedoofd. Ik weet niet of hij vijf jaar bestaan heeft in de streek van Charleroi. De belangrijkste actie hebben we in feite gevoerd toen de groep niet meer bestond. Dat was in 1977–78, om het uitdrijven van een groep migranten te voorkomen, die gehuisvest waren in een aantal woningen die toebehoorden aan een steenkoolmijn. De woningen zouden afgebroken worden voor een of andere afrit van een autosnelweg. Om de bewoners eruit te krijgen was de elektriciteit in die huizen afgesloten. Die mensen wisten niet waarheen, sociale woningmaatschappijen weigerden hen op te nemen, omdat zij te veel kinderen hadden. Wij hebben toen een actiegroep gevormd, die gedurende weken en maanden een voorbeeldige strijd gevoerd heeft. Wij hebben de bewoners georganiseerd en samen met hen straatacties op touw gezet. We hebben er de pers op gezet en de politici onder druk gezet en zo zijn de gemeentebesturen er uiteindelijk toe gekomen om aan die migrantengezinnen sociale woningen toe te kennen.

Was de implosie van de groep voor jou een mislukking?

Een ontgoocheling in de mogelijkheden van een revolutionaire werking?

Neen, want mijn communistische ideeën waren niet veranderd. Uiteraard met de verdwijning van de groep viel ik wel op mezelf terug, maar op dat moment was er nog mijn vrouw, die eveneens deel uitmaakte van de groep, de kinderen, de vrienden... De scheiding van mijn vrouw, begin jaren 1980, was een veel zwaardere slag. Ik stond er alleen voor om de twee kinderen op te voeden. Ik had ook geen enkel ander perspectief. Een terugkeer naar de universiteit was uitgesloten. De wetenschap evolueert aan een ongelooflijke snelheid. En een leven als bediende op een bureau interesseerde mij niet. Maar ik had ook de indruk dat iets anders doen een verraad zou zijn tegenover mijn werkmakkers. Ik ben dus alleen verder mijn weg gegaan als arbeider, die minder en minder begaan was met politiek. Ja, ik was een gewone arbeider geworden, met een intellectueel verleden, die veel boeken las en die bij momenten zijn bureaus in moeilijkheden hielp. Niettemin heb ik in 1985 dan toch beslist om de fabriek te verlaten en de overstap te maken naar de opleiding

Dominique Meeüs als directeur van Le Réseau, een vormingscentrum voor personen met een fysieke handicap, 1998 (collectie Dominique Meeüs)

van kansarmen: de Fondation pour l'Université Ouverte de Charleroi (FUNOC). In het begin aarzelde ik om te gaan werken in een vzw die afhing van Europese subsidies, die jaarlijks opnieuw moesten aangevraagd worden. Ik verdiende een behoorlijk loon in de staalindustrie en moest ook instaan voor de twee kinderen. Bovendien had ik het moeilijk om de fabriek te verlaten, waar ik tien, bijna vijftien jaar gewerkt had, om mij te begeven in het avontuur van een vzw. Uiteindelijk heb ik mij laten overhalen en heb ik ook daar een hele carrière opgebouwd. Ik heb dus drie carrières gehad: zes jaar aan de universiteit, bijna vijftien jaar op fabriek en vijftien jaar in de vorming van kansarmen.

Uiteindelijk heb je ook de stap naar de PTB gezet.

Dat is een zeer lang proces geweest. Ik heb de eerste AMADA-militanten in Charleroi zien toekomen, maar ik bleef eerder wantrouwig. Wij hadden die negatieve ervaring gehad met de militanten van de UCMLB en hadden de neiging om al die groepen over dezelfde kam te scheren. Zo hadden zij in het begin via de derdewereldbeweging contact opgenomen met een jonge Italiaanse délégué bij Anglo-Continental, die zeer opportunistisch was; waar we niet van moesten weten. Voor ons was dat genoeg om te stellen dat zij er niets van begrepen hadden, dat zij geen oog hadden voor veiligheid, en er zomaar van alles uitkraamden. Het was uitgesloten om met die mensen contact te hebben. Toen onze groep uiteengevallen was, ben ik bij dat idee gebleven. Het is later, tijdens mijn periode aan de FUNOC, en dan vooral door mijn onderzoek naar de kansarmen, dat ik gecontacteerd werd door mensen van de PVDA. Zo heb ik de partij beter leren kennen. Uiteindelijk ben ik lid geworden en zo heb ik opnieuw aansluiting gevonden met mijn militante verleden.

Samen aan tafel. Dagboek van een garçon

'Samen aan tafel' is de titel van het boek dat in december verscheen naar aanleiding van het 100-jarig bestaan van de vakbondscentrale Horval (ABVV), de afkorting van 'Horeca-Voeding-Alimentation', ook de Voedingscentrale genoemd. De titel refereert aan de heterogene groep arbeiders wiens rechten ze verdedigt¹, zoals de arbeiders uit de voedingsnijverheid, maar ook het horecapersoneel wiens vakbond tot 1930 een eigen koers volgde.

Een zeer interessante en tegelijk zeldzame soort bron voor de geschiedenis van de de Hotelcentrale is de autobiografie/het dagboek van Ivo Paul Ego, een garçon die mee aan de basis lag van de oprichting van de Gentse afdeling ervan. Een gelukkig toeval wil dat het dagboek werd gevonden op de zolder van een familielid van de garçon. Via Denise De Weerdts kwam het in Amsab-ISG terecht.

Reeds vanaf het midden van de 19e eeuw verenigden koks en garçons zich in beroepsorganisaties en richtten in Brussel, Leuven, Antwerpen, Gent, Luik en Verviers ziekenkassen en alternatieve plaatsingsbureaus op, als tegengewicht van de privéplaatsingsbureaus die een slechte reputatie genoten. Begin 20e eeuw verenigden verschillende beroepsorganisaties zich in een Federatie der Limonadiers, Spijshuis-, Hoteljongens en Hotelbedienden. Na WO I groeide hieruit de Hotelcentrale. Het was de kleinste vakcentrale van de Syndikale Kommissie (de voorloper van het ABVV). In 1919 hield ze haar eerste congres en telde ongeveer 1500 leden. De Hotelcentrale had haar eigen blad, *l'Union*, en de afschaffing van het drinkgeld stond hoog op haar agenda. De Brusselse afdeling van de Centrale was ongetwijfeld de meest actieve en betrok geregeld via affiches het grote publiek in haar strijd. In Gent bestond er eveneens een afdeling.

Banket in het toenmalige restaurant (nu balzaal) van Vooruit ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het Socialistisch Mannenkoor Marxkring, 1938 (Amsab-ISG, collectie N. Hublé-Vankenhove)

En hier belanden we bij het dagboek van de Gentse garçon. Ivo Paul Ego, bekend als Pol Ego, werkte vanaf 1913 in het café van de Gentse coöperatie Vooruit. Daar was hij terechtgekomen na de algemene staking voor het enkelvoudig stemrecht in 1913. Vooruit had toen een soepbedeling georganiseerd om de stakers te steunen en Pol hielp bij de brouwerij van Vooruit mee aan de bedeling. Hij maakte er kennis met de brouwmeester die hem voorstelde garçon te worden in de chalet van Vooruit op de wereldtentoonstelling in Gent. De auteur ging er voor het eerst aan de slag als garçon en leerde zo La Fraternelle kennen, een Gentse ziekenkas voor koks en garçons, waarin hij geïntroduceerd werd, zoals in die tijd de gewoonte was bij dergelijke organisaties. La Fraternelle maakte deel uit van de Federatie der Limonadiers, Spijshuis-, Hoteljongens en Hotelbedienden.

“Voortijds was er eene vereniging van eenige goede, [...] vakmannen [...] onder den naam van Fraternelle, gevestigd in den chalet verte Kuiperskaai om dan over te gaan naar den Café Taverne bij André [in de] Vlaanderenstraat. Om als lid aangenomen te worden moest men voorgesteld worden, door een lid of bestuurslid en van onberispelijk gedrag zijn en ook op een algemeene vergadering met algemeene stemmen aangenomen worden. Die vergadering had gewoonlijk plaats 's avonds om 12 ure om te eindigen rond 2 à 3 ure 's morgens en onder eene drinkpartij. Als voorzitter was den toenmalige François Wijt, schatmeester Gustaaf Diegericks, ondervoorzitter Vitaal Notre Dame en nog ander bekwaame goede vakmannen. Zoo werd ik lid in 1913 tijdens de wereld expositie, en op voorstel van mijn collega Hector Giette, werkzaam in Vooruits Feestpaleis St Pietersnieuwstraat Gent. De ontbinding van dees organisme is na den oorlog geschied waarvan ik de portefeuille kreeg uit de hand van den vertrouwingsman Gustaaf Diegerickx, dien schat was in den koffer (Bank de Gand) en bestond uit toen eenige papier waarde obligatieen [...]”

Tijdens WO I werd La Fraternelle ontbonden, maar na de wapenstilstand duurde het niet lang vooraleer de auteur opnieuw betrokken raakte bij nieuwe plannen voor een organisatie.

“Op een kalme namiddag vertoning toen ik dacht aan ons nog niet bestaande vereniging kwam de oude veteraan H. De Schepper binnen met zijn oude gewoonte van spreken, hewel manneke! hoe is het met U, wat nieuws, wat denkt ge er van, zoude wij geen circulairen uitgeven, een oproep beleggen in de Passage Van der Donck, bij Charles Van de Velde, bijgenaamd Kromme Karel. Ik zal de circulaire opmaken, zeide hij en samen betalen en uitdragen in al de cafés en restaurants van Gent, wat denkt ge daarvan! Zoo gezegd zoo gedaan, op den zaterdag voor kerstdag avond was den eerste oproep, en goed beantwoord, men telde er 88 man.

Restaurant van Vooruit (Amsab-ISG, collectie N. Hublé-Vankenhove)

Men had als sprekers uitgenoodigd Arthur Verschraegen, toen partij-secretaris, Pol Tassin, toen propagandist van de voeding en gemengde vakken, ook Alexander Etienne, secretaris van de hotelbedienden van Brussel. Den algemeene geest was goed, ieder begreep het noodzakelijke daarvan en men besloot de vergadering te vernieuwen op nieuwjaars-avond. Terug stelde H. De Schepper zich aan 't werk voor eene goede en deugdelijke circulair en wierd op de beurt verspreid. Elk liep in de weer over het pasgeboren vereeniging van de hotel-spijs-cinemas en brasseries inrichtingen en tot overmaat kon men niet binnen op de nieuwjaaravond, bij Van de Velde. De mannen zaten tot op den trap, wat een succes. Daar was ook aanwezig dezelfde sprekers, alsook Karel Rouck, voor de operateurs. Het vormen van een bestuur liep goed van stapel. H. De Schepper, voorzitter, Jeroom Loose, secretaris, Ego L schatbewaarder, Antoin [...] commissaris, samen met Charles De Bruyne, Louis Van Hautte, Charles Van de Velde, enz.

Men besloot de bijdraege per week op één frank te brengen en men moest het zelf komen betalen ter lokalen vermits men nog over geen geldomhaler beschikte terzelfde tijd [...]. Achter eenige weken samenzijn werd den

stempelaar Gustaaf H. vermist en was met eenige franken verdweenen. Dit was onze eerste les. Onze eerste geldomhaler was Achiël Verbustel, gewezen bode van de cigarenmakers, een getrouw en betrouwbare bediende, tevens ook gelegenheidsgarçon.

Door plaatsgebrek waren wij genoodzaakt van bij Ch. Van den Velde te verhuizen naar het Feestpaleis Vooruit en door den vriend Berragen R. werd er ons eene groote familietafel bezorgd, waarvan gansch het bestuur kon zitten. Van den vriend Gustaaf kregen wij eene groote kachel, een overschot van den café, zodoende waren wij goed ingescheept. Alle dinsdagen was het bestuurszitting, waarvan ook den vriend Berragen deelnam als raadgever.

Ons bestuur heeft nog scheepbreuk geleden, 't is te zeggen, men heeft dikwijls moeten herkiezing doen plaatsnemen, vandaar soms groote moeilijkheden, maar de oude bleven toch hunne vakbond getrouw[...]. Door zeker omstandigheden moesten wij overgaan tot het benoemen van één vaste bode tevens secretaris zeker Jan Van der Graaf, die per velo de rond moest verrichten, tot in het jaar 1926. Door onvoorziene gebeurtenissen moesten wij een Henri Verbustel nemen, zoon van den eerste bode.

Van af dien tijd nam ik zelf de plaats in van den secretarischatbewaarder, altijd naast mijn oude vriend en stichter Hector De Schepper. Gedurende die verlopen jaren heeft het Feestpaleis Vooruit nogal druk geleefd, bijzonderlijk met de bals door mij ingericht, dus vanaf 1919 tot en met de jaren 1938. [...].

Wat het syndikaat betreft, sinds 1930 zijn wij aangesloten aan de voedingsnijverheid. De reden daartoe was dat wij niet meer konden bestaan op ons eigen. De gelden wierden bijna uitsluitend aan werklozen en zieken verspilt, onder eene slechte controol vanwege het bestuur. Gezien ik er geen kijk meer op had door reden van op het Vooruit kasteel te gaan wonen, van af hetzelfde jaar af april 1929 tot november hetzelfde jaar. In 1928 heeft het [syndicaat het] 10 jarige bestaan gevierd. De onverschilligheid in onze rangen was tot het toppunt gestegen, het ledental verminderde [...] en het bestuur liet de oude vriend De Schepper aan zijn lot over. Men heeft destijds nog van een syndicaat neutre (onpartijdig) gesticht [...] maar dat orgaan heeft van korte duur geweest, terwijl onze beste mannen overliepen en naderhand terugkwamen. Ook de koks zijn eerste geweest om bij de voeding te gaan. De strijd voor het verenigingsleven heeft een groote wending genomen, in andere partijen ook. De blauwe (liberale) alsook de katholieken hebben hotelbedienden in hun midden opgenomen. Aldus was er eene verdeeldheid in onze vakbeweging.

Door de fusie met de Voedingscentrale in 1930 kreeg de vakbondsactie van de Gentse hotelsector een nieuw elan. Hetzelfde gold ook voor de Antwerpse en de Brusselse afdeling. Via de vergaderingen van het paritair comité werd na verloop van tijd tegemoetgekomen aan verschillende eisen van het horecapersoneel waaronder de reglementering van het fooienstelsel.

Met de overgangsperiode naar de voeding hebben veele jongens er bij gewonnen van het begin af. Hebben ze door de centrale storting aan 't werklozenfonds van Brussel te doen, vroeg en nog kunnen genieten [...]. De winst van de groep Gent, Antwerpen, Luik, enz was dat langs de weg van de [Voedings]centrale de poort geopend is voor de paritaire commissie voor ons bedrijf, waar ik lid van werd voor de provincie Oost-Vlaanderen. Enkele jaren was ik ook lid van het nationaal bestuur van de voedingsnijverheid van België. Door den overlast van werk heeft men mij vervangen door den gezel Alfons Helskens, tot mijn spijt. Het was immers maar een gewezen brouwersgast die minder over dergelijke afdelingen kon medespreken. Het spreekt van zelf dat het nu met de centrale ver gedaan is, de reden [zijnde] de oorlog van 1940 en misschien voor veel jaren? Wat ons doel heeft geweest als vakorganisatie, was wel ons te doen betalen, betere behandeling en minder werkuren te leveren [...]."

Het verhaal van Ego eindigt in de zomer van 1945. In de laatste alinea vertelt de auteur dat hij tijdens de Gentse Feesten drie dagen in de week werkte in een ander café. Hij besluit zijn dagboek met de boodschap dat hij stopt als garçon, naar eigen zeggen omdat *"als men tegen acht en zestig gaat, wat heeft een mensch nog te verrichten op dien ouderdom, of te rusten [...]"*.

Wat de Voedingscentrale na de oorlog betreft, duurde het tot 1953 vooraleer ze terug op de rails stond. De vernieuwde Voedingscentrale zette daarna haar werking verder tot vandaag.

(1) De Voedingscentrale van het ABVV verenigt de arbeiders uit de sectoren voedingsnijverheid, handel in voedingswaren, horeca, landbouw, bosbouw, tuinbouw, parken en tuinen, technische land- en tuinbouw, gezins- en bejaardenhulp van de Franse Gemeenschap, het Waalse Gewest en de Duitstalige Gemeenschap, toeristische attracties en uitzendwerk.

A. TOLLET, *Samen aan tafel. 100 jaar Horval*, Brussel/Gent: ABVV Horval/Amsab-ISG/Tijdsbeeld & Pièce Montée, 2008, 208 p.

**Bestellen: [E] orders@amsab.be of [T] 09 224 00 79
Prijs: € 20**

**Dwarse Pierre.
Over Pierre van der Poel**

Op 28 juni van dit jaar is op 83-jarige leeftijd in zijn geliefd Gent Pierre van der Poel overleden. Vanaf 1948 achtereenvolgens corrector, buitenlandredacteur, redactiesecretaris van 'Vooruit', dat is voor een man met een Nederlandse identiteitskaart een opmerkelijke loopbaan. Zeker voor de woelige naoorlogse jaren kan dat gelden, met de Koningskwestie, de strijd tegen de Eenheidswet en zoveel sociale conflicten waarin de krant in de samenleving een belangrijke rol speelde. Pierre, die helemaal vergroeid raakte met de 'Vooruit', was een bijzonder man die door zijn vroegere collega's van de redactie, maar ook door zetters, fotografeurs en ander personeel, lang na zijn vertrek (in 1982 uit 'De Morgen'), op handen werd gedragen. Zo vond op initiatief van Bob Van de Voorde, die hem destijds als redactiesecretaris opvolgde, eind augustus aan de Drie Leien in Afsnee, nog een herdenking van Pierre plaats waar niet minder dan 25 ex-'Vooruit'ers en ook medewerkers van 'De Morgen' aan deelnamen. Voor iemand die 26 jaar uit de stiel weg is, inderdaad opmerkelijk.

Wie is die Pierre van der Poel?

Pierre, François, Gérard van der Poel, oudste zoon van een Noord-Brabantse vader (vandaar de Franse voornamen...) en een Antwerps/Vlissingse moeder, Amanda Herreman, kiest in zijn jeugd al vlug voor de letterkunde en begint al zeer vroeg een dagboek bij te houden, wat hij tot een jaar voor zijn dood heeft volgehouden. Op school valt hij op door het snel oppakken van het Latijn; zijn leraar noemt hem 'de latinist van de klas'.

In de eerste weken na de Duitse capitulatie trekt hij thuis weg. Weg van zijn inmiddels gescheiden moeder die een grote bewondering voor hem koestert. Hij moet qua studie het grote voorbeeld zijn voor zijn 15 jaar jongere broer. Niet verwonderlijk, Pierre hoeft een cursus maar eenmaal te lezen om hem te kennen. Hij heeft een fenomenaal geheugen dat hem later, véél later, helaas compleet in de steek zal laten.

Kort na de Bevrijding neemt Pierre dienst bij het Engelse leger. Hij vertrekt naar het pas van Hitler bevrijde chaotische Duitsland. Daar belandt hij bij de Britse censuur die meteen alle Oost-Europese post op strategische informatie navlooit. Vanuit dat Duitsland schrijft Pierre zijn eerste reportages voor *Elseviers Weekblad*. Na die, blijkens zijn dagboek, woest verlopen periode, solliciteert hij op advies van zijn eerste vrouw bij dagblad *Vooruit* in Gent. Daar loopt

een directeur rond, senator August De Block, die een grenzeloze bewondering heeft voor de staatsuitbating van de Nederlandse mijnen. Hoewel deze man thuis bij voorkeur Frans spreekt, werft hij voor zijn krant een aantal Nederlanders aan, onder wie Pierre. Hij belandt op de correctie en werkt een tijdje met de jonge Gilbert Temmerman, die later volksvertegenwoordiger, partijleider en burgemeester zal worden. Al vlug wordt hij door buitenlandchef Georges Hamers naar de redactie geroepen.

In zijn bijna 30-jarige *Vooruit*-carrière schrijft Pierre een groot aantal boeiende reportages, zoals bijvoorbeeld die over de 'Chinezen van het Noorden', zijnde de eigenzinnige Schotten. In het *Geestesleven* verschijnt van hem wekelijks het rubriekje *Van de Rommelmarkt*. Op pagina 2 heeft hij de rubriek *De Rariteitenwinkel* samengesteld, een lichtvoetige benadering van 's werelds eigenaardigheden en bizarre gebeurtenissen.

Zoals het in die tijd wel meer gebeurt, gebruikt ook Pierre tal van pseudoniemen. Volgens zijn dagboeken schrijft hij onder de namen Max Frank, Pierre Brigantijn en Nemo, zonder uiteraard zijn eigen naam te vergeten. Hij gaat ook samen met

Pierre van der Poel op Trafalgar Square tijdens een reportage in Londen, 1959 (collectie César van der Poel)

Louis Paul Boon op reportage in de Champagnestreek, waar zij fiks de bloemetjes buitenzetten zodat directeur August De Block, die hen na enkele dagen vervoeft – aldus Pierres dagboek – onmiddellijk de handen vol heeft om de gebroken potten te lijmen. Boon heeft zich in een van de chicste hotels van Colmar laveloos gedronken en is onder de ontzette ogen van de hotelleiding op handen en voeten de grote trap opgekropen. En Pierre, al evenmin nuchter, vindt de maître d'hôtel in zijn bed, wat uitloopt op een waar gevecht waarin een en ander sneuvelt.

In zijn journalistieke leven zijn de reportages maar snoepreisjes vergeleken met het dagelijkse haastwerk op de dunbevolkte redactie en met het extra vertaalwerk van een 15-tal boeken uit het Frans en het Engels voor uitgeverij De Vlam. Van zijn hand verschijnt onder schuilnaam een reeks korte verhalen in Nederlandse dagbladen. Heel moeilijk is de vertaling naar het Nederlands van het Franstalige syndicale tijdschrift *Le Mineur*. De teksten staan vol vakjargon.

Pierre leeft voor de literatuur. Hij bezit een bibliotheek met duizenden boeken. Zijn houten chaletje in de Afsneese Piereputstraat puilt uit. Alles bij hem is bibliotheek. Tot het keukentje toe. En dan worden er om de paar jaar tuinhuisjes bijgezet om nieuwe boekenrekken te kunnen installeren. Een anekdote, die nog wel aan de Drie Leien wordt verteld, is dat hij zelfs op zijn vochtig (!) bootje van goed zes meter, van ruwe planken een bibliotheek in elkaar knutselt.

Heel de wereldliteratuur is er ruim vertegenwoordigd, maar de Franse schrijvers genieten toch lange tijd zijn voorkeur. Daarvoor zijn vooral mederedacteuren Richard Minne en Raymond Herreman verantwoordelijk. Minne met zijn *In 20 lijnen* en Herreman met zijn *Boekuiltjes* die ruime aandacht schenken aan het literaire werk van onze zuiderburen. Zoals Minne wordt Pierre bijzonder aangetrokken door dwarse, recalcitrante en avontuurlijke literatuur en door opstandig werk als dat van Paul-Louis Courier, Jules Vallès, Jaurès, Anatole France, Diderot, Léautaud, Cendrars, en later ook Miller, Vidal, Hemingway. En héél dicht bij hem natuurlijk Boon met zijn *De Voorstad groeit* en zijn *Kapellekensbaan*.

Wat de *Vooruit* betreft, poneert hij dat een partijkrant zo weinig mogelijk partijberichten moet brengen en eerder een breed opgezette linkse krant moet worden. Een stelling die in de praktijk tot zure verwijten leidt vanwege de plaatselijke partijtop. Van die overtuiging wijkt hij nooit af, ook niet als hij na het overlijden van hoofdredacteur Georges Hebbelinck de dienstdoende 'baas' wordt. Hij is een onconventionele opvolger, dikwijls slordig gekleed, zijn broek soms ophoudend met pluizig heveltouw. Maar hij is ook de man die het hardst werkt van allemaal en het knechtenwerk niet schuwt.

Het is dan ook geen echte verrassing dat hij geen ogenblik aarzelt om zich bij de jongere redactieleden aan te sluiten als zij in 1974 overgaan tot een heuse bezetting van de krant in de Sint-Pietersnieuwstraat. Een revolutionaire daad want de directie en de leden van de raad van beheer mogen het gebouw niet binnen. Ook Pierre meent dat de redactie al heel lang veel te weinig middelen krijgt om het gewenste niveau te halen en te kunnen concurreren. Voor de internationale berichtgeving is er bijvoorbeeld alleen maar het agentschap Belga. Zonder dralen

De redactie van *Vooruit* in het bureau van de directeur, 1957. Helemaal vooraan Louis Paul Boon;
 Op de eerste rij (v.l.n.r.): Aimée Jacobs, Richard Minne, Georgette Demildt,
 Georges Hebbelinck (directeur), Louise Baetslé, Jos Murez.
 Op de tweede rij (v.l.n.r.): Eli Bradt, Pierre Meulenyzer, Roger Cneut, André Minne,
 Hugo Vrielinck, Emiel Soudan, César van der Poel, John Lootens, Roger Hespel,
 Gilbert Verburgh en Pierre van der Poel (Amsab-ISG)

trekt Pierre dus zelf de wacht op aan de buitendeur en staat op de eerste rij om een woedende partijsecretaris, tevens lid van de raad van beheer, tegen te houden. Welke andere hoofdredacteur in krantenland zou dat doen?

Pierre is ook de man die tijd uittrekt om de jongeren op de redactie aan te zetten tot een zuiver taal- en stijlgebruik. Zo krijgen Bob Van de Voorde, Ronald Claessens, César van der Poel en Patrick Boes van hem een goede opleiding en veel blijken van kameraadschap die niet ophouden als het werk gedaan is. Immers, de krant van alledag wordt elke dag in het drukbezochte café Het Keetje herkauwd. En zoiets maakt je als journalist beter. Thuis, zo blijkt uit zijn dagboek, ligt hij nadien soms nog wakker van de *“belabberde onderschriften”*, *“erbarmelijke teksten”* en van de soms ergerlijke *“overdaad aan verkleinwoorden en bijvoeglijke naamwoorden”*.

In de dagelijkse omgang is aan Pierre niet direct te merken dat hij een tegendraads man is die zich het recht voorbehoudt anders te leven. Van in zijn jeugd al. Dat is de periode dat hij onder zijn bed slaapt om zich te harden, om tegen ontbering te kun-

nen. Het is dan ook logisch dat hij zich met zijn Tilburgse jeugdvrienden Kees Tensen en Tom Bijvoet actief tegen de Duitse bezetter en zijn collaborateurs keert, wapens smokkelt over bewaakte bruggen en ook – studentikoos – ruiten gaat ingooien bij Nederlandse nationaalsocialisten, leden van de NSB. Als gevolg van zo'n expeditie wordt hij opgepakt door de politie en prompt overgedragen aan de Duitsers die hem een fikse rammeling geven en voor een tijdje in een tuchthuis stoppen.

Uit die bezettingstijd wordt in de familie nog een huiveringwekkende anekdote verteld. In de laatste nacht voor de Bevrijding wordt Pierre samen met nog vier andere Tilburgers, onder wie een drukker, tijdens de spertijd opgepakt door de Duitsers en tegen de muur gezet. Op het moment dat hij het ergste verwacht, wordt hij op de schouder getikt door een *Oberleutnant*. Pierre kan zijn leven redden door plechtig te beloven een brief af te geven op het adres van een jonge vrouw op de Bredase Steenweg in Tilburg-West, dat al in bevrijd gebied ligt. Hij belooft het met de daver op het lijf. De andere vier zijn kort daarna, vlak voor het wegtrekken van de Duitsers terechtgesteld, zo staat te lezen in Pierres dagboek.

Terug naar de redactie van 1950–1960. Pierre is een operationeel man. Hij laat zich, geheel in de stoere naoorlogse stijl, verleiden tot het 'bodyguarden' van andere redacteurs, als ze weer eens een gevaarlijke reportage willen maken. Oudere Gentenaars herinneren zich misschien nog de serie van crimereporter Frans Vandecruys over 'de Gentse caïd', een onderwereldfiguur en baas van een tiental bordelen in en rond Gent. Aan het Sint-Pietersstation worden Frans' autobanden herhaaldelijk doorgesneden. Daar komen nog de persoonlijke bedreigingen bij. Het zijn gevaarlijke tijden waarin Frans met een pistool in zijn zak rondloopt en in zijn auto een geweer met afgezaagde loop gereedhoudt. Uiteindelijk komt het in het bureau van Anseele in de Sint-Pietersnieuwstraat tot een gesprek tussen de caïd en een angstige Vandecruys, terwijl Pierre in de manshoge zeskantige hoekkast met het wapen van Frans zit weggekropen om desgevallend versterking te bieden. Hilarisch is dat Vandecruys na meer dan tien afleveringen over de Gentse criminaliteit eindigt met de verhelderende woorden: *"Eén ding is klaar, het is een duistere zaak."*

Wie Pierre de laatste maanden in het spiksplinternieuwe bejaardenhome De Liberteit, waar hij goed verzorgd wordt, op bed ziet liggen, kan zich moeilijk indenken dat hij op zijn vorige adressen gedurende bijna dertig jaar enkel zittend in een zetel sliep. Dat je dan op den duur met een kromme ruggengraat wat minder uit de voeten kunt, is een logica die aan hem niet besteed is. Het is trouwens uit die drijfmatte zetel dat zijn zoon Jean-Pierre hem in het overstroomde Afsnee wegplukt. Dat betekent voor hem het definitieve afscheid van zijn houten optrekje in de Pie-reputstraat en tegelijk van zijn doornatte boeken. Hij blijkt in slaap te zijn gevallen en niet gevoeld te hebben dat zijn zetel en hijzelf voor driekwart onder water zaten. Had hier Alzheimer toegeslagen? Waarschijnlijk.

Op zijn laatste adres, in het Vogelenzangpark, wordt al vlug duidelijk dat de ziekte hem meer en meer in haar greep krijgt. Hij neemt in de stad de verkeerde bussen en trams en brengt, volledig gedesoriënteerd, vele nachten door in bushokjes, zelfs in de ergste vrieskoude. En dan gebeurt het weer dat de politie hem thuisbrengt of dat zijn zoon Jean-Pierre weer eens wordt opgetrommeld om Pierres zoveelste 'sortietje' te helpen beëindigen.

Waarom hij nooit bij zijn zoon, noch bij zijn broer of vrienden op bezoek gaat en het bij eenrichtingsverkeer blijft? Hij wil ze absoluut niet lastigvallen. Ze moeten het stellen met geselecteerde, meterslange prints uit zijn dagboeken. Uit heel wat notities blijkt dat hij een zelfdestructureerend eerlijkheid nastreeft over zijn eigen gevoelens en ook de maat neemt van al diegenen die hem in zijn leven op een of andere manier benadeeld of tegengewerkt hebben. Het kluzenaarsleven komt hem hierbij zeer van pas, want rekening en verantwoording hoeft hij én wil hij aan niemand afleggen.

Heel belangrijk voor zijn verdere leven, zo blijkt uit vele dagboeknotities, is de omgang geweest met zijn werkmakkers Richard Minne en Louis Paul Boon die allebei gedurende een aantal jaren bij hem op de ruime buitenlandredactie hun bureau hadden. Hij geniet daar van de ironisch-sarcastische opmerkingen van brompot Richard, die van het leven niet veel heel laten. En Boon, die verkeert dikwijls in dezelfde stemming. Drie gelijkgezinden die elkaar getroffen hebben. Wat de krant betreft vindt Pierre dat journalistiek en socialisme opvallende overeenkomsten hebben qua maatschappijkritiek, vertolkt door een kritische kijk op alles wat verkeerd loopt in deze niet altijd solidaire samenleving. Het is ook verkeerd de kritiek op regeringen in de krant te milderen als er van socialistische zijde wordt deelgenomen aan de macht. Een kwestie van geloofwaardigheid.

Pierre was een intrigerend man. Tot vlak voor zijn dood, hevig pijn lijdend, antwoordde hij in het rusthuis altijd met 'goed, goed' als hem gevraagd werd hoe hij het maakte. En dat was zelfs niet ironisch bedoeld.

Pijn verbeet hij al heel zijn leven, daar had hij niemand en ook geen pijntabletje voor nodig. Voor een gebroken handbeentje, een dito rib en een schouderbreuk waar hij mee rondliep, moest hij geen dokter hebben. Dat groeide bij hem immers vanzelf wel aan elkaar. Alzheimer won uiteindelijk het pleit: hij had zelfs geen herinnering meer om op te teren.

Patrick Boes – toen heel lange tijd de jongste redacteur van *Vooruit* – vat de betekenis van Pierre als volgt samen: *"Hij was een mens uit één stuk. Rechttoe recht-aan met een stalen rechtvaardigheidsgevoel maar ook een beetje maniak als het op taalcorrectheid aankwam."*

Dit artikel werd samengesteld uit de afscheidsrede bij Pierres crematie op 5 juli 2008 en uit de toespraken op de herdenkingsbijeenkomst van 30 augustus 2008.

Herman Balthazar,
em. prof. dr. UGent
i.s.m. met Rita Calcoen,
Amsab-ISG

Fotoalbum van het krijgsgevangenkamp Göttingen (1915–1918), instrument van de Duitse 'Belgienpolitik'

In verschillende Duitse krijgsgevangenkampen verbleven tussen augustus 1914 en november 1918 tussen 40.000 en 46.000 Belgische militairen, ongeveer voor de helft Vlamingen. Vanaf februari 1915 besloot de Duitse regering in Göttingen een modelkamp te maken. Het was een zeer gericht onderdeel van de Duitse propagandaslag tegen België dat in het geallieerde kamp de mythische gestalte kreeg van het kleine en dappere land dat door de Teutoonse barbarij vernietigd werd. Een van de Duitse contraremedies was het opvoeren van steun aan het radicale flamin-gantisme. In Göttingen werden derhalve vooral Vlaamse hogergeschoolden samen-gebracht die men ruime kansen bood voor culturele vorming en recreatie. Men kreeg er een heuse Vlaamse Schouwburg (De Opgaande Zon) met groot orkest; men kon er lessen en debatten volgen; men kon er dichtwerken laten drukken; men kreeg er de kans foto's te maken en door te sturen enz... Zoals de Duitsers in het bezette land steun gaven aan de Vlaamse activisten, zo werd ook het kamp te Göttingen een plek waar de Vlamingen een bevoorrechte plaats kregen. Activistische leiders zoals August Borms kregen de kans om in Göttingen de activistische boodschap te komen brengen tijdens verschillende propagandareizen.

Het hier gepubliceerde fotomateriaal geeft een beeld van het dagelijks leven in dit modelkamp. Het gaat slechts om een kleine fractie van zeer veel archiefmateriaal (vooral foto's) dat nog wacht op ontsluiting. Mijn grootoom August Balthazar werd in het najaar van 1915 vanuit het kamp Soltau naar het kamp Göttingen gebracht. Hij hield er een dagboek bij dat ik in de loop van 2009 hoop uit te geven als een boeiende getuigenis over de invloed van deze Duitse en Vlaams-activistische propaganda. In de studie *Natie en democratie* heb ik er reeds enkele uittreksels in context gebracht.¹ Daaruit blijkt dat de propagandaslag zeker effect had, maar dat de activisten er toch niet in slaagden de grote groep gevangenen achter hun vlag te krijgen; ook omdat de Duitsers vanaf de tweede helft van 1917 de Vlaamse voorkeursbehandeling wel in stand hielden, maar tegenover het activisme als politieke kracht eerder een dubbele en remmende agenda hanteerden.

(1) E. WITTE & G. KURGAN VAN HENTENRYK, *Natie en Democratie, 1890-1921*. Acta van het interuniversitair colloquium, 8-9 juni 2006, Brussel: KVAB, 2007, 415 p.

Rechts: "Aan mijne teergeliefde zuster Jeanette als aandenken van mijn krijgsgevangenschap in Duitschland. Göttingen, den 9 december 1916. D'Oosterlinck Désiré, wachtmeester der kannoniers te paard van Luik."

Ik kan mijne leedzaamheid en mijn
als aanblijven van mijn krijgsgevangenschap
in Duitschland. 12-1916.
Koning
Klein
Kommisaris
Leuk
1916

 Afzender, W. Moens.
 6. Linieerement.
 Barack 14.
 Nummer, 1098.
 Göttingen
 So. Hannover,
 Deutschland
 Bezirk Göttingen

Kriegsgefangenen Sendung
 Drappen-Inspektion
 Gent
 Meijer

Clementine Moens.
 Rude-Schapmarkt 1.
 Gent.
 So. vst. Vlaanderen
 België

Links: postkaart van 'de kantien' verstuurd door Karel Moens aan Clementine Moens, 25 februari 1917

Boven: postkaart gericht aan G. Moens-Hoeters, Oude Schaapmarkt 3, Gent, 8 maart 1917

Volgende pagina (l.), "n Hoop Gentenaren", postkaart gericht aan Emelie Moens, gemeenteonderwijzeres, Noordkaai 34, Gent, verstuurd door Karel Moens, 6 juni 1918

Volgende pagina (r.): "Aan mijn teergeliefde zuster Jeanne als aandenken aan de opvoering van "Gudrun" van G. Rodenbach ter gelegenheid der guldensporen in het Krijgsgevangenkamp van Göttingen, 11 juli 1918. Rol van "Carausius" Romeinse veldheer! Désiré." Désiré D'Oosterlinck

H. van der Horst

Ik kan mijn vergelijkende studie van
als aandacht aan de opmerking van "Gedachten van
G. Rosenbach. In de geschiedenis van de guldenpennen
11-7-1918
het van "Caesar's"
Romeinse veldtochten!
Dit is

Links: "Als aandenken aan trouwe vriendschap en herinnering aan dagen van treurige en erge zielestrijd... dagen van verveling, heimwee en bitterheid; prikkelbaarheid tot op het onnatuurlijke opgevoerd, dit door de toestand van 't Ballingschap waaronder wij nu juist op datum 46 maanden gebukt gaan. Göttingen, 16 juli 1918."
 Désiré D'Oosterlinck (l.) en Karel Moens (r.)

Boven: "Aandenken aan trouwe vriendschap gesloten in tijden van hoogen nood !! Göttingen, 19 juli 1918."
 Désiré D'Oosterlinck in het midden.

Vooruit: de moeder van alle coöperaties

Samenwerkende Maatschappij Vooruit nr. 1 te Gent (gemeenzaam 'Vooruit' genaamd) is zonder twijfel een van de voornaamste archieven die in Amsab-ISG worden bewaard. Niet omdat het een uitzonderlijk rijke collectie betreft, maar omdat Vooruit voor een groot deel bepalend was voor de vorm van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) en de Belgische socialistische beweging in het algemeen.

Vooruit is opgericht in februari 1881, na het falen van de coöperatieve bakkerij De Vrije Bakkers als gevolg van twisten tussen de technisch georiënteerde bestuurders, die de coöperatie als doel zagen, en hun meer propagandistisch gerichte collegae, die de coöperatie als middel zagen. De laatsten haalden met de stichting van Vooruit hun gram, al verloren ze de economische realiteit nooit uit het oog. Na enkele jaren kende de maatschappij een grote ontwikkeling. De gedurfde keuze voor de installatie van industriële bakkersovens bleek een meesterlijke zet. De winsten van de broodverkoop maakten een stelselmatige uitbreiding van de actieradius en het dienstenpakket mogelijk, wat tot uiting kwam in de inzet van broodkarren, de oprichting van een ziekenbeurs, de verkoop van kleding en de start van apotheken. Naast de commerciële activiteiten was er ook aandacht voor politieke propaganda en ontspanning (met politieke meetings, toespraken en toneelopvoeringen).

In juni 1893 kocht Vooruit haar eigen stek aan de Gentse Vrijdagmarkt (deze magazijnen werden door brand vernield in 1897, maar heropend in 1902). In 1895 volgde een eigen feestlokaal in de Bagattenstraat. De feestelijkheden in 1906 ter gelegenheid van een kwarteeuw bestaan waren een orgelpunt in de uitstraling van de coöperatieve macht. De ledenvoordelen namen steeds verder toe en de werking werd uitgebreid naar de hele provincie, met afdelingen in Zelzate, Eeklo, Waarschoot, Assenede en Zottegem. De coöperatieve afdelingen van Lokeren (1921), Dendermonde (1923), Aalst (1930) en Deinze (1932) werden door Vooruit overgenomen. Hét

Detail van de inhuldigingsaffiche voor de nieuwe lokalen van Vooruit door Jules Van Biesbroeck, 1902 (Amsab-ISG)

**MODERNE HYGIENISCHE
Broodfabriek en Pasteibakkerij**

NIJVERHEIDSLAAN

Kruideniers- en Coloniale waren

Boter- en Kaashandel

Centraal Magazijn : Chartreuzenlaan, 27

28 VERKOOPHUIZEN :

- 3, Speldenstraat, 3
- 42, Noordstraat, 42
- 69, St-Pieters-Vrouwstraat, 69
- 126, Dendermondsche steenweg, 126
- 5, Nieuwe Sassepoortstraat, 5
- 82, Tolhuislaan, 82
- 221, St-Lievenstraat, 221
- 112, Wondelgemstraat, 112
- 131, Plezante Vest, 131
- 165, Zwijnaardsche steenweg, 165
- 212, Brugse steenweg, 212
- 185, Meulesteedsche steenweg, 185
- 128, Langestraat, 128, Ledeborg
- 201, Bijlokevest, 201
- 159, Ryhovelaan, 159
- Kerkstraat, Gentbrugge
- 01, Molenaarstraat, 101
- 52, Zondernaamstraat, 5
- 104, Meibloemstraat, 104
- 55, De Smetstraat, 55
- 103, Droogse steenweg, 103
- 19, Loostraat, 19
- 87, Antwerpsche steenweg, 87
- 184, St-Genoisstraat, 184, Gentbrugge
- St-Pietersnieuwstraat
- Hoek Coupure en Papegaaistraat
- 25, Van Eyckstraat, 25
- Hoek Eendracht- en Rietgrachtstraten

APOTHEKEN

- 1, Edward Anseeleplaats, 1
- 342, St-Lievenstraat, 342
- 70, Phoenixstraat, 70
- 7, Nieuwe Sassepoortstraat, 7
- 116, Wondelgemstraat, 116

Groote Magazijnen der Vrijdagmarkt

Kleerstoffen en Ellegoederen
Confectien voor Damen
Gemaakte Kleederen voor Heeren
Werkkleederen

Hulphuizen :

Nieuwe Sassepoortstraat
Phoenixstraat
Langestraat, Ledeborg

Schoenfabriek & Lederuutsnijderij

In 't Groot en in 't Klein
VRIJDAGMARKT

Hulphuis :
Wondelgemstraat.

BROUWERIJ

Bijzonderheid van bier op flesschen
23, DAHLIASTRAAT, 23

KOLENMAGAZIJNEN

NIJVERHEIDSLAAN

Lokalen van Opvoeding & Syndikale Aktie

Lokaal "Ons Huis", Vrijdagmarkt
Vooruit's "Feestlokaal",
St-Pietersnieuwstraat
(Restaurant, Schouwburgzalen,
Rund- en Speklachterij, Voedingsmagazijnen)
Cinema Vooruit, Bagattenstraat

TELEFONEN

BEHEER & SECRETARIAAT 452
ADMINISTRATIE 481
BROODBAKKERIJ 482
CENTRAAL MAGAZIJN 483
BROUWERIJ 485
FEESTLOKAAL-RESTAURANT 490
Telegrafisch adres : VOORUIT, Gent

hoogtepunt voor de uitstraling van de partij was de internationale coöperatieve tentoonstelling (EICOS) te Gent in 1924.

Vanaf de jaren 1930 remde de economische crisis de groei van de maatschappij af. Daarenboven ging in 1934 de Belgische Bank van de Arbeid (BBA) failliet. Deze 'arbeidersbank' stond centraal in de doelstelling van Edward Anseele om het socialisme als het ware het kapitalisme te laten 'overnemen'. De 'rode fabrieken' kregen leningen van de BBA, die op haar beurt gefinancierd werd door de socialistische coöperatie en kapitaal onttrok via spaarboekjes. Toen – als gevolg van de economische crisis – zowel de militanten hun spaartegoeden opvroegen als een groot deel van de socialistische ondernemingen financiële mislukkingen bleken, stortte de BBA in elkaar. De coöperaties, vooral de Vooruit, die – geleid door Anseele – de grootste geldschietster was van de BBA, waren hun investeringen kwijt. Ze konden enkel hun hoofd boven water houden dankzij een tussenkomst van de Algemene Spaar- en Lijfrentekas (ASLK). Na WO II kende sm Vooruit wel nog een heropleving, die tot midden jaren 1950 zou duren. De coöperatie beschikte over bakkerijen, kruidenierswinkels, een steenkoolhandel, een brouwerij, een kleding-, schoen- en meubelmagazijn, apotheken en feestlokalen met alle mogelijke faciliteiten in de Sint-Pietersnieuwstraat en op de Vrijdagmarkt. Allerlei socioculturele verenigingen vonden een plaatsje onder de brede vleugels van Vooruit. De Gentse coöperatie was niet enkel op ontelbare terreinen actief, ze was ook de eigenares van een indrukwekkend patrimonium.¹

Vanaf de jaren 1950 en de economische boom begon de privéhandel zich beter te organiseren. Het distributiesysteem onderging grote veranderingen en in 1958 werd de grendelwet die tot

Lijst van alle coöperatieve bedrijven aangesloten bij sm Vooruit nr. 1, jaren 1920 (Amsab-ISG)

dan de commerciële vestigingen had tegengehouden, opgeheven. De coöperaties hadden zich hier onvoldoende op voorbereid; terwijl de privéketens supermarkten vestigden, bleven de coöperanten zich vastklampen aan hun wijkwinkels. Een reddingsplan in samenwerking met enkele grootwarenhuizen kwam te laat. In de jaren 1980 trok sm Vooruit, die zich als een van de weinige coöperaties nog had weten te handhaven, zich uit de distributiesector terug. Vandaag is Vooruit nog actief in de vleesdistributie en in de apotheken, bezit ze nog enkele volkshuizen en tracht ze met Datacoop in te spelen op de nieuwste ontwikkelingen in de dienstensector.

Het archief

Wat er met het archief van Vooruit gebeurde, is minder duidelijk. Een (onvolledige) reeks notulenboeken van de raad van beheer en van het dagelijks bestuur, een (eveneens onvolledige) reeks ledenboeken en een gedeelte van het naoorlogse archief met documenten betreffende het beheer en de ledenadministratie van de plaatselijke afdelingen in heel Oost-Vlaanderen werden in 1986 overgedragen aan Amsab-ISG en door middel van een summier plaatsingslijst ontsloten. Bij de herinventarisering van dit 'verstoorde' archief werden een aantal archiefdelen eraan toegevoegd. In de eerste plaats materiaal dat tussen 1986 en 2008 werd geschonken en in één of meerdere van de onroerende eigendommen van Vooruit werd aangetroffen. Vervolgens werd ook het archief van de afdeling te Lokeren, dat zich in een conglomerataarchief van de socialistische beweging in Lokeren bevond, in het archief van Vooruit nr. 1 geïntegreerd. Ten slotte werd een reeks stukken van de raad van beheer van de coöperatie uit een schenking van beheerraadslid Henriëtte De Backer bij het archief van Vooruit nr. 1 gevoegd, zodat de reeks notulen in belangrijke mate kon aangevuld worden.

Hoewel dit archief erg onvolledig blijft (het gaat tenslotte ook om een bedrijf dat nog steeds werkzaam is), is het voor de onderzoeker, geïnteresseerd in het verleden van de moeder aller Vlaamse coöperaties, wel onontbeerlijk. Het beslaat 368 nummers, opgeborgen in 24 archiefdozen, met uitzondering van 47 delen (de notulen- en ledenboeken) en 10 portefeuilles (ledenfiches), die op rek werden geplaatst. Het bestrijkt de periode 1883–2000 en is toegankelijk mits toestemming van de verantwoordelijke archivaris.

(1) Voor het patrimonium van Vooruit, zie:
G. VANSCHOENBEEK, *Onroerend rood: het Gentse oeuvre au rouge. Wandelend langsheen de bouwkundige geschiedenis van het socialistische Gent*, Gent: AMSAB, 1991, 69 p.

Gent: Lannoo Campus/Amsab-ISG, 2006, 560 p.

- NACHEZ, G., *Samenwerkende maatschappij Vooruit Nr 1 Gent. 1881-1946*, Gent: sm Vooruit, [1946], 40 p.

BIBLIOGRAFIE

- DEFOORT, H., *Werklieden bemint uw profijt! De Belgische sociaaldemocratie in Europa*, Tiel/

- VANSCHOENBEEK, G., *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Antwerpen-Baarn/Gent: Hadewijch/AMSAB, 1995, 269 p.

Work in progress.
De filmcollectie van Amsab-ISG (deel 1)

Amsab-ISG bewaart naast archief- en bibliotheekmateriaal een bijzonder rijke museumcollectie. Een groot deel daarvan, onder meer foto's, affiches, postkaarten en vlaggen, is reeds via zijn website ontsloten. Vanaf dit jaar wordt ook de filmcollectie onder handen genomen.

We willen hiervan een heus project maken, dat naast de loutere inventarisatie van het bewegend beeldmateriaal, ook conservering, restauratie en digitalisering behelst. Ook de valorisatie van dit beeldmateriaal via een aantal publieksmomenten hoort daar zeker bij. Dit wordt, met andere woorden, een traject van lange adem, in verschillende stappen uit te voeren. Aangezien we onderweg ongetwijfeld geconfronteerd zullen worden met een aantal problemen eigen aan dit soort collectie, zullen we onze ervaringen hiermee (met u) delen. Deze oefening krijgt zodoende de vorm van een vervolgverhaal. Zijdelings zullen we ook een aantal theoretische aspecten aanraken.

In deze eerste aflevering wordt de filmcollectie alleen naar vorm bekeken, zicht- en tastbaar dus, en worden de eerste conserveringsmaatregelen ervan besproken. Wat ligt er opgeslagen in de depots? Welke dragers hebben we in huis? Dit zijn heel belangrijke vragen omdat iedere drager zijn eigen problematiek op het gebied van opslag en conservering heeft. Deze controle is al voor een groot stuk achter de rug en daaruit kwam duidelijk naar voor dat het om een zeer diverse collectie gaat die uit twee grote delen bestaat, namelijk film (pellicule) en video.

Wat film als drager betreft, eisen de nitraatfilms bijzondere aandacht. Ze zijn door hun chemische samenstelling licht ontvlambaar en worden best niet in Amsab-ISG bewaard, bovendien ontbinden ze snel. Amsab-ISG heeft een tijd geleden dan ook beslist om deze films (slechts een fractie van de collectie) over te dragen aan het Koninklijk Belgisch Filmarchief dat over goed uitgeruste, brandveilige depots beschikt en de expertise en de middelen heeft om ze naar een andere drager (de zogenaamde veiligheidsdrager) over te zetten. Maar het grootste deel van onze collectie bestaat uit films op basis van acetaat. Acetaat heeft een hogere chemische stabiliteit, maar is onderhevig aan een afbraakproces, 'azijsyndroom' genaamd. Tijdens dit proces komt een azijnzure lucht vrij en worden zowel de pellicule als de kleuren aangetast waardoor de film op termijn onbruikbaar wordt. De films die hieronder te lijden hebben, zullen op een andere drager overgezet (gedigitaliseerd) worden. Preventief kunnen wel al maatregelen genomen worden: met name de

temperatuur en vochtigheidsgraad in de depots zo constant mogelijk houden. Geacclimatiseerde ruimtes zijn voor Amsab-ISG helaas nog toekomstmuziek. Verder moeten de films, opgerold in metalen of kunststof dozen, horizontaal opgeborgen worden. Er wordt ook een onderscheid gemaakt op basis van het formaat of de breedte van de filmstrook. De meest courante formaten, 35 mm, 16 mm, 8 mm en super 8, van zowel professionele als amateurfilms, zitten ook in de Amsab-collectie (dus geen 9,5 mm, super 16 of andere uitzonderlijke formaten). Het meeste filmmateriaal is positief (projectiekopieën), een aantal zijn negatieven, zowel zwart-wit als kleur, stil en met geluid (optisch en magnetisch).

Het verhaal van de video, waar gegevens op magneetband in plaats van op pellicule opgeslagen worden, is nog een stuk complexer. Ondanks het korte bestaan ervan waren er meer dan 50 verschillende registratiesystemen en was er geen sprake van standaardisering zoals bij film wel enigszins het geval was. In de videocollectie van Amsab-ISG vinden we een groot aantal van die systemen terug, met name 1- en 2-duimsbanden, u-matic, betacam (analoog en digitaal), VCR, betamax en VHS.

Videotapes ontsnappen ook niet aan verouderings- en ontbindingsverschijnselen. Integendeel, hun levensduur komt niet in de buurt van die van de pellicule. Om dit snelle verval tegen te gaan moeten de banden in optimale omstandigheden bewaard worden: constante temperatuur en relatieve luchtvochtigheid in stofvrije depotruimtes. Daarnaast gelden nog een aantal vuistregels: de cassettes rechtopstaand bewaren (bij voorkeur in zuurvrije kartonnen dozen!), de banden jaarlijks terugspoelen, direct zonlicht vermijden enz.

Om een overzicht van de collectie te krijgen werd per soort drager een lijst met kopienummers aangelegd. Dit 'collectieplan' maakt het mogelijk om een aantal vragen met betrekking tot conservering te beantwoorden: wat moet waar bewaard worden, welke preventieve maatregelen moeten genomen worden om het materiaal zo goed mogelijk te vrijwaren van verval, wat is bedreigd en komt dus in aanmerking voor restauratie, wat moet gedigitaliseerd worden? Bovendien moet dit collectieplan ook antwoord bieden op inhoudelijke vragen. Wat is interessant historisch materiaal en moet dus prioritair opgenomen worden in een catalogus? Wat komt eventueel in aanmerking voor publieksprojecten of verder historisch onderzoek? De inhoudelijke ontsluiting is hier dus onlosmakelijk mee verbonden. Hoe we dit aanpakken leest u in een volgende aflevering.

BIBLIOGRAFIE

- BILTEREYST, D. & VANDE WINKEL, R., *Bewegend Geheugen, een gids naar audiovisuele bronnen over Vlaanderen*, Gent: Academia Press, 2004, 362 p.
- VAN DER MADEN, F., *Audiovisuele collecties. Handleiding voor het beheer van bewegend beeld en geluid*, Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1993, 200 p.
- Fédération Internationale des Archives du Film (FIAF), *Preservation and Restoration of Moving Images and Sound*, Brussel: FIAF, 1986, 268 p.
- DELAERE, R. & MEUL, M., *Conservering en Archivering van Videobanden*, rapport 2003, <http://www.packed.be/docs/Eindrapport-VideoInventarisProject.rtf> (deze link is ondertussen niet meer beschikbaar).
- WHEELER, J., *Videotape Preservation Handbook*, 2002, <http://www.media-matters.net/docs/resources/Traditional%20Audiovisual%20Preservation/WheelerVideo.pdf>

Op 30 april 1898 openden Bloch frères een Boulangerie Viennoise in de Gentse Veldstraat. Op 28 maart 2008 sloot de winkel definitief zijn deuren. Om dit stukje Gents erfgoed niet helemaal te laten verdwijnen, werd een website gemaakt. Het is een inventaris van alle broden en patisserie die er gemaakt werden, mét de recepten. De website is een ontwerp van 'Het Métier' en de foto's zijn van Geert Roels en Ingrid Decraeye.

Het bakken zit de familie Bloch in het bloed. De naam Bloch ruikt naar brood en koeken. De overgrootvaders van Jacques Bloch waren bakkers in Duitsland, meer bepaald in de Elzas. Maar zij belandden in België.

In de Veldstraat arriveerde de eerste Bloch in 1898. Dat jaar kwam Benjamin Bloch vanuit Brussel naar Gent om er op 30 april 1898 een filiaal te openen. Familieleden hadden toen al in Brussel, Antwerpen, Luik en Oostende bakkerijen geopend. Benjamin Bloch was naar Charleroi gevlucht om geen soldaat te moeten worden in het Duitse leger. Daar begon hij met zijn zuster een bakkerij en maakte hij ook kennis met zijn toekomstige vrouw, Sophie Loeb, het nichtje van een Brusselse bakker die ook Bloch heette. Nadat ze getrouwd waren, begonnen ze eerst een bakkerij in Luik. Die zaak werd dan overgenomen door een zoon van de Brusselse Bloch, waarop het koppel in 1898 naar Gent kwam. De Gentse zaak is dus geboren uit twee concurrenten.

Volgens een Franstalig foldertje ging de zaak open in april 1898. 'Boulangerie Viennoise' staat er bovenaan, en ook een korte beschrijving van het aanbod van brood en koeken. 'Viennoise' had niets met Wenen te maken, maar wees gewoon op een bepaald soort gebak dat in Gent niet te krijgen was. In 1905 breidde grootmoeder Sophie Loeb de zaak uit met een tearoom. Zij wou per se dat idee doordrukken. De eerste dag was er maar één klant: Benjamin Bloch. Maar ze kreeg gelijk, de tearoom sloeg aan en maakte de zaak tot de sluiting uniek. Benjamin stond aan het roer tot zijn dood in 1922. Dan nam zijn zoon Rodolphe het over.

Na WO I veranderde het uithangbord in 'Pâtisserie Alsacienne' omdat Oostenrijk had meegevochten met de Duitsers. De nieuwe naam verwees naar de herkomst van de Blochs. De gevel in vakwerk was typisch voor de huizen in de Elzas.

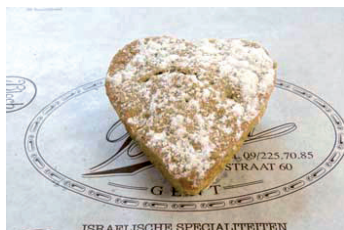

Toen WO II onafwendbaar werd, vluchtten Rodolphe en Alice Bloch met hun kinderen, Jacques en Nicole, naar New York. Een bevriend politieagent, De Caster, verzekerde hen dat het de hoogste tijd was om te vertrekken. Toen begon een omzwerving door Frankrijk, Spanje en Portugal. Omdat Rodolphe de ziekte van Parkinson had, kreeg hij geen visum voor Engeland. Ten slotte konden ze papieren voor de Verenigde Staten bemachtigen, omdat ze daar veel Joden kenden.

Grootmoeder Sophie wilde aanvankelijk mee, maar besloot toch in de winkel in Gent te blijven. Ze had de Duitsers in WO I meegemaakt, ze zou het ook dit keer wel overleven, dacht ze. Maar ze vergiste zich. Het begon verordeningen tegen de Joden te regenen en spoedig raakte de vrouw helemaal geïsoleerd. Jacques' tante, Margot Bloch, en oom, Marcel Levy, waren in 1942 al weggevoerd naar Auschwitz. Een neef belandde in het concentratiekamp van Buchenwald, maar overleefde het met de hulp van politieke gevangenen. Sophie kreeg alleen nog wat hulp van enkele naaste burens. Op 28 januari 1943 pakten de Duitsers de zeventigjarige vrouw op, voerden haar eerst naar de Dossinkazerne in Mechelen en zetten haar later op een trein naar Auschwitz, vanwaar ze niet terugkeerde.

Alain Bloch, een van de vier zonen van Jacques, heeft aan de hand van allerlei officiële en privédocumenten een meticuleuze reconstructie gemaakt van wat er Sophie Loeb is overkomen en hoe het de bakkerij is vergaan. In dat boek, *L'histoire de bonne-maman Sophie*, staat ook de laatste ontroerende brief die ze in oktober naar haar kinderen in de VS stuurde.

Rodolphe Bloch werkte in New York als bakker en kassier. Jacques en zijn zuster liepen er school, Jacques had daarbij ook een baantje: hij bracht zowel bloemen als wasgoed rond. In november 1945 keerden de Blochs terug uit New York. Jacques was toen zeventien. De bakkerij was ondertussen verkocht aan een 'zwarte', een collaborateur. Het was buurman Jean Daskalides die verhinderde dat de mensen na de Bevrijding uit wraak het huis in brand staken. Na de oorlog groeide en bloeide de zaak. In 1956 kocht Rodolphe Bloch het hoekhuis. Hij overleed in 1958. Van dan af nam Jacques, met zijn vrouw Christiane en zus Nicole, de touwtjes in handen. In 1975 kwam er onder zijn impuls een laatste gebouw bij, langs de kant van de Hoornstraat. In 1979 stapte François, een van zijn vier zonen, in de zaak.

Bananuts: recept voor 28 hartjes

230 gr boter, 350 gr bloedsuiker, 4 rijpe bananen, 4 eieren, 200 gr yoghurt, 700 gr zelfrijzende bloem, 350 gr walnoten, 1 snuifje zout. Laat de boter goed op kamertemperatuur komen. Roer de suiker door de boter tot ze wit wordt. Meng er nu de eieren voorzichtig onder. Mix de bananen en roer door het botermengsel. Voeg de yoghurt toe en een snuifje zout en roer er tenslotte de bloem en de walnoten onder. Bak 20 tot 30 minuten in een oven van 170°C

'Bloch' pizzadeeg

900 g bloem, 300 gr melk, 300 gr boter, 10 gr suiker, 10 gr zout, 3 eieren, 30 gist. Los de gist op in de lauwe melk. Voeg dan in volgorde de suiker, de eieren en de bloem bij. Kneed heel kort en voeg dan de boter bij. Voeg dan het zout bij en kneed nog heel eventjes tot de deeg klaar is. Pas op: het deeg moet redelijk slap zijn en mag niet te lang gekneet worden, anders wordt zij taai, en krijg je asymmetrische taarten bij

het bakken. Om het deeg gemakkelijk uit de kom te halen strooi je een beetje bloem in de kom voor je stopt met kneden. Laat je deeg een half uurtje tot een uur rijzen en klaar is kees. Vet je taartvormen goed in. Rol een stukje deeg van ongeveer 250 gr uit en stort het in een taartvorm. Laat nog een half uurtje rusten.

'Bloch' pizza saus

Kook 3 liter kippenbouillon of groentebouillon met 80 gr suiker en Provençaalse kruiden. Laat 220 gr sjalotten en 180 gr verse look opkomen in 300 gr boter + 150 gr olijfolie en mix het. Voeg peper, cayennepeper en 200 gr bloem bij de sjalotten en en roer goed glad op een hoog vuur. Giet dit in de bouillon en roer (op het vuur) tot je saus volledig glad is. Zet het vuur af en meng 800 gr tomatenpuree in. Voeg indien nodig zout naar smaak toe.

Jacques was altijd de ster van de Blochs geweest, maar langzaam vormden François en zijn vrouw Linda mee het gezicht van de zaak, die tot ver buiten Gent een bijna mythische reputatie kreeg.

Het succes van Bloch had te maken met de 'marchandise'. Een symfonie van meer dan vijftig broodsoorten, een waaier van meer dan dertig soorten koeken, pizza's, taarten en patisserie deed veel lekkerbekken watertanden. Het zeer uitgebreide en diverse aanbod was mee de reden van het succes, maar ook de kwaliteit telde; Bloch gebruikte alleen de beste bloem, boter en melk...

Bloch is een naam als een klok. Niet alleen door de tragische familiegeschiedenis, maar ook omdat Jacques zich ontpopte als een strijdbaar man. Vanaf 1967, toen de Zesdaagse Oorlog tussen Israël, Egypte, Syrië en Jordanië uitbrak, ging hij zich weer

Speculaas

1 kg boter (op kamertemperatuur), 2,200 kg donkere cassonade (Candico), 1/2 liter water, 40 gr bicarbonaat, 35 gr kaneelpoeder, 10 gr vierkruiden voor patisserie, 3 kg bloem. Meng in een keukenrobot het water, de bicarbonaat, het kaneel en de vierkruiden met de suiker gedurende 1/2 uur. Meng er daarna gedurende 1/2 uur de boter door. Meng dan gedurende een 1/2 uur de bloem door. Indien je beschikt

over een houten speculaasvorm, neem je een stuk deeg, groot genoeg om de holtes te vullen. Rol het deeg tot een dikke worst en plet het met je vuisten mooi gelijkmatig, zodat de vorm volledig bedekt is. Snij dan het overtollige deeg eraf door met een fijne koperdraad strak over de speculaasplank te schuiven. Haal de figuren voorzichtig van de plank en leg ze onmiddellijk op een dik geboterde bakplaat. Bak je speculaas gedurende 8 minuten in een oven van 170°C. Laat afkoelen op de bakplaat.

Bruine Provence

6 cl melkwei, 27 cl water, 10 gr margarine (van goede kwaliteit), 10 gr gist, 560 gr volkoren meel, 10 gr zout, Breek de gist in het koud water. Voeg het water bij de bloem en laat traag kneden. Voeg dan de margarine toe. Voeg het zout toe als het deeg gevormd is. Het deeg mag niet te droog zijn, het moet nog net aan de handen kleven. Zet het deeg in een kom met een doek erover op

een warme plaats en laat rijzen. Het gerezen deeg plat drukken en toeplooien (=versteken) en opnieuw laten rijzen. Dit duurt waarschijnlijk een tweetal uren in een gewone keuken. Het gerezen deeg opbollen. Strooi een beetje bloem over en laat opnieuw rijzen gedurende ongeveer 10 minuten. Bak in oven van 220°C, 50 min.

in de Joodse geschiedenis en identiteit interesseren, iets wat hij na de oorlog verdrongen had. Hij werd de sterkhouder van een militante en actieve Joodse gemeenschap in Gent. Hij ontpopte zich als een humanist, die opkwam tegen antisemitisme en racisme. Hij ijverde ook voor het monument dat ter ere van Michaël Lustig langs de Lindenlei werd geplaatst. Lustig was de rabbijn van de Joodse gemeenschap in Gent. Hij weigerde onder te duiken en was een van de 87 Gentse Joden die het slachtoffer werden van het naziregime.

Het STAM (Gentse stadsmuseum in opbouw) maakte samen met Julien Vandeveldde een documentaire over de historiek en vooral over de laatste dagen van patisserie Bloch als Gents monument.

Voor meer info: <http://www.patisseriebloch.be>

**C. DUBRAY, R. CORNILLE,
S. MANFROID, M. VALENTINO**

**Le Mundaneum.
Les archives de la connaissance**

C. DUBRAY
(coordination),
R. CORNILLE,
S. MANFROID,
M. VALENTINO,
*Le Mundaneum. Les
archives de la connais-
sance*, Bruxelles: Les
Impressions Nouvelles,
2008, 96 p.

Het Mundaneum bestaat tien jaar. Om dat te vieren gaf de instelling een mooi geïllustreerd werk uit: *Le Mundaneum. Les archives de la connaissance*. Ruim negentig pagina's dik met een schat aan foto's en andere illustraties die de rijkdom van de instelling niet beter in de verf hadden kunnen zetten. Als je het werk openslaat voeren de illustraties je terug naar de tijd van de stichters van de instelling (Henri La Fontaine en Paul Otlet), naar hun ideeën en naar hun utopieën. Het maakt ook dat je zonder problemen 13 euro wil neerleggen voor wat eigenlijk een voorstelingsbrochure is. Ben ik bevooroordeeld? Natuurlijk, maar daar is dan ook meer dan één reden voor. In de laatste vijf jaar ben ik voor meerdere projecten die Amsab-ISG op het getouw zette, in het Mundaneum op zoek geweest naar materiaal dat elders niet of nauwelijks terug te vinden is. Eén voorbeeld: tijdens mijn opzoekingen voor een studie over de geschiedenis van de Algemene Centrale van het ABVV (AC) was de zoektocht naar exemplaren van *Le Travail*, in het interbellum het orgaan van de anarchiserende Union des Syndicats indépendants de la Province de Liège, het gedroomde excuus om ook eens *L'Officiel, Organe du Standard-Club Liégeois* van 4 november 1906, aan te vragen. *L'Officiel* was het eerste blad dat de voetbalkampioen in de eerste klasse van het seizoen 2007–2008 ooit uitgaf. Een pareltje voor Standard-supporters! *Le Travail* en *L'Officiel* kwamen er terecht via Le Musée International de la Presse (MIP), een van de vele initiatieven ontsproten aan de encyclopedische geest van Paul Otlet (1868–1944). De afkorting MIP was voor veel historici vanaf de late jaren 1980 een mythische referentie uit de beruchte blauwe persrepertoria, die vanaf de jaren 1960–70 werden uitgegeven door het Interuniversitair

Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis. De referentie MIP verwees dan stevast naar een krant, een week- of een maandblad dat ‘ergens’ (in Brussel) wel te vinden, maar net zo goed niet vast te krijgen was. Een drama dat veel van deze historici ten langen leste de moed deed opgeven. Het sowieso al moeilijke tot niet toegankelijke MIP raakte daardoor helemaal in de vergeethoek. Het Mundaneum maakt nochtans al een hele tijd werk van het repertoriëren en ter beschikking stellen van de collecties van het MIP. De instelling maakte intussen al – eveneens blauwe – repertoria van de ‘Belgische’ pers vóór 1830, evenals van de pers van Namen, Henegouwen en Luxemburg.¹ En er wordt ook werk gemaakt van een – voor de freaks langverwacht – repertorium van de Brusselse pers. Veel historici zullen opwerpen dat het MIP, zeg Mundaneum, gewoonlijk maar één of enkele exemplaren van bepaalde vakbladen heeft. Dat is vaak zo, maar dikwijls zijn die bladen enkel in het Mundaneum te raadplegen. Geheel toevallig uiteraard liet ik zo tijdens mijn opzoekingen bijvoorbeeld mijn oog vallen op *La Lingerie* (van augustus 1907), dat uiteindelijk het orgaan bleek te zijn van de neutrale hoofdstedelijke vakbond, l’Association professionnelle des Coupeurs de Lingerie.

Voor wie nog niet overtuigd is, kan ik alleen maar zeggen dat het Mundaneum evengoed een bezoek waard is omdat het gehuisvest is in een art-decogebouw in het gerenoveerde hartje van de ‘drakenstad’ en omdat het vaak interessante tentoonstellingen op poten zet. Deze tentoonstellingen vinden gewoonlijk plaats in de grote inkomhal tussen de imposante rijen ‘fichebakken’ van l’Office et l’Institution internationale de Bibliographie van weleer, een instelling opgericht door – hoe kon het ook anders – Paul Otlet en Henri La Fontaine (1854–1943) die zich eind 19e eeuw tot doel hadden gesteld om alles wat op papier stond te repertoriëren: “*Vers un internet de papier*”. De grote wereldbol van striptekenaars François Schuiten en Benoît Peeters die deze tentoonstellingsruimte beheerst, kan die ambitie niet beter visualiseren. De tentoonstellingen zijn evengoed een reflectie van de rijke collecties van het Mundaneum. Dan heb ik het niet alleen over de fondsen Wereldtentoonstellingen en Feminisme (waarover al inventarissen werden gepubliceerd²), Anarchisme, Pacifisme, maar ook over de collecties van Le Musée du Livre, een instelling (zeg maar ontmoetingsplaats) van en voor elkeen (toen uit het Brusselse) die begin 20e eeuw betrokken was bij het maken en uitgeven van boeken en waarvan Paul Otlet gedurende dertig jaar voorzitter was. Verder heeft het Mundaneum ook een omvangrijke collectie affiches (15.000), glasplaten (15.000) en postkaarten (200.000). Meer wil ik hier eigenlijk niet op papier zetten. Het Mundaneum en het boek spreken voor zich. Ga er eens naartoe of lees het werk en laat je overtuigen.

(1) Voor deze en ook andere publicaties, zie de rubriek ‘Publications’ op de website (www.mundaneum.be) van het Mundaneum.

(2) C. GOUVIENNE, *Inventaire de la collection sur les expositions universelles conservée*

au Mundaneum, collection des inventaires n° 7, Mons: Mundaneum, 2002, 161 p. ; S. MANFROID, *Inventaire du fonds féminisme conservé au Mundaneum, collection des inventaires n° 2*, Mons: Mundaneum, 1998, 119 p.

Denise De Weerd,
erehoofdconservator
Koninklijke
Bibliotheek Albertina

GHISLAINE JULÉMONT

Femmes Prévoyantes Socialistes. Des combats d'hier aux enjeux de demain

GHISLAINE
JULÉMONT,
*Femmes Prévoyantes
Socialistes. Des
combats d'hier aux
enjeux de demain*,
Brussel: FPS, 2008,
163 p.

Bij onze Franstalige vriendinnen verscheen een werkje over de geschiedenis van de organisatie van socialistische mutualistische vrouwen, de Femmes Prévoyantes Socialistes (FPS), de tegenhanger van de Socialistische Vooruitziende Vrouwen (SVV). Het is geschreven door Ghislaine Julémont, sociologe en militante in de FPS. Zij heeft als belangrijkste bron de publicaties van de FPS zelf gebruikt. Geen geringe onderzoekstaak, maar met als voordeel dat de lezer de geëvoceerde acties in de eigen tijdgeest aanvoelt.

De FPS zijn opgericht in 1922, maar voordien bestonden ze al op lokaal vlak als onderlinge hulpkassen voor vrouwen, zoals in het 'pays noir', in Gent en in Dendermonde. Het initiatief kwam van Arthur Jauniaux van de Federatie der Socialistische Mutualiteiten en werd gesteund door de *patron* van de socialistische partij, Emile Vandervelde. Zij bundelden de hulpkassen en lasten ze in in het grote project van de socialistische maatschappij. De zending van de FPS bestond erin de vrouwen van de volksklasse in de politieke strijd mee te krijgen en hun vertrouwen te winnen door de zorg voor hun gezondheid en die van hun kinderen. Daaraan moest dan de strijd voor de rechten van de vrouw gekoppeld worden, volgens het principe van de gelijkheid der seksen, vastgelegd in het programma van de BWP sinds 1895. Deze 'opvoeding tot burgerschap' moest gebeuren op alle fronten van de politieke, burgerlijke, economische, sociale, culturele en familiale vrijheid. Geen klein bier.

Het boek begint met een hoofdstuk waarin aangehaald wordt wat op mutualistisch gebied al gepresteerd was om de toestand van de volkswomen te verbeteren. De domeinen waarop het meest dringend moest worden gewerkt

komen er aan bod. Dit wordt gevolgd door een zeer uitgebreid hoofdstuk over de strijd voor de rechten van de vrouw. Het is onderverdeeld volgens de verschillende domeinen waarin de vrouwen militeerden, wat zeer handig is voor een vlugge consultatie. Ook de geschiedenis van de vrouwenbeweging in het algemeen is hierin, in vogelvlucht, verwerkt.

Het is onmogelijk om hier in het kort alle acties die de FPS in gang gezet hebben en alle initiatieven waaraan ze hebben deelgenomen, te behandelen. Hierna volgt een greep uit de belangrijkste strijdpunten van de FPS, en van de vrouwenbeweging in het algemeen, na de invoering van het vrouwenstemrecht: het statuut van de huisvrouw-huisarbeidster, dat sinds het einde van WO II, en nog meer tijdens de tweede feministische golf eind jaren 1960, het onderwerp werd van controversen en valse beschuldigingen; de vrouwenarbeid met als nevenresultaat het recht op opvoeding van de meisjes; de gelijkheid van syndicale, sociale en fiscale rechten; de gezinsdemocratie die een belangrijke rol heeft gespeeld in het engagement van de FPS voor de verdediging van het moederschap; daaruit zijn voortgevloeid: het begrip bewust ouderschap, het recht op conceptie en abortus en de erkenning van de huisarbeid.

Het is interessant even stil te staan bij de term 'gezins-' of 'echtelijke democratie'. Die werd al in 1933 voor een eerste keer gebruikt door Estelle Goldstein, en uitgelegd als 'kameraadschap in de huishouding en in het huwelijk'. Gedaan met de autoriteit van de echtgenoot die zijn vrouw in een toestand van eeuwige onmondigheid hield. Het was een opvatting waarvoor maar weinig voelden, omdat het de burgerlijke gelijkheid van de echtelieden tot hun functie van ouders uitbreidde. Bovendien vloede in 1948 uit dit begrip ook een uitbreiding tot de rechten van het kind voort.

In het hoofdstuk over de burgerlijke gelijkheid van de vrouw komen aan de beurt: de bestraffing voor het verlaten van het gezin, de verbetering van het gerechtelijk statuut van de vrouw, de hervorming van het matrimoniaal stelsel en van de echtscheidingsprocedure, de beheersing van het eigen lichaam, van de vruchtbaarheid (baas in eigen buik) en de contraceptie. In de laatste hoofdstukjes behandelt Julémont het begrip 'solidariteit der vrouwen' dat mij als socialiste goed doet aan het hart. In de eerste plaats heeft de auteur het over de samenwerking, al van in de beginjaren, met de politieke socialistische vrouwenbeweging, vooral als het ging om het omzetten van de abstracte politieke eisen in concrete. In de tweede plaats haalt zij de samenwerking en de vele sympathiebetuigingen aan met acties door en voor vrouwen in het buitenland en vooral in de derdewereldlanden. Ik denk daarbij aan de solidariteit met de Spaanse revolutionairen in de jaren 1930 en de opvang der Spaanse kinderen in Belgische socialistische gezinnen, aan de opvang van Bosnische en Kroatische kinderen in 1992 en vele andere. Dat alles maakt van het boekje van Julémont meer dan een propagandistisch pamflet voor de FPS. Het is een bondige samenvatting van hun werking en strijd vanaf hun ontstaan tot vandaag. Het leest vlot en is doorspekt met sprekende details en uitspraken van de leidsters, waarbij de acties – dikwijls gelijklopend – van de Vlaamse tegenhanger, de SVV, niet over het hoofd worden gezien.

**H. VANDE KERCKHOVE &
W. VAN GOMPEL****50 jaar Jeugdbond: Excursie vertrekt!**

H. VANDE
KERCKHOVE &
W. VAN GOMPEL,
*50 jaar jeugdbond:
Excursie vertrekt!*
Gent: Jeugdbond voor
Natuur en Milieu,
2008, 304 p.

In 1958 kwam de Belgische Jeugdbond voor Natuurstudie (BJN) tot stand. Ook De Wielewaal had een jongerenafdeling: De Wielewaaljongeren (WJ). Uiteindelijk smolten beide in 1983 samen tot de huidige Jeugdbond voor Natuur en Milieu (JNM) die in Vlaanderen een 50-tal afdelingen heeft met ongeveer 3000 leden.¹ 2008 bood dus de gelegenheid om een dubbel jubileum te vieren: 50 jaar geleden werd de eerste jeugdbond opgericht en 25 jaar terug ontstond JNM. En bij zo een feest hoort een boek.

Amsab-ISG was op bescheiden wijze betrokken bij dit jubileum. In 2003 sloten JNM en Amsab-ISG een samenwerkingsakkoord over het beheer en de ontsluiting van het archief en over de valorisatie van dat materiaal. Het op handen zijnde jubileum was voor dat laatste een ideale gelegenheid. Maar wie zijn geschiedenis in de kijker wil zetten, heeft materiaal nodig dat verhalen kan vertellen en daar ontbrak het JNM grotendeels aan. Het idee groeide om bij vroegere leden een zoektocht te organiseren naar allerlei materiaal over het reilen en zeilen van de jeugdverenigingen. Op voorstel van Amsab-ISG diende JNM in 2006 bij het Vlaams ministerie van Cultuur een voorstel in voor een project Culturele ontsluiting van privaatrechtelijke archieven. Met ministeriële steun zou de prospectie op een meer gestructureerde en professionele manier kunnen gebeuren. Partners in het project waren Natuurpunt en Amsab-ISG.

Het voorstel werd goedgekeurd en rond het jubileum werd een aparte website uitgebouwd: www.ouwesok.be.² Naast het verzorgen van de ambiance rond het jubileum, was het vooral de bedoeling allerlei materiaal boven water te halen. En dat is heel goed gelukt: mensen stuur-

den foto's, anderen gaven tips om activiteiten te dateren of afgebeelde personen te identificeren en nog anderen kwamen met allerhande verhalen. Op termijn zal de website verdwijnen, het wordt dan zaak het verzamelde materiaal optimaal te bewaren en te ontsluiten. Daar heeft Amsab-ISG enige ervaring mee: in 2007 archiveerde archiefmedewerker Maarten Savels de vorige website van JNM; de eerste keer dat Amsab-ISG zoiets probeerde.

De grote variatie aan foto's en andere zaken die boven water kwamen, bleek bovendien prima materiaal voor het jubileumboek. In het woord vooraf van het jubileumboek geeft de eerste bondsvoorzitter, Guido Van Steenberghe, duidelijk weer waar het de Jeugdbond om te doen is: "(...) *samen natuurstudie bedrijven en zich inzetten voor natuurbehoud en milieuzorg. Die inzet vertaalt zich geregeld ook in een breed maatschappelijk engagement*".³ In de geschiedenis van de Vlaamse milieubeweging wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen verenigingen die focussen op natuurbehoud en andere die zich concentreren op milieubeleid. Bij JNM lopen beide in elk geval door elkaar.

Het boek is vrij klassiek ingedeeld: er is een hoofdstuk geschiedenis dat nogmaals aantoonst dat de wortels van de milieubeweging in Vlaanderen dieper zitten dan doorgaans wordt aangenomen.⁴ Daarna gaat de aandacht naar de activiteiten van de talrijke werkgroepen rond natuurstudie, gevolgd door het maatschappelijk engagement: van een eerste protestactie in Kalmthout in 1958 tot recente manifestaties tegen de opwarming van de aarde. Ook de belangrijkste lokale afdelingen, het nationale niveau en de werking voor de 'jonkies' van JNM passeren de revue. Jeugdbonders steken vaak de handen uit de mouwen bij allerlei taken van natuurbeheer zoals wilgen knotten en graslanden maaien: dat komt in het jubileumboek uitgebreid aan bod. Doorheen de jaren en vooral op kampen heeft zich een heuse JNM-subcultuur ontwikkeld met voor buitenstaanders onbegrijpelijke termen en mysterieuze letterwoorden. Van beide is gelukkig een verklarende woordenlijst opgenomen. Zo betekent 'wippen' oneervol uit een functie ontheffen en is een bovo geen apensoort, maar gewoon de bondsvoorzitter.

Deze publicatie brengt strak gehouden beschrijvende stukken naast interviews, zoals met Philip Polk, de founding father van de Jeugdbond, en diverse lijstjes. Er is een grote variatie in de illustraties: van kattenbelletjes over oude tijdschriftnummers en eigenhandig geschreven affiches tot grofkorrelige foto's. Maar het is vooral door het geïnspireerd gebruik van dit materiaal dat dit jubileumboek uit-springt boven de gestage stroom van verjaardagspublicaties.

(1) Voor meer informatie over JNM: www.jnm.be

(2) 'Ouwe sokken' is de koosnaam voor ex-JNM-leden: wie 25 jaar wordt, kan niet langer lid blijven.

(3) H. VANDE KERCKHOVE & W. VAN GOMPEL, *50 jaar Jeugdbond: Excursie vertrekt!* Gent:

Jeugdbond voor Natuur en Milieu, 2008, p. 7.

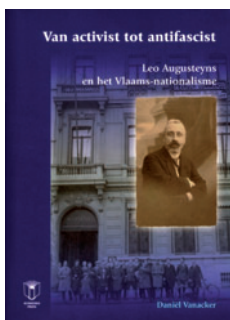
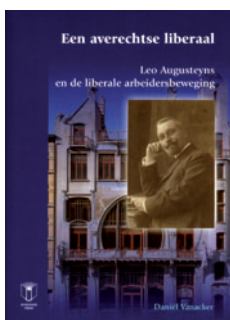
(4) T. CASPERS, *De geschiedenis van de natuurbescherming in Vlaanderen van 1910-1940*, Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg, proefschrift, 1992.

Els Witte,
prof. em. dr. VUB

DANIEL VANACKER

**Een averechtse liberaal.
Leo Augusteyns en de liberale
arbeidersbeweging.**

**Van activist tot antifascist.
Leo Augusteyns en het
Vlaams-nationalisme**

DANIEL VANACKER,
*Een averechtse liberaal.
Leo Augusteyns en de
liberale arbeiders-
beweging.*

*Van activist tot
antifascist.
Leo Augusteyns en het
Vlaams-nationalisme,*
Gent: Academia Press/
Liberaal Archief, 2008,
752 p.

Met de publicatie van de biografie van de Antwerpse politicus door de germanist-journalist Daniël Vanacker leveren de auteur, uitgever Academia Press en het Liberaal Archief een waardevolle bijdrage tot de historiografie van meer dan één onderzoeksterrein uit de Belgische politieke geschiedenis. Ze oordeelden terecht dat de figuur van Leo Augusteyns interessant genoeg is om er een uitvoerige biografie aan te wijden. Voor de periode 1890–1945 staat hij inderdaad model voor verschillende politieke stromingen die België toen kende.

Zo is hij tot en met een product van het Antwerps sociaal-progressief liberalisme. Zijn vader, een drukker, was de stichter-voorzitter van de liberale mutualiteit Help U Zelve, die voor WO I uitgroeide tot de grootste zorgkas van Antwerpen. Zoals het toen in minder gegoede milieus het geval was, zoekt hij na enkele jaren atheneumstudies een job als bediende en kan hij in stadsdienst treden. We zien hoe hij ook vrij snel zijn diensten als secretaris aanbiedt aan de Liberale Vlaamse Bond en hoe hij, ondersteund door Help U Zelve, tot politieke actie overgaat. Hij stelt zich kandidaat en wordt in 1906 op 36-jarige leeftijd verkozen in de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Het Antwerpse progressief liberalisme is dan zowel in de gemeenteraad als in de Kamer op zijn hoogtepunt en Augusteyns vertegenwoordigt er de radicale vleugel. Zoals dat ook in Brussel en in een paar Waalse steden het geval is voor een aantal mandatarissen, staat hij op sociaal vlak dicht bij de sociaaldemocraten. Regeling van arbeidsuren en lonen van bovenaf, nationalisering van

de mijnen, deelname van arbeiders in de bedrijfswinsten, overheidsmaatregelen bij werkloosheid, ziekte en ouderdom op basis van solidariteit behoren tot zijn programma en het spreekt voor zich dat hij eveneens opkomt voor het algemeen enkelvoudig stemrecht en voor de leerplicht.

Een republikeinse gezindheid heeft hij eveneens gemeenschappelijk met de socialisten. Hij komt er openlijk voor uit en aarzelt niet om de verwerpelijke Congopolitiek van Leopold II aan te vallen. Het levert hem kritiek op van het royalistische Antwerpse establishment, dat de dienst uitmaakt in het beschermcomité van de wezeninstelling die hij leidt. Het compromis dat hem na het conflict aangeboden wordt, heeft hij dan ook vooral aan zijn electoraal succes te danken.

Maar Augusteyns is tezelfdertijd ook representatief voor het vrijzinnig flamingantisme dat, zoals bekend, vooral in Antwerpen zijn bakermat had. In het Antwerpse stadhuis heeft het, vooral dankzij burgemeester Van Rijswijck, een sterke machtsbasis verworven. Als vrijmetselaar en overtuigd vrijdenker gaan voor Augusteyns vrijzinnigheid en Vlaamsgezindheid samen. Zijn Vlaamsgezindheid is bovendien nauw verbonden met zijn sociale visie. De materiële achterstand van Vlaanderen moet dringend aangepakt worden. Er moet daarbij veel aandacht gaan naar het onderwijs en dus ook naar de hogeschoolkwestie die in deze periode prioritair is geworden in de Vlaamse beweging. Deze Vlaamse reflex toont hij ook in de Kamer en hij is een van de eersten die er Nederlands spreekt.

Samen met zijn katholieke Antwerpse collega Henderickx voert deze Vlaamsgezinde houding hem in de richting van het activisme. Niet dat Augusteyns de meest radicale standpunten inneemt – tot de Raad van Vlaanderen treedt hij niet toe – maar het wekt wel verbazing dat hij niet begrijpt dat hij, door toedoen van de tegenstanders van de collaboratie met de Duitse bezetter, geïsoleerd geraakt in een bestuursfunctie die hij met de hulp van de bezetter in het Conservatorium heeft verworven. Ook is hij verwonderd achteraf de prijs te moeten betalen omdat hij mee aan de basis lag van de afzetting van twee Belgischgezinde topfiguren van die instelling. In februari 1921 komt hij, met de steun van liberale medestanders, vrij maar hij moet wel een nieuwe loopbaan opbouwen want hij heeft slechts uitzicht op een beperkt pensioen.

Zoals andere activisten treedt hij toe tot het Vlaams Front, zonder echter de nieuwe generatie Vlaams-nationalisten te volgen die het corporatisme en het fascistische gedachtegoed aanhangen. Augusteyns blijft democraat en zelfs antifascist en zoekt het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) niet op. Hij behoort daarmee tot een groep flaminganten waarover nog relatief weinig geweten is. Zijn aanhankelijkheid aan Borms brengt hem dan weer wél in het vaarwater van de nazicollaboratie. Hij is, zoals in het verleden tijdens de Bormsverkiezing (1928), opnieuw de centrale figuur van de organisatie van de viering van Borms tijdens de bezetting. De steun van de nazi's slaat hij daarbij niet af. Hij vraagt ook de vergoeding aan die de veroordeelde activisten wordt toegekend, waardoor zijn pensioeninkomen tijdens de bezetting verdrievoudigt. Het ontvangen bedrag moet hij na de Bevrijding terugbetalen. Het is dan ook in weinig eervolle omstandigheden dat hij eind 1945 overlijdt.

Tot daar de samenvatting van de politieke biografie die Daniël Vanacker ons heeft bezorgd. Van de auteur, die een kenner is van het activisme en van de periode rond WO I, is geweten dat hij zijn studies door veel bronnenonderzoek laat voorafgaan. Dat is voor deze biografie ook het geval. Archiven, egodocumenten, gepubliceerde bronnen, periodieken en dagbladen werden zorgvuldig geëxploreerd. Op basis van dit bronnenonderzoek brengt hij een gedetailleerd relaas tot stand met vele opmerkelijke citaten. Hij brengt dit verhaal zakelijk en nuchter en laat het aan de lezer over om te interpreteren en conclusies te trekken. Dat is voor die lezer niet altijd even gemakkelijk, zeker als men weet dat de auteur geen bronnenmateriaal heeft gevonden dat het standpunt van Augusteyns' tegenstrevers uit de doeken doet. Achter de opgegeven feiten en conflicten gaan immers nog andere waarheden schuil. Voor zijn relatie tot de vrijmetselarij is dat bijvoorbeeld zeker het geval.

Maar daar staat tegenover dat deze biografie eigenlijk nog een tweede boek omvat. Vanuit de betrokkenheid van vader Augusteyns bij Help U Zelve en vooral vanuit de affiniteit van de hoofdfiguur met de liberale arbeidersbeweging, is dit ook een boek geworden over het Antwerpse progressief liberalisme en zijn sociale organisaties. In de historiografie is dit nog altijd een verwaarloosd terrein. De inbreng van het sociaal liberalisme in de Belgische arbeidersbeweging wordt sterk onderschat en weinig historici voelen zich kennelijk geroepen deze geschiedenis te schrijven.

Dat Vanacker het zo belangrijke Antwerpse luik invult, komt dus meer dan gelegen. Ook in deze delen van zijn werk worden we immers uitvoerig op de hoogte gebracht van verschillende aspecten van de beweging die de liberalen in Antwerpen uitbouwden, aanvankelijk zelfs met meer succes dan de socialisten. De liberale mutualiteit biedt in deze periode dezelfde voordelen als de socialistische en ook zij breidt haar actieradius uit tot een apotheek, doktersbehandeling en een sanatorium. Een doktersstaking laat zien hoe weinig evident deze sociale actie is. De dokters willen immers zoveel mogelijk onafhankelijk blijven.

Zeer veel en interessante informatie krijgen we over de bakkerij van Help U Zelve. Ze wordt opgericht om het ziekenfonds en de politieke actie te ondersteunen. In een periode dat de arbeiders stemrecht krijgen is het inderdaad van belang om een grote achterban te hebben. Via een industriële bakkerij kan een zeer omvangrijk cliënteel gecontacteerd worden dat ook ten behoeve van politieke actie kan ingeschakeld worden. Omdat het zo'n winstgevende zaak is, kan er bovendien in infrastructuur geïnvesteerd worden en kan Help U Zelve via cafés en feestzalen een brede aanhang bereiken. Op die manier wordt er dan ook aan 'volksopvoeding' gedaan. Maar zoals dat ook bij de socialisten het geval is, ontstaan er in Help U Zelve ruzies die zelfs tot een afscheuring leiden. Maar zelfs dat kan het succes van de mutualiteit en de bakkerij niet afremmen. De twee verenigingen samen blijven groeien en zorgen ervoor bij verkiezingen eigen mandatarissen verkozen te krijgen. Op die manier daalt de impact van de liberale arbeidersbeweging op politiek vlak in elk geval niet.

In het stadsbestuur domineert het liberalisme al geruime tijd en dat heeft tot gevolg dat de liberale vakbond een basis heeft bij de stadswerklieden, in de haven-ondernemingen die door de stad mee uitgebaat worden en in bedrijven, zoals Bell Telephone, waarin liberalen het in de raad van bestuur voor het zeggen hebben. Bij de andere havenarbeiders en in de metaalsector is het veel moeilijker voet aan de grond te krijgen. Samenwerking voor gemeenschappelijke eisen is er wel, maar aan de basis overheerst toch vooral de concurrentie met de socialisten, zeker tijdens stakingen.

Hoe efficiënt de propaganda-actie van de liberale beweging was, zagen we al met het voorbeeld van Augusteyns. Ondanks de meningsverschillen tussen gematigde en radicaal progressieve liberalen krijgen ze beiden hun kandidaten verkozen en versterken ze het vrijzinnige en Vlaamse karakter van de stad. Vanacker brengt ons tevens goed op de hoogte van de wijze waarop het kartel tussen liberalen en socialisten in Antwerpen tot stand komt en functioneert. Het kartel versterkt de liberale positie in de gemeenteraad en zorgt mee voor de socialistische doorbraak, maar het einddoel – de katholieke meerderheid in het parlement breken – wordt zoals we weten niet bereikt. Dat zal pas na de oorlog, met de invoering van het algemeen enkelvoudig mannenstemrecht gebeuren.

Kortom, door zo uitvoerig de aandacht te vestigen op de beweging achter Augusteyns, bezorgt de auteur ons veel nuttig materiaal voor de studie van het progressief liberalisme. Zijn gedetailleerde beschrijving van de verschillende deelorganisaties legt al een flink stuk van de Antwerpse situatie bloot en ze roept tevens veel vragen op met betrekking tot de beweging in andere steden en haar relatie tot de andere onderdelen van de arbeidersbeweging (sociaaldemocratie, christendemocratie, daensisme). In welke mate is Antwerpen uniek en waar liggen de verschillen met de andere steden? Hoe ziet de strijd met de rivalen er elders uit? Staan gematigden en radicalen overal zo scherp tegenover elkaar? Waarom wordt deze sterke beweging na de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht zo vlug uitgehold? Vragen rijzen er ook met betrekking tot de politiek-culturele en ideologische functies van de beweging. Welke ideologie verspreidt ze tijdens de feesten, de opvoeringen en via de speeches? En welke impact heeft het liberaal progressisme op het college van burgemeester en schepenen en dus op het beleid van de stad, op economisch, sociaal en vooral op onderwijsvlak? En hoe werkt dat alles later door?

Met het werk van Daniël Vanacker is zeker een stap vooruit gezet. Voor het aan de oppervlakte brengen van zoveel interessante gegevens moeten we hem zonder meer danken. Maar er blijft nog veel historisch werk te doen vooraleer deze stroming haar rechtmatige plaats in de Belgische historiografie krijgt.

RÉSUMÉS

La vie aventureuse de Hermann Knüfken, marin et révolutionnaire.

Le 'Chapitre belge' (1935–1939)

Etienne Verhoeyen, correspondant CEGES

A ce jour, peu d'études ont vu le jour à propos d'émigrants politiques allemands ayant joui d'une hospitalité (parfois relative) en Belgique, après la prise de pouvoir par les Nazis en 1933. Parmi les personnalités les plus marquantes, citons Hermann Knüfken qui, avec d'autres émigrants, fut actif à Anvers de 1936 à fin 1939 au sein de la Fédération Internationale des Ouvriers du Transport (ITF). Ses *Erinnerungen* récemment parues nous ont semblé constituer une belle opportunité de mettre en valeur le 'chapitre belge' de son existence mouvementée. Dans la même foulée est décrit le rôle joué par l'Union Belge des Ouvriers du Transport (UBOT) dans l'organisation de la solidarité internationale en faveur du combat contre le fascisme. La présence de Knüfken permet par ailleurs de lever le voile sur l'intervention des services de police – belges et en particulier allemands – vis-à-vis de ces mêmes émigrants.

Où il est question de promesses du corps et de doute bourgeois. Histoire du mode de vie proche de la nature en Belgique

Evert Peeters, Docteur en histoire

Cette contribution lève le voile sur le désir de 'retour à la nature' que connurent les 19e et 20e siècles. Cette aspiration, comme il en sera fait la démonstration, ne se limitait pas aux nouveaux milieux non-conformistes comme ceux du végétarisme, de la médecine naturelle ou encore du naturisme mais semblait au contraire faire partie intégrante de la culture bourgeoise. C'est surtout parmi les nouvelles classes moyennes urbaines que des modes de vie et de guérison 'naturels' ont acquis une popularité. Des nouvelles ressources qui firent ainsi renaître une vieille critique culturelle à la Rousseau; une critique radicale de la culture bourgeoise contribuant une fois encore à perpétuer cette même culture.

'Coupe syndicale': une histoire syndicale des coiffeurs belges

Luc Peiren, Amsab-ISG

Fin 2008 début 2009, la Centrale Générale de la FGTB (CG) fêtera son 100e anniversaire: l'occasion de célébrer la création, voici un siècle, de l' Union Centrale des Travailleurs du Bâtiment. Pour autant, ce ne sont pas les ouvriers du bâtiment que nous avons choisi de mettre en avant pour éclairer les cent ans d'existence de la centrale. La dénomination 'Centrale Générale' laisse d'ailleurs supposer (à raison) que celle-ci regroupe depuis 1908–1909 un nombre beaucoup plus important de travailleurs (et partant de syndicats) que d'ouvriers issus uniquement du secteur du bâtiment. Autour de leur Centrale, dès 1909, se regroupa effectivement une manne quasi inépuisable de professions et syndicats dont des sabotiers, des ébénistes, des papetiers, des cordonniers, des gantiers, des tailleurs de pierre, des briquetiers, des menuisiers dans la marine, des vanniers, des marbriers, des verriers, des ouvriers de l'industrie allumetière, des tabatiers, des paveurs, des peintres, des ouvriers issus du secteur pétrochimique, etc. et, dans un passé récent, également des travailleurs des ateliers protégés et du secteur des chèques services, des femmes d'ouvrage, etc. Une autre corporation, celle des coiffeurs, s'affilia également à la CG dans les 100 dernières années et c'est à celle-ci que nous avons choisi de nous intéresser dans cette contribution, afin de mettre en lumière l'histoire séculaire de la centrale.

ABSTRACTS

The Adventurous Life of Hermann Knüfken, seaman and revolutionary. The 'Belgian chapter' (1935–1939)

Etienne Verhoeyen, SOMA correspondent

There are very few studies of the German political immigrants who were more or less hospitably received in Belgium after the Nazis took power in 1933. One of the most striking immigrants was Hermann Knüfken, who, with fellow immigrants, was actively involved in the International Transport Federation (ITF) in Antwerp from 1936 to the end of 1939. His recently published *Erinnerungen* would seem to provide a good opportunity to focus on the 'Belgian chapter' in his eventful life. This is accompanied by a description of the role of the Belgische Transportarbeidersbond (BTB) in organising international solidarity in the struggle against fascism. In addition, Knüfken's presence also offers an insight into the action taken by Belgian, but above all German, police services against these immigrants.

On physical promises and middle-class doubts. A history of the natural way of living in Belgium.

Evert Peeters, PhD in History

This article provides a look at the 19th and 20th-century desire to 'go back to nature'. It will be argued that this desire was not restricted to new non-conformist circles involved with vegetarianism, natural medicine and naturism. On the contrary, it appeared to be an issue for the middle-class culture as a whole. 'Natural' medicine and ways of living were especially popular among the new urban middle-classes. In this way, new means brought about the revival of an old cultural critique in the footsteps of Rousseau. A radical critique of middle-class culture once again helped the continuation of this very culture.

'Coupe syndicale': a history of Belgian hairdressers in the trade union

Luc Peiren, Amsab-ISG

In late 2008 and early 2009, the Algemene Centrale of the ABVV (AC) will be celebrating its centenary. The actual occasion was the founding of the Centrale Vereeniging der Bouwwerkers van België exactly one hundred years ago. Nevertheless, we did not opt to focus on the building workers in commemorating this centenary. From the name Algemene Centrale (General Trade Union) we can rightly conclude that since 1908–9, this body was a grouping of many more workers than just those in the building trade. From 1909, an almost inexhaustible number of trades and unions clustered around the Centrale Vereeniging, including clog-makers, woodworkers, paper processing workers, shoemakers, glove-makers, stonecutters and brickmakers, ship's carpenters, basket-weavers, marble workers, glassblowers, workers from the matchmaking industry, tobacco processors, cobblestone layers, painters, workers in petrochemicals, and so on, and more recently the workers in the sheltered workshops, cleaners, workers in the 'service cheque' sector and so on. Another group of workers who joined the AC over the last 100 years was the hairdressers. For this article we opted to take this profession as the medium through which to turn the spotlight on the history of the Algemene Centrale's century.

REVIEWERS 2008

Balthazar Herman

Em. prof. dr. UGent

Caestecker Frank

Postdoctoraal onderzoeker UGent

Carlier Julie

Aspirant FWO-Vlaanderen UGent

Defoort Hendrik

Coördinator erfgoedbeleid vzw Gent Cultuurstad

Goddeeris Idesbald

Docent K.U.Leuven

Hellinck Bart

Medewerker Fonds Suzan Daniel

Luyten Dirk

Onderzoeker SOMA/Gastdocent UGent

Ollivier Hendrik

Hoofd departement Beeld & Geluid, Amsab-ISG

Peiren Luc

Onderzoeker Amsab-ISG

Turf Jef

Journalist

Van Ginderachter Maarten

Docent departement geschiedenis, UA

Vos Louis

Gewoon hoogleraar onderzoekseenheid Geschiedenis van
Moderniteit en Samenleving 1800–2000, K.U.Leuven

AUTEURS

Evert Peeters (° 1979) is historicus. Als postdoctoraal onderzoeker aan de K.U.Leuven (onderzoekseenheid Cultuurgeschiedenis vanaf 1750) publiceerde hij over lichaamscultuur in de 20e eeuw. De handelseditie van zijn proefschrift verscheen dit jaar als *De Beloften van het lichaam. Een geschiedenis van de natuurlijke levenswijze, 1890-1940*. Eerder publiceerde hij *Het Labyrint van het Verleden. Natie, vrijheid en geweld in de Belgische geschiedschrijving, 1787-1850* (2003).
evertpeeters@yahoo.com

Luc Peiren (° 1965) is doctor in de geschiedenis (VUB) en projectmedewerker van Amsab-ISG sinds 1990. Zijn belangrijkste publicaties zijn de biografie *César De Paepe. Van Utopie tot Realiteit* (1990) en de monografieën *Kinderen van Gutenberg* (2006) en *Over Beren en Apen* (2006), beide bewerkingen van zijn doctoraat over de geschiedenis van de grafische vakbeweging in ons land voor 1975. Dit jaar verschijnt van zijn hand *Wij zijn de AC. 100 jaar Algemene Centrale. 200 jaar syndicale geschiedenis*. Hij was redacteur en/of medeauteur van onder meer *Een eeuw solidariteit (1898-1998)*, *Geschiedenis van de socialistische vakbeweging* (1997) en *Honderd jaar P&V 1907-2007. Het unieke verhaal van een coöperatieve verzekeringsmaatschappij* (2007).
luc.peiren@amsab.be

Etienne Verhoeyen (° 1945) is licentiaat moraalwetenschap (UGent). Van 1977 tot 1990 was hij wetenschappelijk medewerker aan de BRTN-televisiereeks over WO II (met o.m. *De Nieuwe Orde*) en vervolgens redacteur van historische programma's in de reeks *Boulevard* en *Histoires* van de VRT. Hij is de auteur van enkele boeken (*De moord op Lahaut. Het communisme als binnenlandse vijand* (1985) in samenwerking met Rudi Van Doorslaer, en *België Bezet 1940-1944* (1993), en van een twintigtal artikelen over diverse aspecten van WO II in België. Sinds 1987 legt hij zich, eerst als geassocieerd navorser en vervolgens als correspondent van SOMA, toe op de studie van de diverse inlichtingendiensten die tussen 1918 en 1950 in België actief zijn geweest, in de eerste plaats van de Duitse diensten tussen 1933 en 1945.
etienne.verhoeyen@telenet.be

**Geef uw geld
een persoonlijk adviseur.**

delta lloyd
van mens tot mens **BANK**

Steek elk jaar tot 332 euro in uw zak. Of in nog iets leukers.

Verzekeringsonderneming, erkend onder het codenummer 0058. CH0C0

Het pensioenspaarplan van uw P&V adviseur werkt nú al voor u.

Het persoonlijk advies van uw P&V adviseur levert u heel wat op. Hij stelt speciaal voor u een pensioenspaarplan samen dat helemaal bij u past. Daarmee bouwt u niet alleen een mooie spaarpot op, maar steekt u **elk jaar tot 332 euro extra fiscaal voordeel** in uw zak. Of in iets leukers, zoals het speelplezier van uw kinderen.
En als u voor 31 december 2008 intekent, doen we daar nog een cadeaucheque van 50 euro bovenop.

Surf nu naar www.pensioensparen.be of bel naar 078/15 90 91 voor een afspraak met uw P&V adviseur en geniet van dit unieke aanbod.

P&V. Het bewijs dat verzekeren ook anders kan.

Pensioensparen geeft recht op een belastingvermindering van 30 tot 40 %, afhankelijk van uw inkomen. Het aftrekbare maximumbedrag per persoon bedraagt 830 euro (aanslagjaar 2009, inkomsten 2008), wat staat voor een belastingvoordeel van minimum 249 euro en maximum 332 euro. De cadeaucheque ter waarde van 50 euro wordt verstrekt voor elk nieuw contract pensioensparen van minstens 600 euro op jaarbasis. Een financiële infoche is beschikbaar op www.pv.be.

elke
dag
mondiaal
nieuws

surf naar www.mo.be

i.s.m.

Nieuwste publicaties van Amsab-ISG

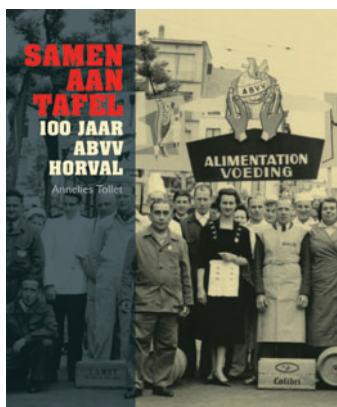
De Algemene Centrale viert haar honderdste verjaardag. In 1909 verenigden de bouwarbeiders van verschillende socialistische vakverbonden zich in de Centrale Vereniging van Bouwvakkers, de allereerste – socialistische – vakbondscentrale van ons land. In de loop der jaren sloten arbeidersbonden uit tal van andere sectoren aan bij de krachtenbundeling die we vandaag kennen als de Algemene Centrale.

Maar de kiemen van haar bestaan gaan terug tot de Franse Revolutie, wanneer de eerste arbeiders zich ondanks de heersende wetten verenigden om zich los te wrikken van het juk van het kapitaal en de desastreuze gevolgen van de industriële revolutie. Het zijn de haarkappers en sigarenmakers, de marmerbewerkers, steenkappers, steenbakkerijen en kasseileggers, de arbeiders uit de petrochemie en de petroleumnijverheid, de houtbewerkers, glasblazers en mijnwerkers, het schoonmaakpersoneel, de grafische arbeiders en de schilders, de arbeiders uit de leer – en vellennijverheid of – meer recent – de uitzendkrachten of zij die voor dienstencheques of in de beschutte werkplaatsen werken, die samen de Algemene Centrale groot hebben gemaakt. Over hen gaat dit boek, over hun strijd en hun overwinningen, over hun acties en verwezenlijkingen, hun slagvaardigheid en solidariteit.

L. PEIREN, *Wij zijn de AC. 100 jaar Algemene Centrale. 200 jaar syndicale geschiedenis*, Brussel/Gent: AC/Amsab-ISG/Tijdsbeeld & Pièce Montée, 2008, 192 p.

Bestellen: [E] orders@amsab.be of [T] 09 224 00 79

Prijs: € 20

De Centrale Voeding-Horeca-Diensten van het ABVV is honderd jaar oud. In 1908 werd de Landelijke Federatie der Voedingsarbeiders opgericht door de Federatie van de Chocoladebewerkers en de Suikerbakkers aan de ene kant en de Nationale Federatie van de Bakkersgasten aan de andere kant. In 1930 sloot het horecapersoneel zich aan bij deze twee vakfederaties.

In de drie boeiende hoofdstukken van dit boek spelen vooreerst de chocoladebewerkers en de suikerbakkers, vervolgens de bakkers en tot slot het horecapersoneel de hoofdrol. De auteur bestudeert hun leefwereld en hun situatie op de werkvloer om na te gaan waarom zij vakbonden in het leven riepen, om vervolgens hun vakorganisaties onder de loep te nemen. Niemand van deze mensen zou echter een baan gehad hebben indien er geen vraag was naar het product dat ze vervaardigden of naar de diensten die ze leverden. Chocolade en brood, cafés, restaurants en hotels krijgen bijgevolg een belangrijke rol in het verhaal van deze arbeiders, omdat ze elk vorm gaven aan de geschiedenis en de totstandkoming van de Voedingscentrale en – daardoor ook – aan de ontwikkeling van de Belgische vakbeweging.

A. TOLLET, *Samen aan tafel. 100 jaar Horval*, Brussel/Gent: ABVV Horval/Amsab-ISG/Tijdsbeeld & Pièce Montée, 2008, 208 p.

Bestellen: [E] orders@amsab.be of [T] 09 224 00 79

Prijs: € 20

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Prijs abonnementen en losse nummers

Particulieren: € 20

Bibliotheken en archieven: € 20

Organisaties: € 39

Buitenland: € 40

Los nummer: € 5 (excl. verzendkosten)

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Administratie

Abonnementen: viviane.taeckens@amsab.be

Verzendingen: gwendolina.vanhoecke@amsab.be

[T] 09 224 00 79 - [F] 09 233 67 11

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG.

De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Brood & Rozen is te koop in:

ANTWERPEN: De Groene Waterman, Wolstraat 7

BRUSSEL: Marxistisch Antiquariaat Aurora, Jean Volderslaan 34

GENT: Amsab-ISG, Bagattenstraat 174

GENT: Boekhandel Marnix, Nederkouter 209

GENT: Nieuwscentrum Walry, Zwijnaardsesteenweg 6

GENT: Paard van Troje, Voldersstraat 13

LEUVEN: Paard van Troje, Ladeuzeplein 12

MECHELEN: Boekhandel Forum, D. Boucherystraat 10

MECHELEN: De Zondvloed, Onze-Lieve-Vrouwestraat 70